

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 2/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи сворегіональної економіки ім. Альїде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань категорії «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 17 від 26.06.2024 р.)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1176 від 11.04.2024 року

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2024
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Кузнєцов А.С.,

аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

УДК 342

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.1

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Вступ. Процес розбудови демократичної, правової держави тісно пов'язаний з впровадженням конституційної реформи і відбувається в момент переходу або навіть кризи в історії нації, коли стара система правління стала неприйнятною для більшості людей, а розбудова нової системи викликана потребами часу і вимагає певних зусиль від усіх зацікавлених осіб. Зазвичай, це відбувається в той час, коли громадянське суспільство вимагає від свого уряду як більшої участі/залученості та відкритості в процесі формування політики, так і з точки зору кращих державних послуг і більш справедливого розподілу ресурсів. Враховуючи роль, яку суб'єкти муніципальної правотворчості відіграють у наданні послуг, а також враховуючи їхню популярність як публічне обличчя держави, тиск громадськості щодо відновлення демократії як на національному, так і на місцевому рівнях буде посилюватися, що в більшості випадків відповідає вимогам зміцнення місцевої демократії. З 2014 року Урядом України було розроблено і впроваджено цілу низку реформ у сфері місцевого самоврядування, більшість з яких були достатньо успішними, незважаючи на збройну агресію Російської Федерації. В той же час, імплементація міжнародно-правових норм, дослідження кращих практик їх застосування у національні законодавства провідних країн світу може стати фундаментом для подальшого реформування муніципальної влади в Україні. Незважаючи на вирішальну роль національного та місцевого контекстів правового забезпечення статусу суб'єктів муніципальної правотворчості, глобальні тенденції місцевого/територіального управління не зупиняються на кордонах країни, тому їх узгодження з тенденціями загальноєвропейського правового простору набувають дедалі більшої актуальності.

Проблематика дослідження міжнародних правових стандартів у сфері забезпечення пра-

вового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості була предметом наукових розвідок багатьох вітчизняних вчених, таких як Бобровська О.Ю., Крушельницька Т.А., Прокопенко Л.Л. [1], Батанов О.В., Марцеляк О.В., Берлінгуер А., Куйбіда В.С. [16] та інші. Визнаючи неспростовну позитивну роль вказаних науковців у дослідженні зазначеного питання, акцентуємо увагу на актуальності та необхідності багатоаспектного аналізу міжнародних правових стандартів у сфері забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості в Україні.

Метою дослідження є аналіз міжнародних правових стандартів у сфері забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості з фокусом на міжнародні стандарти в сфері захисту прав людини та загальні європейські стандарти у сфері місцевої демократії.

Виклад основного матеріалу. Поняття «стандарт» в перекладі з англійської мови («standard») означає норму, рівень, критерій і передбачає існування певного елемента, що застосовується для порівняння, приведення у відповідність. Відповідно, правовий стандарт («standard of law») передбачає існування певних вимог до порядку реалізації правовідносин, вимагає спільного підходу до уніфікації правил поведінки на основі угоди зацікавлених сторін, що повинні бути затверджені і визнані.

Дослідження міжнародних правових стандартів у сфері забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості пропонуємо здійснювати у декількох аспектах: *міжнародні стандарти в сфері захисту прав людини (універсальний рівень), загальні європейські стандарти у сфері місцевої демократії (регіональний рівень) та локальне законодавство* (статути територіальних громад, регламенти місцевих рад та інші акти, які приймаються органами місцевого самоврядування).

Особливостями міжнародних стандартів у цій сфері є те, що вони «регламентують не тільки і не стільки міжнародне співробітництво органів місцевого самоврядування, скільки спільно вироблені державами принципові підходи і міжнародно-легальні принципи становлення, формування і функціонування інституту місцевого самоврядування на території конкретних держав» [3].

Міжнародні стандарти в сфері прав людини є загальновизнаними міжнародно-правовими нормами, які на загальнолюдському рівні закріплюють статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод людини і громадянина, обов'язок держави дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або ж припустимого їх обмеження в тому числі і для забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості. Основоположним документом щодо дотримання принципів права, спрямованих на забезпечення миру, безпеки, свободи і загального добробуту людства став Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН), прийнятий 26 червня 1945 року. Сприяння підвищенню рівня життя населення, повній зайнятості та покращенню умов економічного і соціального прогресу та розвитку; вирішення міжнародних економічних, соціальних проблем, питань охорони здоров'я та пов'язаних з ними проблем; міжнародне культурно-освітнє співробітництво; загальна повага та дотримання прав та основних свобод людини стали базовими викликами у роботі ООН, які потребували багатосторонніх зусиль міжнародної спільноти. Зокрема, Розділ XI Статуту проголошує необхідність «розвивати самоврядування, враховувати належним чином політичні прагнення народів і допомагати їм у прогресивному розвитку їх вільних політичних інститутів у відповідності зі специфічними обставинами, властивими кожній території та її народам, і з їхніми різними шаблонами розвитку» [4]. При дослідженні міжнародних стандартів щодо забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості варто звернути увагу і на інші нормативно-правові акти, прийняті ООН, зокрема Декларація про право на розвиток (1986), Декларація ООН про права селян та інших осіб, які працюють у сільській місцевості (2018), Дурбанська декларація та програма дій (2001), Декларація ООН про права корінних народів (2007), Ванкуверська декларація про населені пункти (1976), Стамбульська декларація про населені пункти (1996), Новий урбаністич-

ний порядок денний (2016), Женевська хартія ООН про стале житло (2015) та інші, які прямо чи опосередковано впливають на забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості. Особливої уваги заслуговує Резолюція, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року № 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний на період до 2030 року», яка проголошує 17 глобальних цілей для сталого розвитку людства, серед яких Ціль 11. «Сталі міста і громади» вказує на те, що сталого розвитку неможливо досягти без суттєвої трансформації того, як ми будемо міські простори та керуємо ними. З метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина видано Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [8].

Загальна декларація прав людини (Universal Declaration of Human Rights, 1948) є «загальним стандартом досягнень для всіх народів і всіх націй, з тією метою, щоб кожна людина і кожен орган суспільства, постійно пам'ятаючи про цю Декларацію, прагнули шляхом навчання і освіти сприяти повазі до цих прав і свобод і шляхом прогресивних заходів, національних і міжнародних, забезпечити їх загальне та ефективне визнання та дотримання як серед самих народів держав-членів, так і серед народів територій, що перебувають під їхньою юрисдикцією» [5]. Серед іншого, Декларація проголошує право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966) у Преамбулі проголошують для держав-учасниць відповідальність за управління несамоврядними і підопічними територіями, необхідність сприяння здійсненню права на самовизначення і поваги до цього права [6, 7].

Еталонним європейським стандартом у сфері захисту місцевої демократії є *Європейська хартія місцевого самоврядування* (European Charter of Local Self-Government, ECLSG), яка була ухвалена 15 жовтня 1985 року, набула чинності 1 вересня 1988 року та на сьогоднішній

день ратифікована 47 державами-членами Ради Європи (РЄ). Європейська хартія місцевого самоврядування встановлює стандарти захисту прав місцевої влади та вимагає від держав, які її ратифікували, дотримуватись ряду умов, принципів і практик її застосування. Держави зобов'язуються поважати основні принципи, такі як право громадян брати участь в управлінні державними справами, ключові права громад користуватися правом автономії та самоврядування, обирати місцеві органи влади, в тому числі і суб'єктів муніципальної правотворчості, мати свої власні структури та фінансові ресурси. Серед іншого, Хартія вимагає нормативного закріплення принципів місцевого самоврядування у внутрішньому законодавстві та встановлює низку гарантій для захисту прав місцевих громад [2].

Регіональні органи влади 47 держав-членів Ради Європи (РЄ), незалежно від їх характеру чи інституційних особливостей, мають посилення та принципи, що стосуються їх демократичної структури, автономної організації, повноважень і ресурсів, місця в державі, відносин з іншими владами та стосунки з громадянами. Усі ці елементи об'єднані в *Референтну рамку регіональної демократії Ради Європи* (Council of Europe Reference Framework for Regional Democracy) [9], схваленої у 2009 році міністрами місцевого та регіонального самоврядування РЄ. Цей справжній кодекс прав і обов'язків регіональних утворень, призначений для проміжних повноважень між центральним і місцевим рівнями виконує дві основні функції: виступати в ролі еталонного джерела права, коли країни вирішують створити або реформувати свої регіональні органи влади, та стати базисом політичних принципів місцевої демократії країн Європи.

Європейська рамкова конвенція про трансграничне співробітництво між територіальними громадами або органами влади і три протоколи до неї (The European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (1980) була прийнята з метою заохочення та полегшення укладення трансграничних угод між місцевими та регіональними органами влади в межах їхніх повноважень. Конвенція встановлює ряд типових угод, які дозволяють як місцевим і регіональним органам влади, так і державам здійснювати трансграничне співробітництво. Такі угоди можуть охоплювати регіональний розвиток, захист навколишнього середовища, покращення

громадських послуг, а також включати створення трансграничних асоціацій або консорціумів місцевих органів влади [10].

Конвенція про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні (The Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level, 1992) спрямована на покращення інтеграції іноземних мешканців у життя громади. Конвенція передбачає, що держави-учасниці зобов'язуються гарантувати іноземним резидентам «класичні права» на свободу вираження поглядів, зборів та асоціацій, включаючи право створювати профспілки; докладатимуть зусиль для залучення іноземних резидентів до процесів консультацій з місцевих питань; можуть взяти на себе зобов'язання надати кожному іноземному резиденту право голосувати на місцевих виборах після п'яти років законного і звичайного проживання в приймаючій країні і висувати свою кандидатуру на виборах [11]. Згаданий документ потребує особливої уваги вітчизняного законотвора з точки зору активізації міграційних процесів у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації в контексті як відстоювання прав і свобод українських громадян на території іноземних держав, так і з точки зору консультаційної підтримки, залучення кращих міжнародних практик процесів реформування органів місцевого регулювання в цілому і суб'єктів муніципальної правотворчості зокрема.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (The European Charter for Regional or Minority Languages, 1992 р.) – це конвенція, розроблена, з одного боку, для захисту та розвитку регіональних мов і мов меншин як аспекту культурної спадщини Європи, а з іншого боку, для того, щоб носії регіональної мови або мови меншин могли використовувати її в приватному та громадському житті [12]. Даний документ встановлює ряд конкретних заходів, які охоплюють сфери освіти, правосуддя, адміністративних органів та державних послуг, засоби масової інформації, культурні заходи та об'єкти, економічну та соціальну діяльність і трансграничні обміни.

Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті (The European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life, 2003) є інструментом для підтримки молоді, молодіжних працівників, молодіжних організацій та місцевої влади в сприянні та посиленні значимої участі молоді на місцевому та регіональному рівнях по всій Європі [13]. У частині III цього документу

увага концентрується на інституційній участі та залученні молодих людей у процеси, де вони зможуть визначати свої потреби, розробляти та приймати рішення, планувати дії з місцевими та регіональними органами влади. Рекомендується можливість включення до органів місцевого самоврядування молодіжних рад, створення молодіжних парламентів або молодіжних форумів, які, наприклад, мають бути постійними структурами, що складаються з виборних або призначених представників, і повинні давати молодим людям пряму відповідальність за проєкти і вплив на політику. Варто зазначити, що Україна вже має досвід функціонування подібних інституцій. На даний момент в Україні ми спостерігаємо систему поділу молодіжних рад на два умовних рівня: молодіжні ради при органах місцевого самоврядування та обласні молодіжні ради. Зокрема, в Сумській області діє Молодіжна рада при Сумській обласній державній адміністрації, першочерговою задачею якої є створення відповідної мережі належного представлення інтересів молоді в області та громадах, та Молодіжна рада при Сумській міській раді, яка створена як консультативно-дорадчий орган з метою виявлення наявних у молоді потреб та подальшої адвокації цих потреб у відповідному органі влади. Принагідно зазначаємо перспективність такого напрямку у вдосконаленні правового статусу суб'єктів муніципальної влади.

Європейський кодекс поведінки щодо політичної доброчесності місцевих і регіональних обраних представників (The European Code of conduct for the political integrity of local and regional elected representatives, 1999) спрямований на консолідацію відносин між громадянами та особами, які формують місцеву та регіональну політику, шляхом встановлення на європейському рівні етичних принципів, схвалених делегатами європейських місцевих та регіональних органів. Кодекс має на меті інструктувати всіх учасників місцевого та регіонального врядування щодо поведінки, яку вони повинні використовувати в повсякденному виконанні своїх завдань, та інформувати громадськість про поведінку, яку вони мають право очікувати від цих суб'єктів [14].

Європейська ландшафтна конвенція (The European Landscape Convention, 2000) спрямована на заохочення державних органів влади до прийняття політики та заходів на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях для захисту, управління та планування

ландшафтів по всій Європі. Він охоплює всі ландшафти, як видатні, так і звичайні, що визначають якість середовища проживання людей. Конвенція пропонує правові та фінансові заходи на національному та міжнародному рівнях, спрямовані на формування «ландшафтної політики» та сприяння взаємодії між місцевими та центральними органами влади, а також транскордонне співробітництво щодо охорони ландшафтів [15].

З урахуванням проведених досліджень акцентуємо увагу, що місцеве самоврядування ще довгий час відіграватиме ключову роль у процесі вступу України до ЄС, адже саме на місцевому рівні впроваджуються близько 80 % ініціатив та політик ЄС, ключовими індикатором яких є суб'єкти муніципальної правотворчості. Шлях України до статусу повноправного члена Європейського Союзу, який розпочався підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27 червня 2014 року, триває й досі. Важливою датою у цьому напрямку є 14 грудня 2023 р., коли під час саміту Європейської Ради лідери ЄС ухвалили визначально історичне рішення про відкриття переговорів про вступ із Україною. Тому вже зараз співпраця з європейськими громадами і регіонами перестає бути справою зовнішньої політики. Вона трансформується в щоденну роботу з вивчення і передачі досвіду, побудови партнерств і практичного втілення політик для досягнення європейських стандартів життя в Україні.

Висновки. Підсумовуючи всі тези, твердження та наукові погляди, викладені в даній науковій праці, формуючи на їх основі остаточні висновки, можна констатувати наступне:

1. Міжнародні стандарти в сфері прав людини встановлюють загальновизнані норми, що забезпечують правовий статус суб'єктів муніципальної правотворчості. Ці норми зобов'язують місцеві органи влади дотримуватися прав і свобод людини, встановлюючи межі можливих обмежень для забезпечення справедливого управління на місцевому рівні.

2. Нормативно-правові акти ООН зосереджують увагу на важливості розвитку самоврядування та врахування політичних прагнень народів, закладають основу для муніципальної правотворчості, підкреслюючи необхідність підтримки вільних політичних інститутів та врахування специфічних обставин різних територій; прямо або опосередковано впливають на

забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості, спрямовані на захист прав населення та підтримку сталого розвитку на місцевому рівні.

3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 2015 року № 70/1 «Порядок денний на період до 2030 року» підкреслює необхідність трансформації місцевих просторів та ефективного управління ними, що є важливим завданням для муніципальних органів влади, які відіграють ключову роль у реалізації цих цілей, забезпечуючи підвищення якості життя населення та дотримання конституційних прав і свобод.

4. Європейські міжнародні стандарти підкреслюють необхідність правового закріплення принципів самоврядування у національному законодавстві, вимагають дотримання демократичних процедур, автономної організації місцевих органів влади, їх повноважень і ресурсів, що є базуючими позиціями для ефективного функціонування суб'єктів муніципальної правотворчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сталий розвиток територій: виклики та можливості: монографія/Бобровська О.Ю., Крушельницька Т.А., Прокопенко Л.Л. [та ін.]; за заг. ред. О.Ю. Бобровської. – Міжнародний центр досліджень, освіти та навчання. MTÜ, Таллінн, Естонія, 2021. – 234 с. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/163185/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20_Sustainable%20development%20of%20territories%20challenges%20and%20opportunities.pdf?sequence=1&isAllowed=y

2. European Charter of Local Self-Government. Strasbourg, 15.X.1985. URL: <https://rm.coe.int/european-charter-of-local-self-government-eng/1680a87cc3>

3. Місцеве самоврядування в Україні та зарубіжних державах: порівняльно-правові аспекти: монографія / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.В. Батанова, доктора юридичних наук, професора О.В. Марцеляка, доктора юридичних наук, професора А. Берлінгуера. Київ: Вид-во «ОСНО-ВА», 2020. – 672 с.

Кузнєцов А.С. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

У статті з позиції правового аналізу міжнародних стандартів у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина висвітлено концептуальні засади забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості. Міжнародні правові стандарти у сфері забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості досліджено у декількох аспектах: міжнародні стандарти в сфері захисту прав людини та загальні європейські стандарти у сфері місцевої демократії; виокремлено локальне законодавство (статuti територіальних громад, регламенти місцевих рад та інші акти, які приймаються органами місцевого самоврядування), яке потребує додаткових наукових розвідок. Деталізовано поняття та суть міжнародних стандартів, правові позиції яких зобов'язують місцеві органи влади дотримуватися прав і свобод людини, встановлюючи межі можливих обмежень для забезпечення справедливого управління на місцевому рівні. З'ясовано сутність нормативно-правових актів ООН з точки зору загальних теоретичних

4. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

5. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english?LangID=eng>

6. International Covenant on Civil and Political Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

7. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

9. Council of Europe Reference Framework for Regional Democracy: Presented to the Ministers for local and regional authorities, Utrecht, 16 – 17 November 2009. URL: <https://rm.coe.int/168071b3a8>

10. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (ETS No. 106). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=106>

11. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level (ETS No. 144). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=144>

12. European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No. 148). URL: Full list – Treaty Office (coe.int)

13. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті: Council of Europe, July 2015. URL: [ES126734_Premis_035015_UKR5001_CharteParticipationJeunes_Web_A6.pdf](https://www.coe.int/t/Doc/ES126734_Premis_035015_UKR5001_CharteParticipationJeunes_Web_A6.pdf) (coe.int)

14. Європейський кодекс поведінки для всіх осіб, залучених до місцевого та регіонального врядування. Резолюція 433 (2018). URL: Committee – Congress of Local and Regional Authorities – Council of Europe (coe.int)

15. Council of Europe Landscape Convention (ETS No. 176). URL: Full list – Treaty Office (coe.int)

16. Збірник «Нова державна регіональна політика в Україні». Під загальною редакцією доктора наук з питань державного управління, професора В.С. Куйбіди. – Київ, Видавництво «Крамар», 2009. – 232 с.

конструкцій самоврядування, які прямо або опосередковано впливають на забезпечення правового статусу суб'єктів муніципальної правотворчості, спрямовані на захист прав населення та підтримку сталого розвитку на місцевому рівні. Акцентовано увагу на європейських моделях місцевого самоврядування через призму аналізу правових положень базових регіональних конвенцій. Встановлено важливість дослідження європейської нормативно-правової бази в контексті відкриття переговорів про вступ України до ЄС.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, муніципальна влада, муніципальна правотворчість, суб'єкти муніципальної правотворчості, міжнародні правові стандарти.

Kuznetsov A.S. ANALYSIS OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE SPHERE OF ENSURING THE LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF MUNICIPAL LEGISLATURE

In the article from the standpoint of legal analysis of international standards in the field of protection of human and citizen rights and freedoms, the conceptual principles of ensuring the legal status of municipal law-making subjects are highlighted. International legal standards in the field of ensuring the legal status of subjects of municipal law-making have been studied in several aspects: international standards in the field of human rights protection and general European standards in the field of local democracy; local legislation (statutes of territorial communities, regulations of local councils and other acts adopted by local self-government bodies) is singled out, which requires additional scientific research. The concept and essence of international standards are detailed, the legal positions of which oblige local authorities to observe human rights and freedoms, setting the limits of possible restrictions to ensure fair governance at the local level. The essence of UN legal acts is clarified from the point of view of general theoretical constructions of self-government, which directly or indirectly affect the provision of the legal status of subjects of municipal law-making, are aimed at protecting the rights of the population and supporting sustainable development at the local level. Attention is focused on European models of local self-government through the prism of analysis of legal provisions of basic regional conventions. The importance of the study of the European legal framework in the context of the opening of negotiations on Ukraine's accession to the EU has been established.

Key words: local self-government bodies, municipal power, municipal law-making, subjects of municipal law-making, international legal standards.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Тюра Ю.І.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

УДК 347.6

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.2

ПЕРЕВАГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОЛАБОРАТИВНОГО ПРАВА
У СІМЕЙНИХ СПОРАХ

Вступ. Суперечки та конфлікти – це невід’ємні супутники людського суспільства з часів його заснування. Безсумнівно, судова система відіграє важливу роль у вирішенні спорів, спираючись на принципи справедливості та істини. Однак, виникає питання: чи дійсно кожен спір потребує судового розгляду, адже подібне вирішення зазвичай зводиться до принципу «переможець – переможений»?

Важливо усвідомлювати, що процес вирішення спору не повинен зосереджуватися лише на досягненні результату, будь-яким він не був. Необхідно також зважати на те, як це рішення вплине на майбутні стосунки між сторонами конфлікту. Адже результат, який здатен нашкодити цим стосункам, не може вважатися по-справжньому справедливим.

Наприклад, у традиційному розумінні судовий процес у сімейному праві часто розглядається лише як один із можливих варіантів вирішення спору. Проте слід пам’ятати, що результати судового процесу можуть мати довготривалі негативні наслідки, погіршуючи як взаємовідносини між особами, так і сімейні зв’язки.

У цьому контексті важливим стає розгляд можливості застосування інших методів врегулювання сімейних конфліктів.

Дослідження застосування альтернативних методів вирішення спорів, зокрема колаборативного права, привертала увагу як українських, так і міжнародних дослідників. Серед них слід зазначити Н.А. Мазаракі, Н. Крестовська, О.Б. Верба-Сидор, О.С. Можайкіна, Стюарт Вебб (Stu Webb), Полін Теслер (Pauline Tesler), Крістофер Фейрман (Christopher M. Fairman), Вільям Шваб (William H. Schwab), Девід Гоффман (David A. Hoffman) та інші.

Мета статті полягає в узагальненні переваг та особливостей застосування практики кола-

боративного права у вирішенні сімейних конфліктів задля визначення його ефективності та потенційного впливу на сімейні відносини й суспільство в цілому.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що альтернативні способи вирішення конфліктів є ефективним інструментом, який сприяє спілкуванню сторін спору, вирішенню суперечок, водночас зберігаючи при цьому конструктивні міжособистісні стосунки на майбутнє.

Можна виділити два основних підходи до альтернативного врегулювання спорів. Перший – це пряме вирішення конфлікту між самими сторонами, що, хоча є найбільш ефективним та економічно вигідним, може стати викликом у разі сильних емоцій або істотної різниці в позиціях сторін. Другий підхід полягає в можливості залучення до вирішення спору третьої сторони (одна особа або декілька). Водночас третя сторона може мати повноваження вирішувати конфлікт та приймати обов’язкове рішення з юридичною силою, що є характерним для арбітражу, або бути незалежним посередником, сприяючи знаходженню варіанту мирного врегулювання конфлікту між сторонами, що властиво медіації. Проте нині існує новий та динамічно розвиваючийся метод вирішення конфліктів, зокрема колаборативне право (закордонні дослідники іноді називають його «спільне» право), який є альтернативою як традиційному судовому розгляду, так і арбітражу та медіації.

Колаборативне право (Collaborative Law) – це метод вирішення конфліктів, який ґрунтується на співпраці між сторонами та їх адвокатами, а також, за потреби, можуть бути залучені інші фахівці з метою досягнення взаємовигідного рішення без необхідності судового розгляду [1]. У цьому процесі сторони спору зобов’язані працювати разом для знаходження рішення, що

враховує їхні інтереси та потреби, з дотриманням високих стандартів приватності, поваги та гідності, адже адвокати, які беруть участь у колаборативному праві, не можуть надалі представляти сторони у суді, якщо процес вирішення конфлікту зазнає невдачі. Такий підхід стимулює сторони до конструктивного співробітництва та пошуку мирного вирішення суперечок.

Безперечно, незалежно від того, наскільки загострений конфлікт, колаборативне право визначається як унікальний підхід до вирішення спорів, що відрізняється своєрідними особливостями. Одним із ключових принципів цього способу є надання згоди як адвокатом, так і клієнтом на проведення спільного процесу з метою досягнення спільного рішення та уникнення судового розгляду. Центральним елементом колаборативного права є так звана «чотиристороння конференція», де обидві сторони та їхні адвокати-консультанти спільно працюють над знаходженням рішення та забезпеченням прозорості у процесі його прийняття. Для досягнення успіху цієї спільної роботи сторони та їхні адвокати зобов'язані діяти чесно та відкрито, забезпечуючи повне розкриття інформації [2]. Однак всі домовленості та інформація, отримана під час процесу колаборативного права, залишаються конфіденційними, що створює для сторін конфлікту безпечний та комфортний простір для відкритого спілкування та пошуку компромісу.

Як стверджує Полін Теслер, утримуючи клієнтів у так званому «контейнері», з метою уникнення загрози судового розгляду спору, колаборативні адвокати здатні вирішувати конфлікти ефективніше, швидше та більш справедливо, аніж через інші альтернативні методи, особливо у сімейних суперечках [2].

Отже, можна стверджувати, що основна мета співпраці – мінімізувати негативний вплив судового процесу на сторони, їхні сім'ї та родичів, забезпечуючи при цьому прозорість процесу. Головна ідея колаборативного права полягає в тому, щоб сторони стали активними учасниками процесу, контролювали темп і напрямок розвитку подій, та досягали власних цілей.

Попри те, що колаборативне право пропагується як інструмент вирішення спорів у сферах цивільного, господарського та трудового права, проте воно переважно застосовується у сфері сімейного права.

У 1990 році Стюарт Вебб, адвокат з сімейного права з Міннесоти, здійснюючи традиційну практику вирішення шлюбнорозлучних суперечок зрозумів, що така практика завдає шкоди

не лише його клієнтам, а і йому самому, адже судові процеси, які базуються на змагальній моделі, дуже негативно впливали на його емоційне становище та загальний стан благополуччя. Приймавши принципове рішення не вести судові справи, Вебб почав експериментувати з альтернативними способами вирішення спорів, залучаючи інших юристів до співпраці з клієнтами для вирішення сімейних конфліктів. Згодом він зовсім відмовився від судових справ та почав представляти інтереси лише тих клієнтів, які були готові до активної участі у переговорах для досягнення їх мирного врегулювання. Іноді, коли переговори не приносили результату, він відмовлявся від подальшої співпраці, сприяючи пошуку іншого шляху вирішення конфлікту для своїх клієнтів [2].

Ідея Стюарта Вебба швидко набула популярності й перетворилася на масовий рух. Він заснував Інститут колаборативного права, некомерційну організацію, яка мала за мету поширення принципів та практики колаборативного права. На початку 1990-х років спільне право здобуло прихильників і на Західному узбережжі США. Одним із піонерів у цій сфері стала Полін Теслер, яка активно впроваджувала цей метод у своїй практиці. Протягом наступного десятиліття колаборативні юридичні групи з'являлися по всій країні. Зазвичай їхніми засновниками ставали адвокати, які знайомилися з практикою спільного права в інших регіонах та вірили в її ефективність. Так само цей рух поширився у Великій Британії та по всій континентальній Європі. Зараз колаборативне право практикується на чотирьох континентах і приблизно в тридцяти країнах світу [3].

На відміну від, наприклад, медіації, де сторони можуть представляти себе самостійно, спільне право вимагає залучення кваліфікованих юристів, які мають володіти знаннями та досвідом роботи з цим методом, щоб ефективно представляти інтереси своїх клієнтів та сприяти конструктивному вирішенню конфлікту. Під час медіації юридичні консультації не надаються, а медіатор допомагає сторонам самостійно приймати рішення. На противагу цьому, в практиці колаборативного права юристи активно допомагають клієнтам не лише вирішити проблеми, але й консультують їх та інформують про їхню правову позицію. На відміну від медіації, де юристи не несуть відповідальності за результат, у спільному праві юристи ризикують втратити клієнта, якщо не зможуть допомогти йому досягти бажаного результату.

Колаборативне право – це добровільний процес, що базується на суворому дотриманні обов'язку щодо конфіденційності. Цей принцип поширюється на всіх учасників процесу, включаючи адвокатів, консультантів та клієнтів. Зобов'язання щодо конфіденційності може бути порушено лише за прямою згодою клієнта. Таким чином для адвокатів спільне право є особливо цінним, адже воно поєднує в собі елементи класичного представництва клієнта та медіації, дозволяючи їм направляти, захищати та підтримувати своїх клієнтів.

Зважаючи на те, що сімейні конфлікти, такі як розлучення, серйозно впливають на психоемоційний стан дитини, обрання способу, яким батьки будуть вирішувати сімейні суперечки, має велике значення для забезпечення емоційного благополуччя та психологічного розвитку дитини. Тому ті, хто займаються вирішенням сімейних конфліктів, повинні обов'язково розглядати різні методи врегулювання суперечок, що сприятимуть мінімізації негативних наслідків для дітей водночас враховуючи думку дитини. Колаборативне право, яке орієнтується на більш комплексний та конструктивний підхід до вирішення сімейних конфліктів, є одним з перспективних методів досягнення цієї мети.

Як зазначає Лінн Сміт, «у традиційному судовому розгляді при розлученні голос дітей часто ігнорується. Натомість альтернативні методи вирішення спорів, зокрема колаборативне право, дають можливість дітям бути почутими за допомогою спеціально підготовленого фахівця з психічного здоров'я» [4]. Мета співпраці такого фахівця з дітьми полягає у створенні безпечного простору для вираження дитиною своїх потреб та стурбованості. Отримана інформація передається іншим членам колаборативної групи, а потім батькам задля врахування реальних інтересів та потреб дитини у подальшому процесі примирення. Таким чином, фахівець з психічного здоров'я (психолог) допомагає перетворити обговорення проблем на розмову, орієнтовану на дитину, а не на права батьків [5].

До колабораційного процесу також можуть бути залучені й інші нейтральні консультанти, які допомагають сторонам розлучення краще зрозуміти свої фінансові, емоційні та соціальні проблеми та знайти рішення, що відповідають їхнім потребам. Консультанти відрізняються від адвокатів тим, що вони не представляють інтереси жодної зі сторін, працюють на благо процесу колаборативного права і надають об'єктивну інформацію та підтримку обом сторонам.

У липні 2009 року Комісія з уніфікації законодавства США затвердила Закон про колаборативне право (далі – UCLR/A), який рекомендовано до введення в дію в усіх штатах. UCLR/A є результатом тривалого трирічного процесу розробки, в якому брали участь експерти з різноманітних галузей.

Закон складається з двох частин: уніфіковані правила (Uniform Collaborative Law Rules) та Закон колаборативного права (Uniform Collaborative Law Act), які визначають принципи та стандарти колаборативної практики в Сполучених Штатах. Важливо зазначити, що UCLR/A не є обов'язковим законом. Кожен зі штатів може прийняти UCLR/A повністю або частково, або ж не приймати його взагалі. Однак, UCLR/A вважається золотим стандартом для колаборативної практики та широко використовується юристами [6].

UCLR/A визначає ключові аспекти колаборативного права, такі як угода про участь, правила стосовно виключення адвокатів з представництва своїх клієнтів у судових процесах та добровільний обмін інформацією між сторонами. Водночас закон також регулює статус учасників, що не є сторонами спору, наприклад, фахівців у галузі фінансів та психічного здоров'я, та надає можливість юридичного забезпечення виконання усіх угод, укладених в рамках процесу колаборативного права.

Відповідно до UCLR/A процес колаборативного права (далі – КП) починається з підписання угоди про участь і завершується підписанням мирової угоди, хоча будь-яка сторона в односторонньому порядку може припинити цей процес у будь-який час без вказівки причини. Угода про участь складається у письмовій формі та відображає наміри сторін вирішити свій спір через процес колаборативного права, а також зазначає характер і обсяг конфлікту та визначає адвокатів, які представляють кожну сторону. Договір підписується обома сторонами та містить заяви адвокатів, що підтверджують їхнє представництво. Поруч з цим, угода може включати додаткові умови, які, на думку сторін або їхніх адвокатів, потребують офіційного погодження [7].

Одним з найважливіших положень угоди про участь у колаборативному праві є положення про дискваліфікацію. Якщо процес колаборативного права заходить у глухий кут і одна зі сторін вирішує звернутися до суду, всі консультанти (адвокати, фінансові експерти, фахівці з психічного здоров'я тощо), які брали участь у цьому

процесі, одразу дискваліфікуються. Перехід до нового представництва у суді може вимагати від клієнтів додаткових фінансових витрат та призвести до емоційних переживань, оскільки їм доведеться знаходити нових адвокатів, оплачувати їх послуги та відновлювати пояснення справи спочатку, що може стати виснажливим, особливо якщо колаборативний процес вже тривав довго та був емоційно напруженим. Всупереч цьому адвокати, що практикують колаборативне право, стверджують, що положення про дискваліфікацію є важливим для ефективності та результативності процесу. Воно слугує своєрідним фільтром, який на ранніх етапах колаборативного права відсіює клієнтів, що не готові до щирого та конструктивного співробітництва. Сторони спору, усвідомлюючи, що у разі зриву колаборації вони можуть втратити своїх адвокатів, будуть з більшою ймовірністю докладати зусиль для досягнення мирної угоди шляхом колаборативного права [2].

На вимогу Комісії з питань домашнього та сексуального насильства (The Commission on Domestic & Sexual Violence) з метою гарантування безпеки жертвам домашнього насильства у 2010 році було внесено зміни до розділу 15 UCLR/A. Зокрема, (а) перед підписанням потенційною стороною угоди про співпрацю, адвокат повинен провести обґрунтоване дослідження, щоб визначити, чи мала ця сторона історію примусових або насильницьких стосунків з іншою потенційною стороною. У випадку, (с) якщо юрист-консультант обґрунтовано вважає, що сторона, яку він представляє, або потенційна сторона, яка консультується з юристом, має історію примусових або насильницьких стосунків з іншою стороною або потенційною стороною, адвокат не має права розпочинати або продовжувати процес колаборативного права [7].

Водночас розділ 10 UCLR/A також зазнав змін щодо правил дискваліфікації для адвокатів юридичних фірм, які надають безоплатні послуги представництва клієнтів з низьким рівнем доходів. Для продовження представництва у судовому процесі, всі сторони угоди про співпрацю повинні погодитися на відмову від застосування правила дискваліфікації.

У 2014 році Міжнародна Асоціація колаборативного права (IACP) відповідно до принципів практики колаборативного права, визначених законом UCLR/A, опублікувала мінімальні стандартні вимоги щодо базової підготовки юристів-практиків та консультантів з колаборативного права.

Для отримання кваліфікації фахівця колаборативного права юристи та інші спеціалісти повинні пройти базовий курс навчання, який включає: 12 годин навчання з основ колаборативного права шляхом участі в навчальних курсах, семінарах, конференціях або інших програмах, які схвалені IACP; 30 годин тренінгу з клієнтоорієнтованого фасилітативного вирішення конфліктів; 15 годин тренінгу з переговорів, вдосконалюючи навички спілкування, співпраці, посередництва, або базового професійного коучингу. Додатково, для фахівців з психічного здоров'я передбачено 3 години навчання з основ сімейного права, а для фінансових консультантів – 20 годин тренінгу з фінансових аспектів розлучення [8].

Окрім цього кожен окремий штат на своїй території може самостійно регулювати підготовку фахівців колаборативного права, доповнюючи або встановлюючи додаткові вимоги до базового курсу навчання. Так, наприклад, у штаті Меріленд Департамент сімейного адміністрування, який входить до складу Адміністративного офісу судів (АОС), забезпечує безкоштовну підготовку фахівців колаборативного права. Однак, умовою отримання такої підготовки є зобов'язання у майбутньому розглядати принаймні дві справи колаборативного права безоплатно (за принципом *pro bono*) задля надання допомоги особам з низьким рівнем доходів.

У період з 16 жовтня 2006 року по 6 липня 2010 року Міжнародна Асоціація колаборативного права провела дослідження щодо ефективності застосування практики колаборативного права шляхом інтерв'ювання та опитування працівників судів та адвокатів, які активно використовували це право у своїй практиці.

Результати дослідження продемонстрували такі особливості та тенденції: практика колаборативного права була використана в 97% справ, пов'язаних з розлученням, причому у 84% з них участь брали діти. Серед клієнтів найчастіше зустрічалися особи у віці від 40 до 54 років – близько 60%. Більшість чоловіків, зокрема 80%, та третина жінок мали вищу освіту. У розподілі доходів помітна суттєва різниця, а саме: 53% чоловіків мали річний дохід понад 100 000 доларів, порівняно лише з 13% жінок. Водночас більшість клієнтів (56%) володіли маєтками вартістю понад 500 000 доларів, з них 17% – вартістю понад 2 мільйони доларів. У 82% спорів до співпраці залучалися фахівці з психічного здоров'я, а у 71% – фінансові консультанти. Чотиристоронні зустрічі, на яких були присутні

обидва адвокати та обидва клієнти, проводилися у 63% випадків. Середня кількість таких зустрічей становила чотири. 44% справ було завершено протягом шести місяців [8].

Згідно з результатами дослідження 86% конфліктів вирішено шляхом досягнення домовленості з усіх питань, водночас ще 2% справ завершилися примиренням сторін, а менше ніж 2% справ призвели до часткової угоди за допомогою колаборативного підходу.

Середня вартість послуг фахівців, залучених до колаборативного права, становила: для адвокатів – 20 884 доларів США (для обох сторін); для фахівців з психічного здоров'я – 3858 доларів США; для фінансових консультантів – 4421 доларів США.

У ході дослідження також аналізувався рівень задоволеності клієнтів результатом розлучення за шкалою від одного до п'яти, де один – мінімальний рівень, а п'ять – максимальний. Середній бал склав 4,35, що вказує на високий рівень задоволення клієнтів колаборативним правом. Щодо умови про дискваліфікацію в угоді колаборативного права, з'ясовано, що лише 45,5% клієнтів, які досягли мирової угоди, відчули, що ця умова утримала їх за столом переговорів, тоді як решта 54,5% не відчули такого впливу [8].

Інші дослідження практики застосування колаборативного права, проведені у 2004 році Вільямом Швабом (William H. Schwab) та у 2008 році Девідом Гоффманом (David A. Hoffman), продемонстрували певні відмінності у своїх результатах. Проте, якщо їх порівняти з загальними середніми показниками, то вони в цілому досить близькі до результатів дослідження Міжнародної Асоціації колаборативного права.

Висновки. Узагальнюючи переваги та особливості практики колаборативного права, можна зробити кілька висновків. По-перше, аналіз практики застосування колаборативного права підтверджує його ефективність у вирішенні сімейних конфліктів, зокрема у справах, пов'язаних з розлученням. По-друге, залучення до процесу колаборації інших фахівців, зокрема фінансових консультантів та психологів, сприяє повному та глибокому аналізу проблем та допомагає ухвалювати індивідуально адаптовані до потреб клієнтів рішення, зменшуючи психологічний вплив на дітей. По-третє, колаборативне право дозволяє досягнути позитивних довгострокових результатів для клієнтів. По-четвер-

те, порівняно з традиційними судовими процесами за допомогою колаборативного права можливо зменшити витрати, швидше досягати результатів, мінімізувати руйнівний вплив на дітей, розвивати творчі підходи та сформулювати основу для комунікації між сторонами у майбутньому.

Нарешті, колаборативне право вже належним чином займає своє важливе місце серед інших альтернативних методів вирішення конфліктів завдяки своїй унікальності, ефективності та орієнтованості на інтереси та потреби учасників спору, заохочуючи сторони до співпраці, відкритого спілкування та пошуку оптимального рішення. Окрім переваг для самих учасників колаборативне право позитивно впливає і на суспільство в цілому, заощаджуючи ресурси та зменшуючи навантаження на судову систему. Водночас різноманітність методів вирішення конфліктів, включаючи колаборативне право, дозволяє громадськості обирати той, який буде найбільш ефективним для їхньої конкретної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. William H. Schwab. Collaborative Lawyering: A Closer Look at an Emerging Practice. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*. 2004. Volume 4. Issue 3. P. 351–399.
2. Fairman C. M. A proposed model rule for collaborative law. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 2005. Volume 21. P. 73–122.
3. Mallon P. Collaborative Practice: An Overview. *Judicial Studies Institute Journal*. 2009. Volume 1. P. 3–10.
4. Brand C., Howcroft G., Hoelson C. N. The voice of the child in parental divorce: implications for clinical practice and mental health practitioners. *Journal of Child & Adolescent Mental Health*. 2017. Volume 29. Issue 2. P. 169–178. <https://doi.org/10.2989/17280583.2017.1345746>
5. Daicoff S. Collaborative law: A new tool for the lawyer's toolkit. *Florida Journal of Law & Public Policy*. 2009. Volume 20. Issue 1. P. 113–146.
6. Status of the Uniform Collaborative Law Act and Rules: American Bar Association. URL: https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/publications/JustResolutions/april-2024/status-uniform-collaborative-law-act-rules/
7. Collaborative Law Act: Uniform Law Commission. URL: <https://www.uniformlaws.org/viewdocument/final-act-101210?CommunityKey=fdd1de2f-baea-42d3-bc16-a33d74438eaf&tab=librarydocuments>
8. The Current and Prospective Use of Collaborative Law in Maryland. Administrative Office of the Courts, September 2013. URL: <https://www.courts.state.md.us/sites/default/files/import/courtoperations/pdfs/collaborativelawreport2013.pdf>

Тюрю Ю.І. ПЕРЕВАГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОЛАБОРАТИВНОГО ПРАВА У СІМЕЙНИХ СПОРАХ

Конфлікти та суперечки є неодмінною частиною соціального життя, але при їх розв'язанні важливо враховувати не лише фінальний результат, а й можливі наслідки для майбутніх взаємин між учасниками. Традиційні судові процеси у сімейних спорах, хоч і широко застосовуються, однак часто призводять до погіршення стосунків між сторонами та не завжди гарантують справедливе рішення. Тому важливо розглядати альтернативні методи врегулювання сімейних конфліктів, які зосереджуються не лише на досягненні результату, але й на збереженні стосунків.

Існують два основних підходи до альтернативного врегулювання спорів: пряме вирішення між сторонами та залучення третьої сторони. Поряд з такими відомими альтернативними способами вирішення спорів, як медіація та арбітраж, є колаборативне право, яке ґрунтується на співпраці між сторонами та їх адвокатами, а також, за потреби, до процесу можуть залучатися інші фахівці.

У колаборативному праві центральним елементом є організація «чотиристоронніх конференцій», де сторони та їхні адвокати спільно працюють над рішенням, зберігаючи при цьому конфіденційність усіх домовленостей та інформації. Визначено, що основною метою співпраці у колаборативному праві є мінімізація негативного впливу судового процесу на сторони та їхні сім'ї, забезпечуючи при цьому прозорість та активну їх участь у вирішенні спорів, переважно у сімейній сфері.

Наголошено, що колаборативне право спрямоване на забезпечення емоційного благополуччя дітей через їх активну участь у процесі примирення та залучення фахівців з психічного здоров'я для створення безпечного простору з метою вираження дитиною своїх потреб та стурбованості.

З'ясовано, що угода про участь у колаборативному праві регламентує процес співпраці та встановлює певні умови, включаючи механізм дискваліфікації консультантів у разі переходу до судового розгляду, сприяючи таким чином стимулюванню сторін до здійснення спільних зусиль задля успішного урегулювання спору.

Результати дослідження практики застосування колаборативного права, проведеного Міжнародною Асоціацією колаборативного права, продемонстрували високий рівень задоволення клієнтів таким способом вирішення спорів, що своєю чергою свідчить про його ефективність та результативність, водночас підкреслюючи здатність цього методу зменшувати стрес для дітей, зберігати довгострокові стосунки між батьками та забезпечувати швидше й економічно вигідне вирішення сімейних суперечок у порівнянні з судовим процесом.

Ключові слова: колаборативне право, сімейні спори, співпраця, закон про колаборативне право, базова підготовка.

Tiuria Yu.I. ADVANTAGES AND FEATURES OF COLLABORATIVE LAW IN FAMILY DISPUTES

Conflicts and disputes are an inherent part of social life, but when resolving them, it is important to consider not only the final outcome but also the potential consequences for future relationships among the participants. Traditional judicial processes in family disputes, while widely used, often lead to deteriorating relationships between parties and do not always guarantee a fair resolution. Therefore, it is important to consider alternative methods of resolving family conflicts that focus not only on achieving a result but also on preserving relationships.

There are two main approaches to alternative dispute resolution: direct resolution between the parties and involvement of a third party. Alongside well-known alternative dispute resolution methods such as mediation and arbitration, there is Collaborative Law, which is based on cooperation between the parties and their attorneys, and other specialists may be involved in the process as needed.

In Collaborative Law, the central element involves organizing «four-way conferences» where the parties and their attorneys collaboratively work on solutions while maintaining confidentiality of all agreements and information. The main goal of collaboration in Collaborative Law is to minimize the negative impact of the judicial process on the parties and their families, ensuring transparency and active participation in dispute resolution, primarily in family matters.

It is emphasized that Collaborative Law aims to ensure the emotional well-being of children through their active participation in the reconciliation process and by involving mental health professionals to create a safe space for children to express their needs and concerns.

It has been clarified that the participation agreement in Collaborative Law regulates the collaborative process and establishes certain conditions, including the mechanism for disqualification of consultants in case of recourse to litigation, thereby incentivizing the parties to make joint efforts for successful dispute resolution.

The results of the study on the application of Collaborative Law conducted by the International Association of Collaborative Practice have demonstrated a high level of client satisfaction with this method of dispute resolution, thereby indicating its effectiveness and efficiency, while also emphasizing its ability to reduce stress for children, preserve long-term relationships between parents, and provide quicker and more cost-effective resolution of family disputes compared to litigation.

Key words: Collaborative Law, family disputes, collaboration, Collaborative Law Act, foundational training.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пунтус Д.А.,

*доктор філософії права, помічник судді
Черкаського окружного адміністративного суду*

УДК 349.3

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.3

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Вступ. Соціальне забезпечення є важливим елементом сучасного суспільства, який забезпечує підтримку вразливих верств населення та сприяє соціальній стабільності. Його історичний розвиток був складним та багатограним процесом, що проходив під впливом економічних, політичних та соціальних змін.

Метою статті є виявлення ключових етапів розвитку соціального забезпечення, а також аналіз історичних умов та факторів, що вплинули на формування сучасних соціальних систем.

Виклад основного матеріалу. Перші форми соціального забезпечення виникли ще в стародавні часи. У стародавніх цивілізаціях, таких як Месопотамія, Єгипет, Греція та Рим, існували різноманітні системи допомоги нужденним. Ці системи були засновані на релігійних та моральних нормах і включали допомогу бідним, вдовам, сиротам та літнім людям. У стародавньому Римі, наприклад, існували громадські фонди, які забезпечували підтримку для незаможних громадян, надаючи їм харчові пайки та іншу допомогу.

У середньовічній Європі ключову роль у соціальному забезпеченні відігравала церква. Монастирі та церкви організації забезпечували допомогу нужденним, засновували лікарні, притулки та благодійні заклади. Важливим аспектом було те, що така допомога надавалася на основі релігійних принципів милосердя та благодійності. Крім того, існували і світські форми допомоги, такі як гільдії, які підтримували своїх членів у разі хвороби чи старості.

Промислова революція принесла значні зміни в соціально-економічну структуру суспільства. Масова урбанізація, зростання чисельності робітників та погіршення умов праці спричинили необхідність створення нових форм соціальної підтримки. У відповідь на ці виклики в багатьох країнах Європи почали з'являтися перші системи соціального страхування.

У Німеччині, наприклад, під керівництвом Отто фон Бісмарка були впроваджені перші закони про соціальне страхування, які включали медичне страхування, страхування від нещасних випадків та пенсійне забезпечення. Ці закони стали моделлю для інших країн і сприяли формуванню сучасних систем соціального забезпечення [2].

На початку ХХ століття багато країн почали впроваджувати системи соціального страхування. Наприклад, у Великій Британії було прийнято Національний страховий акт 1911 року, який передбачав страхування від хвороб та безробіття. У США, після Великої депресії 1930-х років, було створено систему соціального забезпечення в рамках «Нового курсу» президента Франкліна Рузвельта, яка включала програми пенсійного забезпечення, допомоги безробітним та підтримки нужденних.

Після Другої світової війни в багатьох країнах світу, особливо в Європі, відбувся значний розвиток систем соціального забезпечення. Соціальна держава стала основою політики багатьох урядів. У Великобританії було впроваджено універсальну систему охорони здоров'я (NHS), а у країнах Західної Європи були створені комплексні системи соціального страхування, пенсійного забезпечення та допомоги безробітним.

Тому ми погоджуємося з зарубіжними вченими [1], що однією з перших цілей формального соціального забезпечення було подолання бідності та надання альтернативи благодійності та законам про бідних без стигматизації, пов'язаної з ними. Інші цілі включають гарантію мінімального рівня життя та заміну доходу в часи несприятливих обставин. Крім того, соціальне забезпечення може сприяти зниженню рівня корупції або розподілу доходів протягом життя, а також зменшенню ризиків. Часто відбувається перерозподіл доходу між групами з різними

потребами. Таке розмаїття цілей і різних конфігурацій політичних і зацікавлених груп призвело до того, що соціальне забезпечення набуло різних форм у різних країнах. Однак важливим компонентом, спільним для систем соціального забезпечення, є соціальне страхування, що передбачає фінансування виплат за рахунок внесків, які можуть залежати від заробітку або збиратися через податки на заробітну плату. Таким чином, система соціального забезпечення в більшості країн спирається на комбінації цих заходів. Між цими заходами часто існує значна взаємодія, і ця взаємодія допомагає визначити, чи досягається основна мета захисту вразливих верств населення [3]. Тому зосередження уваги виключно на одній програмі, такій як державне пенсійне забезпечення за віком, може ввести в оману. Оцінювати групи пов'язаних між собою програм та їх альтернативи складно, але це важливо з огляду на їх нестабільне бюджетне становище та розширення виплат і збільшення витрат на їх забезпечення.

Загалом, соціальне забезпечення розвивалося у три етапи. По-перше, це була епоха патерналізму; приватна благодійність та допомога бідним надавалася бідним, часто в суворих умовах, які накладали на них стигму. По-друге, це була епоха соціального страхування: за прецедентами товариств взаємодопомоги, а також пенсій і лікарняних для працівників державних і деяких приватних професій, були розроблені ширші обов'язкові програми, що охоплювали все більше професій і все більше непередбачуваних ситуацій. При цьому професійне походження соціального забезпечення все ще може зберігатися у вигляді окремих фондів. По-третє, починають включатися концепції профілактики та універсальності, а спектр послуг розширюється з метою підтримки і підвищення якості життя, тут характеристика початкового етапу має відносно тверду основу, а благодійне забезпечення, організоване в основному через церкву, залишається головною опорою для бідних в європейських країнах. Однак Аткинсон і Хілліз [4] описують системи соціального забезпечення у Франції, Великій Британії та Сполучених Штатах з точки зору трьох основних елементів.

Так, подолання бідності шляхом надання допомоги у Великій Британії характеризується підтримкою доходів, у Франції – аналогічним набором страхових виплат, а в США – страхуванням по старості, у зв'язку з втратою годувальника, інвалідністю та медичним страхуванням. Категоріальні трансферти, які надаються

певним типам домогосподарств на універсальній (не пов'язаній з перевіркою доходів) основі і спрямовані на перерозподіл між конкретними групами, ілюструються виплатами на дітей у Великій Британії та сімейними виплатами у Франції, але не мають аналогів у США. Ці елементи взаємодіють один з одним і з податковою системою у досягненні цілей соціального забезпечення [5].

Дійсно, державна політика, спрямована на забезпечення соціального захисту, повинна враховувати те, що окремі особи та домогосподарства роблять для самозахисту. Виявлення такої захисної поведінки вимагає вивчення поведінки заощаджень і здатності згладжувати споживання в понаднормовий час, а також механізмів трансфертів і підтримки в рамках великої родини чи громади. Існують докази того, що люди в бідних країнах можуть вирівнювати споживання в умовах коливань доходів, незважаючи на відносно обмежений доступ до кредитних ринків і низькі доходи, які ледь перевищують прожитковий мінімум.

На жаль, інструменти соціального забезпечення на рівні громади ілюструють досить складні елементи перерозподілу та страхування. Але механізми подолання труднощів, які відносно добре працюють у звичайні часи, можуть вийти з ладу під час серйозних стресів. Такі потрясіння можуть також призвести до погіршення стану довкілля, якщо не вжити заходів для запобігання розпаду сім'ї та скруті для всієї громади. Такі механізми подолання труднощів існують не скрізь, і в багатьох країнах з'являється все більше свідчень розпаду родинних та етнічних зв'язків, а також послаблення систем підтримки громад. Більше того, традиційні механізми соціального захисту, засновані на сім'ї, сприяють зростанню населення, що саме по собі може послабити механізми, засновані на громаді.

Таким чином, потрібні більш-менш формальні механізми для постійного захисту вразливих верств населення, а також для забезпечення потреб у фінансуванні цих механізмів. А через широко розповсюджені жорсткі фінансові обмеження існує потреба у розробці ефективних формальних механізмів, які посилюють (а не витісняють) традиційні системи підтримки. Як наслідок, зростає занепокоєння щодо державного забезпечення людей похилого віку та немічних. Це занепокоєння виникло частково через зміну демографічної ситуації та послаблення традиційних механізмів соціального забезпечення на

рівні сім'ї та громади. Тут можна було б застосувати кілька варіантів політики, а низка накопичувальних програм, які можна було б об'єднати в рамках соціального страхування, могла б забезпечити покриття витрат на старість, інвалідність та охорону здоров'я. Мінімальні або базові виплати можуть бути спрямовані на людей похилого віку або матерів з маленькими дітьми. Через інформаційні витрати та стимулюючі ефекти, пов'язані з перевіркою нужденності, таке забезпечення, ймовірно, буде можливим лише на місцевому рівні за участю громади.

Таким чином, існування постійних установ соціального забезпечення може стати основою для оцінки потреби в короткострокових або тимчасових компенсаційних заходах. Ці установи можуть допомогти мінімізувати витрати, які, можливо, доведеться понести на короткострокові заходи, і визначити групи, які можуть бути в зоні ризику.

Треба зауважити, що у кінці ХХ та на початку ХХІ століття системи соціального забезпечення зіткнулися з новими викликами, такими як старіння населення, зростання витрат на охорону здоров'я та зміни на ринку праці. Ці виклики вимагають адаптації існуючих систем до нових умов. Міжнародні організації, такі як ООН, Міжнародна організація праці (МОП) та Світовий банк, активно працюють над розробкою рекомендацій та стандартів для удосконалення соціального забезпечення на глобальному рівні.

Важливо також наголосити про те, що компенсаційні заходи можуть знадобитися у випадку різноманітних шоків, наприклад, тих, що виникають внаслідок виправлення нестійкого стану бюджету або платіжного балансу. Можливі негативні наслідки коригування включають зростання цін (особливо на продукти харчування, що призводить до зниження реального рівня життя чистих споживачів) та безробіття. Забезпечення зайнятості здавна було важливим інструментом запобігання голоду. Докази свідчать, що його використовували ще в 4 столітті до нашої ери в Індії, і він був невід'ємним елементом кодексів боротьби з голодом, розроблених у Британській Індії наприкінці 19 століття. По суті, громадські роботи були запроваджені для допомоги безробітним в індустріальних країнах (таких як США) у відповідь на економічну рецесію та дефіцит продовольства в 1930-х роках. Однак ці сектори, які є неконкурентоспроможними у відкритому торговому середовищі, навіряд чи будуть стійкими, а також матимуть пригнічуючий вплив на стимули та ініціативу [8].

У 20-му столітті виникли дві концепції соціального забезпечення: страхова та перерозподільча. Концепцію страхування запровадив Бісмарк у другій половині 19 століття, коли розробив перші схеми соціального захисту для робітників у Німеччині. З іншого боку, британський реформатор лорд Беверідж розробив концепцію перерозподілу під час Другої світової війни. Тут концепція страхування фокусується на страхуванні працівників від втрати доходу в разі безробіття, інвалідності або виходу на пенсію, тобто система згладжує довічний дохід. Як внески, так і виплати залежать від заробітку, а більшість програм фінансуються за рахунок страхових внесків і управляються спільно профспілками та роботодавцями.

На відміну від них, програми перерозподілу охоплюють усіх громадян. Виплати призначені як останній засіб для працівників, які не мають достатнього страхування на випадок безробіття; для домогосподарств, які не мають джерел доходу, а також для працюючих бідних. Основна увага приділяється боротьбі з бідністю: допомога призначається на основі середнього доходу і забезпечує лише мінімальну гарантію доходу. Тут немає зв'язку між внесками та виплатами, оскільки вони фінансуються за рахунок загальних податків. Державні адміністративні органи, як правило, адмініструють програми, які мають небагато правил участі в них, хоча перевірка рівня доходу для безробітних зазвичай менш сувора, ніж для осіб без досвіду роботи. Таким чином, різницю між двома типами програм можна охарактеризувати як солідарність між застрахованими працівниками та солідарність між громадянами [6].

Однак, накопичувальна концепція є третьою альтернативою обов'язкових заощаджень, яка забезпечує соціальний захист громадян не лише на випадок виходу на пенсію, але й на випадок непередбачуваних обставин, таких як безробіття, інвалідність та втрата здоров'я. Фактично, виплати залежать від накопичення обов'язкових заощаджень людини. Знову ж таки, більшість систем соціального забезпечення також надають деякі універсальні виплати: виплати, що фінансуються за рахунок податків на певні непередбачувані випадки, які не вимагають ні внесків, ні перевірки середнього заробітку. Вони можуть включати допомогу на дітей та фіксовану пенсію за віком у таких країнах, як Нідерланди та Швеція; Національну службу охорони здоров'я у Великій Британії, а також

допомогу на сім'ю та допомогу на дітей у багатьох інших країнах [7].

З іншого боку, ми очікуємо, що країни, в яких домінує концепція перерозподілу, витратять відносно велику частку доходів на соціальну допомогу та сімейні виплати, і відносно невелику частку – на соціальне страхування.

Цікаво, що в країнах, де домінує концепція страхування, спостерігається зворотна картина: хоча система страхування забезпечує відносно високі виплати обмеженому колу осіб, а концепція допомоги – відносно низькі виплати великому колу осіб, загальні видатки у відсотках від валового внутрішнього продукту не надто відрізняються між цими двома системами. Звичайно, на практиці багато програм соціального забезпечення поєднують елементи обох систем, і всі країни стикалися з необхідністю пошуку компромісів. Знову ж таки, концепції та конкуренція конкретних схем соціального забезпечення також змінювалися відповідно до політичного та економічного контексту, а також тому, що політики продовжують доопрацьовувати програми відповідно до умов економіки та ринку праці. Тим не менш, класифікація систем соціального забезпечення виявляється напроцуд стабільною з плином часу. Дійсно, економісти часто не можуть дійти згоди щодо того, чи є всеохоплююча система соціального забезпечення та зменшення нерівності внаслідок перерозподілу перешкодою чи стимулом для економічного зростання.

Пунтус Д.А. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті розглядається еволюція систем соціального забезпечення в різних країнах світу. Особлива увага приділяється вивченню історичних передумов, соціально-економічних та політичних чинників, що сприяли виникненню та розвитку соціального забезпечення в різних регіонах світу. Розглядаються ранні форми соціального забезпечення, що існували у стародавніх цивілізаціях, таких як Месопотамія, Єгипет, Греція та Рим. Аналізуються перші форми соціальної підтримки, зокрема допомога бідним, вдовам, сиротам та літнім людям, що здійснювалася на основі релігійних та суспільних норм. Вивчаються приклади громадської та державної підтримки, що надавалися у вигляді харчових пайків, житла та медичної допомоги. Розвиток системи соціального забезпечення в середньовічній Європі пов'язаний з діяльністю церковних організацій та монастирів. Аналізується вплив феодалних відносин на розвиток соціальної підтримки та виникнення перших державних заходів з регулювання соціального забезпечення. Промислова революція та урбанізація призвели до значних соціально-економічних змін, що вимагали нових підходів до соціального забезпечення. У статті розглядаються приклади створення перших систем соціального страхування у Німеччині, Великобританії та інших країнах Європи. У статті досліджується розвиток систем соціального забезпечення у XX та XXI століттях, зокрема у контексті змін у світовій економіці та соціальних відносинах. Вивчаються особливості національних моделей соціального забезпечення, їх переваги та недоліки. Важливим аспектом є забезпечення фінансової стійкості та ефективності соціальних програм, а також забезпечення їх доступності для всіх громадян.

У висновках робиться акцент на важливості вивчення історичного досвіду для розуміння сучасних викликів у сфері соціального забезпечення. Автор наголошує на необхідності врахування історичних та культурних особливостей при розробці та впровадженні соціальних політик.

Ключові слова: право соціального забезпечення, соціальна політика, соціальне страхування, накопичення, пенсійна система, трудові відносини.

Висновки. Таким чином, історичний розвиток права соціального забезпечення в зарубіжних країнах показує, що ця сфера постійно еволюціонує під впливом економічних, політичних та соціальних змін. Від ранніх форм благодійності до комплексних систем соціального страхування, соціальне забезпечення пройшло довгий шлях розвитку. Досвід минулих років є важливим джерелом знань для розробки ефективних політик соціального забезпечення в сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Beveridge, L. *Social Insurance and Allied Services*, London HMSO. 1942.
2. Nwaobi, Godwin *Social Security Mechanism (System): Theories, Design and Practice* URL: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/11885/1/MPRA_paper_11885.pdf
3. Lipton M. and J.V. Gaag *Including The Poor* Washington D.C: World Bank. 1993.
4. Atkinson, A.B. and J. Hills “Social Security in Developed Countries: Are there lessons for Developing countries?” In Ahmad and others. *Social Security in Developing Countries*, Oxford: Clarendon Press. 1991.
5. Barr, N. *The economics of Welfare State*, Oxford: Oxford University Press. 1994.
6. Marshall, K and B. Olivier *New Social Policy Agendas For Europe And Asia: Challenges, Experience And Lessons*, Washington: World Bank. 2003.
7. Rajan, R and L. Zingales “Financial Development And Growth”. *American Economic Review*. 1998. 88 (3).
8. Obayi, P.M.O. *An Exposition For The Eradication Of Occultism*, Abuja: Digital Frontiers Solutions LTD. 2007.

Puntus D.A. SOME ISSUES OF HISTORICAL FORMATION OF SOCIAL SECURITY IN FOREIGN COUNTRIES

The article examines the evolution of social security systems in different countries of the world. Particular attention is paid to the study of historical preconditions, socio-economic and political factors that contributed to the emergence and development of social security in different regions of the world. The early forms of social security that existed in ancient civilizations such as Mesopotamia, Egypt, Greece and Rome are considered. The first forms of social support are analyzed, including assistance to the poor, widows, orphans and the elderly, which was carried out on the basis of religious and social norms. Examples of public and state support provided in the form of food rations, housing and medical care are studied. The development of the social welfare system in medieval Europe is connected with the activities of church organizations and monasteries. The author analyzes the influence of feudal relations on the development of social support and the emergence of the first state measures to regulate social security. The Industrial Revolution and urbanization led to significant socio-economic changes that required new approaches to social security. The article examines the examples of the first social insurance systems in Germany, Great Britain and other European countries. The article examines the development of social security systems in the twentieth and twenty-first centuries, in particular in the context of changes in the global economy and social relations. The author analyzes the peculiarities of national social security models, their advantages and disadvantages. An important aspect is to ensure the financial sustainability and efficiency of social programs, as well as to ensure their accessibility to all citizens.

The conclusions emphasize the importance of studying historical experience to understand current challenges in the field of social security. The author emphasizes the need to take into account historical and cultural peculiarities when developing and implementing social policies.

Key words: social security law, social policy, social insurance, savings, pension system, labor relations.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Красіліч Н.Д.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник*

Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

УДК 349.6

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.4

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ, ЩО УТВОРИЛИСЯ ВНАСЛІДОК РУЙНУВАНЬ, СПРИЧИНЕНИХ ВОЄННИМИ ДІЯМИ

Вступ. За весь період повномасштабного вторгнення РФ на територію України через терористичні дії агресора утворилися тисячі мільйонів тон відходів від руйнувань будівель і споруд, знищення різного виду транспортних засобів, знищення військової техніки. Через бойові дії в Україні накопичується значний обсяг відходів від руйнувань, спричинених воєнними діями. (далі – відходи руйнації). Відходи руйнації – це ще один виклик, з яким Україна зіштовхнулася починаючи з перших днів повномасштабної війни. Їх обсяги в Україні набули таких масштабів, яких на Європейському континенті не спостерігалося з часів Другої світової війни. За даними Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів через російську агресію в Україні вже утворилося понад 600 тис. тонн відходів руйнації [1] і з кожним днем ці цифри зростають. Тільки за півтора роки війни росіяни пошкодили та зруйнували більше 60 тисяч об'єктів, найбільше постраждала житлова забудова – 48 тисяч будівель [2]. Таке засмічення земель спричиняє колосальний негативний вплив на довкілля, оскільки відходи руйнації можуть містити різні токсичні речовини: токсичні метали (наприклад, свинець, ртуть, кадмій), хімічні речовини (кислоти, луги, розчинники) які можуть бути шкідливими для здоров'я людини, а також небезпечними для довкілля, що може призвести до втрати біорізноманіття та порушення природних процесів. Чим довше такі відходи перебуватимуть на території України, тим більшої шкоди вони завдадуть довкіллю, забруднюючи ґрунти, воду, повітря, а також спричинюючи додаткові викиди парникових газів, що негативно впливатиме і на глобальні кліматичні процеси. Наразі здійснюються роботи з очищення територій від відходів руйнації там, де це можливо. Однак в умовах війни наша дер-

жава не має достатніх фінансових і технічних ресурсів для вирішення цієї проблеми [3].

Відходи руйнації значно відрізняються від подібних відходів мирного часу, а отже проблеми утилізації і переробки таких відходів потребують інших підходів та спеціальної правової регламентації. За оцінками експертів всі такі відходи поділяються на дві групи: типові відходи, що залишаються від руйнувань (цегла, бетон, сталь, деревина, гіпсокартон, шифер руберойд, частини від систем водопостачання і каналізації, частини від електромереж, земля, повалені дерева та гілки, пошкоджені транспортні засоби та військова техніка, тощо) та специфічні відходи (меблі, побутова техніка, інші предмети побуту, оргтехніка, хімічні речовини, промислові відходи, сировина та продукція виробництва, медичні відходи, в тому числі і епідемію небезпечні, хімічні засоби захисту рослин і добрива, та нш.). Отже, переробка і утилізація відходів руйнації складний та довготривалий процес, тому розчищення територій стане однією з головних складових післявоєнного відновлення України. Тисячі гектарів земель доведеться звільняти від мільйонів кубометрів від воєнних та будівельних відходів, здійснювати їх переробку та утилізацію. Більш того, ці відходи необхідно збирати так, щоб при цьому не зашкодити довкіллю або мінімізувати негативний вплив.

В реаліях сьогодення організаційно-правові питання управління відходами руйнації набувають особливого значення, оскільки масштаби руйнувань настільки великі, а в багатьох випадках катастрофічні, багато населених пунктів і міст зруйновані практично вщент і їх неможливо відновити. Крім того, процес поводження з відходами руйнації, що утворилися внаслідок вибухів та обстрілів, досить складний

і має здійснюватися у декілька етапів: їх збір на місцях утворення, транспортування у місця зберігання, сортування та знешкодження небезпечних відходів, повторне використання або утилізація та захоронення. Отже, даний процес повинен сприяти в подальшому здійсненню відновлення та відбудові зруйнованих міст і населених пунктів, а також запобіганню забруднення довкілля.

Питання поводження з відходами війни, в тому числі і з відходами руйнації досліджувалися такими науковцями як Потіп М.М. [4, с. 106-114], Трегуб О. [5 с., 16-22], Гафурова О.В., Новак Т.С.[6, с. 349–355], Токарчук Д.М. [7, с. 109-122], Іванюта С.П. [8], Койнова І. [9, с. 52–56]. Як свідчать дослідження, особливого правового регулювання потребують питання щодо загальних підходів до управління такими специфічними відходами як відходи руйнації, зокрема процеси тимчасового зберігання, транспортування, сортування, їх переробки та утилізації. Ці проблеми будуть актуальними і в період повоєнного відновлення України, оскільки їх вирішення буде сприяти зменшенню негативного впливу на здоров'я населення та відновлення довкілля.

Виклад основного матеріалу. У липні 2023 року набув чинності рамковий Закон України «Про управління відходами» № 2320, прийнятий 20 червня 2022 року, який спрямований на покращення стану навколишнього середовища та створення відповідної інфраструктури об'єктів управління відходами [10]. Даний Закон закладає основу сучасного менеджменту відходів, відповідно до вимог ЄС і спрямований на встановлення правових, організаційних, економічних засад діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновленню з метою запобігання їх негативного впливу на здоров'я людей та довкілля. В ньому закріплюються основоположні принципи та положення європейського законодавства у сфері управління відходами, зокрема запровадження ієрархії управління відходами та основні вимоги до розширеної відповідальності виробника у галузі управління відходами, що виникли внаслідок його господарської діяльності. Зокрема в законі поняття відходів визначене як «будь-які речовини і предмети, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися». Що стосується відходів

будівництва та знесення в законі вони визначені лише як «відходи, що утворилися внаслідок діяльності з капітального ремонту, будівництва або знесення будівель і споруд». Отже, закон зовсім не містить положень, які регламентують особливості управління відходами руйнації, що виникли внаслідок бойових дій, і лише ч.9 ст. 13 містить відсилочну норму в якій зазначено, що управління окремими видами відходів, що утворилися внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного або воєнного характеру здійснюється відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Разом з тим, відходи руйнації займають значну частину всіх відходів і їх обсяг катастрофічно продовжує збільшуватись. Такі відходи в жодному разі не можна прирівнювати до звичайних відходів будівництва та знесення, оскільки вони можуть містити крім звичайних будівельних відходів також небезпечні для людини і довкілля відходи, як то токсичні продукти горіння, небезпечні органічні і вибухові речовини та інші сполуки. Таким чином, проблеми поводження з відходами руйнації будуть надзвичайно актуальними у післявоєнний період протягом певного часу, тривалість якого на сьогоднішній день встановити неможливо. Крім того, у післявоєнний період гостро повстане питання утилізації відходів повністю зруйнованих або напівзруйнованих міст і селищ, які потребуватимуть відповідного правового регулювання.

На сьогоднішній день питання поводження з відходами руйнації вирішується на рівні підзаконних актів. Так, Кабінетом Міністрів України у 2022 році були затверджені нормативно-правові акти, які регламентують порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії РФ. Зокрема Порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської федерації, пов'язаних з пошкодженням будівель і споруд, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473 застосовується для фіксації пошкоджень будівель і споруд, об'єктів незавершеного будівництва приватної, комунальної, а також державної власності, зумовлених збройною агресією РФ [11]. Механізм виконання робіт з демонтажу будівель і споруд або їх частин, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів встановлений Порядком виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або те-

рористичних актів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19.04. 2022 р. № 474 [12]. Підставою здійснення таких робіт є рішення, які приймаються за результатами обстеження виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, а у випадках передбачених законодавством, місцевими державними, військово-цивільними або військовими адміністраціями. Організація оперативної діяльності з демонтажу таких будівель і споруд або їх частин відбувається за правилами, встановленими Порядком проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 р. № 257 [13].

Особливості поводження з відходами руйнації визначений Порядком поводження з відходами, що утворилися у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27.09. 2022 р. № 1073 [14]. Даний порядок застосовується під час виконання комплексу відновлювальних робіт з ліквідації наслідків збройної агресії та бойових дій під час воєнного стану та у відбудовний період (протягом 90 календарних днів після припинення або скасування на території України воєнного стану).

В цьому нормативно-правовому акті відходи від руйнувань визначаються як частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали, предмети, які були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнування) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення. Зрозуміло, що такі відходи руйнації не можна порівнювати з відходами, що утворилися внаслідок діяльності з капітального ремонту, будівництва або знесення будівель і споруд, управління які підпадають під дію Закону «Про управління відходами», оскільки відходи руйнації крім безпечного будівельного сміття можуть містити небезпечні токсичні продукти, органічні і вибухонебезпечні речовини та інші сполуки. Отже, можна стверджувати, що відходи руйнації у зв'язку з особливістю їх утворення це зовсім інша категорія відходів порівняно з відходами, що утворилися внаслідок діяльності з капітального ремонту, будівництва або

знесення будівель і споруд і їх утворення має контрольований характер. Відходи руйнації утворюються безконтрольно, а їх вміст складають різні предмети і матеріали, у тому числі і компоненти, які містять небезпечні речовини. Таким чином, управління відходами руйнації має передбачати комплекс організаційно-правових та технічних заходів та робіт, які здійснюються з метою забезпечення їх екологічно безпечного збирання, сортування, перевезення, зберігання, перероблення, утилізації, видалення, знешкодження (якщо це небезпечні відходи) і захоронення. Зокрема така процедура повинна застосовуватись на територіях, на яких відсутні або завершені активні фази бойових дій. Крім того, поводження з відходами руйнації не потребує дозволу на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, як це передбачено Законом «Про управління відходами», та не підлягає оцінці впливу на довкілля відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Але чинне законодавство містить вимоги щодо необхідності дотримання правил екологічної та пожежної безпеки, охорони довкілля, раціонального природокористування.

Слід зазначити, що Порядок поводження з відходами руйнації передбачає складування таких відходів у місцях тимчасового зберігання, що означає виділення відповідних земельних ділянок, призначених для тимчасового, протягом воєнного стану та одного року з дня припинення або скасування воєнного стану, для зберігання таких відходів до їх утилізації чи видалення у спосіб, що не становить загрози здоров'я людей та довкіллю. Виділення таких місць тимчасового зберігання відповідно до п.27 розділу X Земельного кодексу України допускається без співвідношення між видом цільового призначення земельної ділянки та видом функціонального призначення території [6], що може породжувати певні проблеми організаційно-правового характеру, як і сам вибір місця тимчасового зберігання також залишається проблемою. Такі місця потрібно організувати з дотриманням вимог екологічної та пожежної безпеки, охорони довкілля за правилами додержання необхідних санітарно-захисних зон (2 км від об'єктів водного фонду; 0,5 км від житлової, громадської забудови та об'єктів соціальної інфраструктури; 0,2 км від сільськогосподарських угідь, доріг загального користування та залізничних шляхів загальної мережі; 0,05 км від лісів). Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до вимог Земельного кодексу Украї-

ни місця тимчасового зберігання від руйнувань, зумовлених бойовими діями, допускаються без дотримання правил співвідношення між видом цільового призначення земельної ділянки та видом функціонального призначення території, визначеним відповідною містобудівною документацією, за умови що розміщення на земельній ділянці відповідних об'єктів не призведе до порушення обмежень у використанні земель, вимог нормативно-правових актів, будівельних норм та інших нормативних документів. Крім того, не допускається тимчасове зберігання відходів, якщо земельна ділянка розташована на ландшафтно-рекреаційній території, визначеній містобудівною документацією на місцевому рівні, природоохоронній території або віднесена до категорії земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, земель історико-культурного призначення, земель водного фонду, а також у випадку, якщо згідно з містобудівною документацією на даній земельній ділянці передбачено розміщення об'єктів освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства, цивільного захисту, військових та інших оборонних об'єктів, ліній об'єктів інженерно-транспортної та енергетичної інфраструктури, інженерної інфраструктури меліоративних систем. Отже, місцями тимчасового зберігання відходів від руйнувань відповідно до чинного законодавства вважаються спеціально обладнані або пристосовані земельні ділянки (майданчики), призначені для тимчасового, протягом періоду воєнного стану та одного року з дня припинення або скасування воєнного стану. Таким чином, вибір місця тимчасового зберігання відходів руйнації питання, яке породжує певні проблеми організаційно-правового характеру.

Поводження з відходами руйнації досить складний процес, який передбачає проведення комплексу організаційно-технічних заходів та робіт, що стосується дотримання екологічно безпечного збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення (перероблення), утилізації, видалення, знешкодження і захоронення таких відходів. Цей процес здійснюється у декілька етапів: збір на місці їх утворення, транспортування на місце тимчасового зберігання, сортування та оброблення, знешкодження небезпечних відходів, повторне використання, утилізація та захоронення. Оскільки відходи руйнації стають небезпечними вже з моменту їх утворення, тому дуже важливим є проход-

ження кожен з вищезазначених етапів. Класифікація відходів має здійснюватись відповідно до Порядку класифікації відходів та Національного переліку відходів, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2023 р. № 1102 [15]. Загалом Національний перелік включає 20 груп та 985 видів відходів, класи і термінологія яких відповідають вимогам європейським вимогам, визначеним Директивою Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС про відходи та Переліком відходів ЄС (List of Waste), затвердженим Рішенням Європейської Комісії 2000/532/ЄС. Єдиною відмінністю національного класифікатора є наявність спеціальної групи «Відходи, що утворилися у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків», що логічно зумовлене необхідністю окремого обліку та управління відходами руйнації. Слід зазначити, що в подальшому дана група може бути скорегована або взагалі вилучена з Національного переліку, який буде переглядатися кожні три роки.

Крім того, відповідно до вимог чинного законодавства факти руйнування мають бути задокументовані. Тут виникають певні правові питання щодо необхідності визначення власника відходів, оскільки теоретично власник зруйнованого об'єкта може мати плани на переробку утворених відходів та їх використання. Насамперед необхідно врегулювати правовідносини із власниками зруйнованого майна, якщо це можливо, а також визначити місце тимчасового зберігання відходів від руйнації. Існування таких місць конкретизоване за часом – протягом дії правового режиму воєнного стану та протягом 90 календарних днів після його припинення. На теперішньому етапі поведження з відходами руйнації сфокусоване в основному на збиранні та вивезенні їх на місце тимчасового зберігання, що спричинено цілою низкою чинників, обумовлених подіями активної фази воєнних дій. Слід також зазначити, що в місцях тимчасового зберігання відходів руйнації забороняється їх змішування і не допускається розміщення інших видів відходів. Тому екологічна політика спрямована в основному на забезпеченні заходів дотримання природоохоронних вимог, передбачених п. 27 розділу X ЗК України. Зрозуміло, що чим довше такі відходи будуть знаходитися на територіях місць тимчасового зберігання, тим більше шкоди буде завдане довкіллю – забруднення повітря, ґрунту, водних

ресурсів, а це в свою чергу негативно впливатиме на здоров'я населення, відповідні види місцевої флори і фауни, і взагалі на кліматичні процеси. Організація і координація цих процесів здійснюється уповноваженим органом, в особі виконавчого органу сільської, селищної, міської ради (військової адміністрації населеного пункту у разі її утворення відповідно до законодавства). Наразі здійснюються відповідні роботи з очищення територій від відходів руйнації, де це можливо, але існують значні проблеми на місцях. По-перше, організація здійснення операцій з відходами руйнації може забезпечуватись лише на територіях, на яких відсутні або завершені активні фази бойових дій, що досить складно, враховуючи, враховуючи постійні обстріли та бомбардування майже всієї території України. По-друге, місцеві громади мають досить обмежені технічні та кадрові можливості щодо вивозу таких відходів, не говорячи вже про здійснення операцій переробки і захоронення. По-третє, внаслідок збройної агресії значно зменшилися фінансові ресурси держави і спроможності громад для вирішення даної проблеми. Таким чином, організація процесу поводження з відходами руйнації передбачає здійснення цілого ряду досить затратних заходів, реалізація яких потребує як правового, так і інституційного забезпечення.

Слід зазначити, що відповідно до вимог чинного законодавства в 2024 році має бути затверджений стратегічний документ – Національний план управління відходами до 2033 року. (Проект плану вже оприлюднений Міндовкілля) [16]. Після затвердження на його основі протягом року мають бути сформовані і відповідні регіональні плани. Зважаючи на ситуацію, яка склалася в країні, в Національному і в регіональних планах особливе місце повинні зайняти комплексні заходи з очищення територій від відходів війни, в тому числі від відходів руйнації, що дасть змогу зменшити безпосередні ризики для здоров'я населення та сприятимуть покращенню екологічного стану довкілля.

Таким чином, організація процесу поводження з відходами руйнації передбачає здійснення цілого ряду досить затратних заходів: необхідність врегулювання правовідносин з власниками зруйнованого майна; визначення місць тимчасового зберігання відходів руйнації; організація попереднього сортування таких відходів; визначення способів і технологій утилізації з усіма подальшими діями. Це означає необхідність створення відповідної інфраструктури, яка

буде здійснювати всі етапи поводження цими специфічним відходами. Безумовно, в сучасних умовах України більшість окреслених питань щодо поводження з відходами руйнації дуже складно здійснювати особливо в тих районах, які перебувають безпосередньо в зоні бойових дій. Разом з тим, зважаючи на величезний негативний вплив на стан довкілля та якість життя населенням, дані питання необхідно більш детально регламентувати на законодавчому рівні вже сьогодні, хоча зрозуміло, що їх ефективна реалізація стане можливою лише після повної деокупації території України та початку післявоєнного відновлення соціально-економічної системи держави. Логічно припустити, що дані питання повинні більш чітко врегульовані в чинному законодавстві, зокрема необхідно Закон України «Про управління відходами» доповнити спеціальним розділом, в якому будуть визначені особливості поводження з відходами війни, в тому числі і з відходами руйнації, тим більше що одним із пріоритетних напрямків екологічної політики України в період післявоєнної відбудови стане саме утилізація відходів війни, в тому числі і відходів руйнації. Крім того, виникає необхідність розроблення Національної стратегії відбудови України, в якій особливе місце мають зайняти питання перспектив відбудови зруйнованих міст і селищ, поводження з воєнними відходами, нейтралізації загроз екологічній безпеці, подальшого відновлення основних компонентів довкілля, як базису життєдіяльності населення та економічного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Українські національні новини від 26 березня 2024 р. URL: <https://unn.ua/news/v-ukraini-vzhe-utvorylosia-ponad-600-tys-tonn-vidkhodiv-ruinatsi>
2. Збиток на трильйон гривень; як Україна планує утилізувати сміття, утворене через війну. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2126/zbitok-na-trilion-griven-yak-ukraina-planuje-utilizuvati-smittya-utvorene-cerez-viynu>
3. С. Іванюта. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.p
4. Потіп М.М. Правове регулювання використання відходів війни як ресурсу для відновлення України. – Нове українське право. 2023, вип. 3, с. 106-114. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.155>.
5. Трегуб О. Правові аспекти управління відходами від руйнування будівель і споруд, що утворюються внаслідок бойових дій. – Law. State. Technology, 2023, вип. 4, с. 16-22.
6. Гафурова О.В., Новак Т.С. Інформація про відходи, що утворюються внаслідок війни: питання правового забезпечення. Науковий вісник Ужгородсько-

го Національного Університету. Серія ПРАВО.2023. Вип. 79: Ч. 1. С. 349–355. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.584>.

7. Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022, № 2. с. 109–122.6.

8. Іванюта С. П. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf

9. Койнова І. Екологічне управління відходами війни в Україні. Географічна освіта і наука: виклики і поступ: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 140-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 18–20 травня 2023 р.). Львів: Простір-М, 2023. Т. 3. С. 52–56.

10. Про управління відходами. Закон України від 20.06. 2022 р. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n80>

11. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської федерації, пов'язаних з пошкодженням будівель і споруд. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text>

12. Про затвердження Порядку виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих

внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2022-%D0%BF#Text>

13. Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#Text>

14. Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 27.09.2022 р. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text>

15. Про затвердження Порядку класифікації відходів та Національного переліку відходів. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.10.2023 р. № 1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2023-%D0%BF#Text>

16. Міндовкілля розпочало процедуру стратегічної екологічної оцінки Національного плану управління відходами України до 2033 року URL: <https://mepr.gov.ua/mindovkilliya-rozpochalo-protseduru-strategichnoyi-ekologichnoyi-otsinky-natsionalnogo-planu-upravlinnya-vidhodamy-ukrayiny-do-2033-roku/>

Красіліч Н.Д. ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ, ЩО УТВОРИЛИСЯ ВНАСЛІДОК РУЙНУВАНЬ, СПРИЧИНЕНИХ ВОЄННИМИ ДІЯМИ

В статті досліджуються еколого-правові аспекти управління відходами руйнації, що утворилися внаслідок чисельних руйнувань, спричинених воєнними діями. Актуальність дослідження зумовлюється серйозністю проблеми, яка створює довгострокові наслідки для довкілля та здоров'я населення України. Позиціонуючи такі відходи як один з напрямів негативного впливу на довкілля, необхідно створити відповідні правові, організаційні та економічні для умови, які будуть сприяти зменшенню безпосередніх ризиків для здоров'я людей та деградацію навколишнього природного середовища. Зроблено висновок, що організація процесу поводження з відходами руйнації передбачає здійснення цілого ряду досить затратних заходів, реалізація яких потребує як правового, так і інституційного забезпечення і з об'єктивних причин їх ефективна реалізація стане можливою лише після повного звільнення окупованих територій та припинення активних бойових дій на етапі післявоєнного відновлення соціально-економічної системи України. Базуючись на аналізі відповідних положень чинного законодавства щодо управління і поводження з відходами руйнації, зроблено висновок про необхідність доповнення Закону України «Про управління відходами» спеціальним розділом, в якому будуть врегульовані особливості поводження з відходами війни, в тому числі і з відходами руйнації, тим більше, що це стане одним із пріоритетних напрямків екологічної політики України в період післявоєнної відбудови. Запропоновано доцільність розроблення Національної стратегії відбудови України, в якій особливе місце слід приділити питанням відбудови зруйнованих міст і селищ та поводження з відходами, які залишаться, оскільки одним із пріоритетних напрямків екологічної політики України в цей період стане саме утилізація відходів війни, в тому числі і відходів руйнації.

Ключові слова: відходи руйнації, відходи війни, управління відходами, місця тимчасового зберігання, правове регулювання, екологічні наслідки.

Krasilich N.D. ENVIRONMENTAL AND LEGAL ASPECTS OF WASTE MANAGEMENT FORMED AS A RESULT OF THE DESTRUCTION CAUSED BY MILITARY ACTIONS

The article examines the environmental and legal aspects of the management of destruction waste, which was formed as a result of numerous destructions caused by military actions. The relevance of the study is determined by the seriousness of the problem, which creates long-term consequences for the environment and the health of the population of Ukraine. For objective reasons, taking into account the modern realities of the Russian Federation's large-scale aggression against Ukraine, the volume of destruction waste is increasing dramatically in a geometric progression, which makes it impossible to timely remove, neutralize and dispose of it, and this, in turn, leads to the threat of a negative impact on people's health and state of the environment. It was concluded that the organization

of the process of handling destruction waste involves the implementation of a number of rather costly measures, the implementation of which requires both legal and institutional support, and for objective reasons, their effective implementation will become possible only after the complete liberation of the occupied territories and the cessation of active hostilities at the stage of the post-war recovery of the socio-economic system of Ukraine. Based on the analysis of the relevant provisions of the current legislation on the management and handling of destruction waste, it was concluded that there is a need to supplement the Law of Ukraine «On Waste Management» with a special section that will regulate the specifics of war waste management, including destruction waste, especially that it will become one of the priority areas of Ukraine's environmental policy in the period of post-war reconstruction. The expediency of developing the National Strategy for the Reconstruction of Ukraine is proposed, in which a special place should be given to the reconstruction of destroyed cities and towns and the treatment of waste that will remain, since one of the priority areas of Ukraine's environmental policy in this period will be the disposal of war waste, including waste destruction.

Key words: waste of destruction, waste of war, waste management, places of temporary storage, legal regulation, ecological consequences.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Андрєв Д.О.,

кандидат юридичних наук, помічник судді

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.5

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ГРОМАДЯН

Вступ. Права, свободи і законні інтереси громадян України, іноземців і осіб без громадянства є основним складовим елементом їхнього правового статусу, який забезпечується гарантіями держави. Ці права та свободи підлягають адміністративно-правовому захисту, який є важливою частиною забезпечення реалізації особистісних прав і спрямований на задоволення соціальних потреб особистості у відносинах з іншими особами, державою та суспільством в цілому. Кожна особа, згідно з частиною 5 статті 55 Конституції України, має право захищати свої права і свободи від порушень будь-якими законними засобами. Право на отримання юридичної допомоги кожним громадянином закріплене в статті 59 Основного Закону, проте система, яка забезпечує ці права, потребує подальшого вдосконалення. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна правова допомога є формою державної гарантії, що включає інформування особи про її права та свободи, процедури їх реалізації, відновлення у випадку порушень, а також порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Система безоплатної правової допомоги має дві основні компоненти: систему безоплатної первинної правової допомоги та систему безоплатної вторинної правової допомоги. Цей матеріал розглядає основні аспекти адміністративно-правового захисту прав і свобод особистості в Україні, включаючи сутність правової допомоги, механізми її забезпечення та відповідальність держави за їх реалізацію.

Процедури надання юридичної допомоги у контексті правової захищеності громадян через адміністративно-правові аспекти регулювання є предметом численних наукових досліджень. Такі видатні вчені як О. Соколенко,

В. Ісакова, І. Козьяков, К. Струкова, В. Колпаков, В. Стаматіна, О. Говоруха та багато інших звертають увагу на актуальність цієї тематики.

Мета статті полягає у проведенні аналізу системи правової допомоги в Україні з метою виявлення її поточних проблем, оцінки ефективності та визначення перспектив подальшого розвитку. Шляхом дослідження ключових аспектів такої системи, включаючи доступність, фінансування, роль громадських організацій та адаптацію міжнародного досвіду, стаття має на меті висвітлити фактори, що впливають на її ефективність та забезпечити рекомендації щодо подальших кроків для покращення системи правової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правова допомога охоплює різноманітні види послуг і дій, таких як консультування, пояснення, складання різноманітних документів (позовів, звернень, довідок, скарг), представництво та захист у судах та інших державних органах. Вибір форми та особи, яка надає таку допомогу, залежить від волі особи, яка її потребує. Однак у випадках, передбачених законом, наприклад, для захисту прав дітей або неповнолітніх, або для захисту від обвинувачення, відповідні державні органи та їх посадові особи мають обов'язок забезпечити надання необхідної правової допомоги цим особам у межах своїх повноважень. Право на правову допомогу гарантує можливість кожної особи отримати таку допомогу у формах і обсягах, які визначені самою особою, незалежно від характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права.

Конституційний Суд України висловив думку, що згідно зі статтею 59 Конституції України, держава зобов'язана забезпечити гарантії права на правову допомогу належного рівня. Ці обов'язки передбачають встановлення порядку, умов і способів надання такої допомоги у за-

конодавстві України та інших правових актах. Однак деякі галузеві закони, зокрема процесуальні кодекси, не містять достатніх положень, спрямованих на забезпечення реалізації права на правову допомогу, що може призвести до обмеження або звуження змісту та обсягу цього права.

Права, свободи і законні інтереси громадян України, іноземців і осіб без громадянства є основним елементом їхнього правового статусу, який забезпечується відповідними гарантіями держави. Ці права є об'єктом адміністративно-правового захисту. Цей захист, включаючи адміністративно-правові процедури, є одним із елементів забезпечення реальності прав особистості як ключової складової їхнього суспільного становища і спрямований на реалізацію соціальних потреб особистості в її відносинах з іншими особами, державою і суспільством в цілому.

Згідно зі статтею 55 частини 5 Конституції України, кожна особа має право захищати свої права і свободи від порушень і незаконних посягань будь-якими доступними законними засобами. Право на правову допомогу кожної людини закріплено в статті 59 Основного Закону, проте механізм забезпечення цих прав не належним чином розвинений на сьогоднішній день і потребує подальшого вдосконалення [1].

Згідно із законом України про безоплатну правову допомогу, цей вид допомоги є гарантією держави, що включає інформування особи про її права та свободи, процедури їх здійснення, відновлення у разі порушень, а також процедуру оскарження рішень, дій або бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Ця система має дві складові: систему безоплатної первинної правової допомоги та систему безоплатної вторинної правової допомоги. Згідно зі статтею 14 цього закону, суб'єктами права на вторинну правову допомогу можуть бути особи, які були піддані адміністративному затриманню, арешту або за яких був обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а також біженці та інші особи [2].

Щодо суб'єктів надання безоплатної допомоги, варто зазначити, що безоплатна первинна допомога надається фахівцями у відповідній галузі права, тоді як безоплатна вторинна допомога надається виключно адвокатами, які призначаються центрами надання безоплатної вторинної правової допомоги. Зазвичай, первинна правова допомога включає надання правової

інформації та консультацій з роз'ясненням правових питань щодо складання заяв, скарг та інших правових документів, а вторинна правова допомога передбачає захист від обвинувачення, представництво інтересів осіб у судах та інших державних органах чи органах місцевого самоврядування [3].

Адміністративно-правовий захист законних прав, свобод і інтересів особи та громадянина охоплює сукупність застосовуваних в адміністративному порядку юридичних засобів. Ці заходи спрямовані на здійснення уповноваженими органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій з метою:

- припинення незаконних посягань на права, свободи та інтереси громадян;
- ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні;
- визнання або підтвердження, поновлення та примусове виконання прав, а також невиконаних або недостатньо виконаних обов'язків.

Проте недостатня правова культура громадян, що сама по собі є важливим фактором у виникненні адміністративно-правових спорів, повинна компенсуватись належним ставленням до них осіб, що представляють державні органи. Це включає надання правової допомоги, пов'язаної з роз'ясненням положень законодавства, що стосуються конкретної справи [4].

Забезпечення можливості скористатися правовою допомогою не лише відповідає конституційним обов'язкам держави, а й є міжнародним зобов'язанням. Такі зобов'язання випливають зі змісту актів, до яких Україна приєдналася, зокрема: Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та інші міжнародні нормативно-правові акти.

Історія безоплатної правової допомоги на території сучасної України дійсно сягає VIII століття. Зокрема, згідно з Кодексом українського народу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, адвокатами могли бути повнолітні, християнської віри, розумово й фізично повноцінні, світського стану чоловіки. Хоча за їх послуги передбачалася оплата, проте були випадки, коли адвокати здійснювали захист безкоштовно [5].

Після впровадження судової реформи 1864 року, у тих, хто не мав угоди з адвокатом, суд призначав адвоката «за правом бідності». Для розгляду цивільних справ таких осіб при-

значали присяжних повірених, які були обрані Радою присяжних повірених. Обов'язок ведення цих справ, включаючи кримінальні, вважався однією з найважливіших функцій присяжних повірених. Справи розглядалися цими повіреними з особливою увагою та ретельністю.

Розуміння якості правової допомоги в умовах тоталітарного режиму може бути проблематичним, але можна чітко відслідкувати ознаку безоплатності. Факт, що захисники, які працювали на підставі згаданих актів, отримували заробітну плату, свідчить про те, що фінансування надання правової допомоги здійснювалося державою чи громадою, залежно від бюджету, з якого виділялися кошти. Іншими словами, особа, якій надавалась допомога, не сплачувала безпосередньо за ці послуги. Повертаючись до сучасності, історія розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні почалася задовго до прийняття відповідного Закону. Навіть до розгляду законопроекту висувалося багато варіантів щодо формату та доцільності створення окремого органу [6].

Також варто зазначити, що діяли окремі законодавчі акти, які надавали певні «пільги» для окремих категорій осіб у доступі до правосуддя та правової допомоги. Положення про можливість отримання безоплатної правової допомоги було закріплене у кримінально-процесуальному кодексі України, проте ця процедура здійснювалась через «чергування» адвокатів у межах відповідного органу адвокатського самоврядування, і оплата послуг такого адвоката не передбачалась.

У вступі України до Ради Європи у листопаді 1995 року, прийняття зобов'язань щодо побудови демократичної правової держави, розробки нового законодавства і проведення реформ для захисту прав людини та зміцнення демократичних інститутів, а також підписання та ратифікація міжнародно-правових актів, викликали реорганізацію ролі Міністерства юстиції України у забезпеченні реалізації державної правової політики щодо надання безоплатної правової допомоги. Цей крок є природним, оскільки з давніх часів органи юстиції вважалися важливими установами забезпечення прав людини. Система безоплатної правової допомоги в Україні є сукупністю державних установ, що входять до сфери управління Міністерства юстиції. Початком формування цієї системи стало створення Урядом Координаційного центру з надання правової допомоги у 2012 році, що фактично ініціювало створен-

ня сучасної галузевої структури системи безоплатної правової допомоги [7].

Основними функціями Координаційного центру є забезпечення організаційної, експертно-аналітичної, інформаційної та матеріально-технічної підтримки виконання завдань Міністерства юстиції у сфері безоплатної правової допомоги. Це включає проведення аналізу практики застосування законодавства щодо надання безоплатної правової допомоги, розроблення та надання Міністерству юстиції стандартів якості такої допомоги, управління системою безоплатної вторинної правової допомоги, координацію діяльності спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, формування та підтримка Реєстру адвокатів, що надають безоплатну вторинну правову допомогу, забезпечення розвитку і ефективної роботи комплексної інформаційно-аналітичної системи забезпечення безоплатної правової допомоги, організацію підвищення кваліфікації адвокатів, які здійснюють цю допомогу [8].

Наступним етапом у розвитку управлінської структури системи безоплатної правової допомоги стало створення регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у областях. Термін «регіональні центри» було вперше вжито в 2015 році; до цього часу вони функціонували як обласні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Головними завданнями регіональних центрів є підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення через правове просвітництво, надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, а також забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України. Регіональні центри забезпечують доступ до вторинної правової допомоги особам, які зазнали адміністративного арешту, кримінального затримання, особам, які обвинувачені чи підозрюються у скоєнні злочину, а також особам, які були засуджені. Перелічені категорії не є вичерпним списком, оскільки повний перелік суб'єктів, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, визначений статтею 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

У процесі розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні були створені місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Ці центри, що функціонують з 2015 року і забезпечують вторинну правову допомогу в цивільних та адміністративних справах, є територіальними підрозділами Ко-

ординаційного центру, але водночас є окремими юридичними особами зі своїм комплексом повноважень. Це створило взаємовідносини партнерства як на зовнішньому рівні (між Координаційним центром та Міністерством юстиції), так і на внутрішньому рівні (між Координаційним центром, регіональними центрами та місцевими центрами) [9].

Останнім етапом у формуванні вертикальної структури системи безоплатної правової допомоги було створення бюро правової допомоги. У 2016 році були створені точки доступу до правової допомоги в кожному районному центрі України (близько 500 бюро), які є відділами місцевих центрів. У цьому випадку не можна говорити про автономію чи партнерство на рівні бюро, оскільки вони підпорядковані місцевому центру і не мають автономних повноважень. Це підтверджується і спектром їх повноважень: місцеві центри реалізують право на правову допомогу для зовсім інших категорій осіб, ніж регіональні центри, а Координаційний центр займається переважно адміністративними функціями. Таким чином, бюро правової допомоги забезпечує доступ до вторинної правової допомоги, приймаючи та опрацьовуючи звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги і передаючи пакет документів для прийняття рішення до місцевого центру [9].

Забезпечення адміністративно-правового захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, іноземців і осіб без громадянства є важливою функцією держави, спрямованою на забезпечення реальності прав особистості і задоволення їх соціальних потреб у відносинах з державою та іншими особами. Кожній особі гарантовано право захищати свої права згідно з законом. Безоплатна правова допомога є важливим інструментом, який забезпечує доступ до правосуддя та реалізації прав і свобод. В сучасний час механізми, які забезпечують це право, потребують подальшого вдосконалення та розвитку. Система безоплатної правової допомоги повинна не лише інформувати особу про її права, але й забезпечувати доступ до високоякісної правової допомоги за потреби. Недостатня правова культура громадян, що часто призводить до адміністративно-правових конфліктів, повинна бути компенсована належним ставленням до них з боку представників державних органів. Забезпечення доступу до правової допомоги відповідає конституційним обов'язкам держави та є важливим елементом демократич-

ного суспільства, яке поважає та захищає права і свободи кожної особи.

Розуміння якості та механізмів надання правової допомоги в умовах тоталітарного режиму може бути вкрай складним, проте принцип безоплатності може служити певною ознакою. Факт того, що захисники отримували заробітну плату за свою роботу, свідчить про те, що фінансування надання правової допомоги здійснювалося державою або громадою. Історія розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні свідчить про поступове формування відповідних механізмів, які відповідають міжнародним стандартам та вимогам демократичної держави. У контексті вступу України до Ради Європи та підписання міжнародних правових актів відбулась реорганізація ролі Міністерства юстиції у забезпеченні правової допомоги. Створення Координаційного центру та інших установ спрямоване на забезпечення якісної та доступної правової допомоги населенню. Формування мережі регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної правової допомоги покликане підвищити правову свідомість та забезпечити доступ до справедливого суду для усіх категорій населення. Розвиток системи безоплатної правової допомоги в Україні є поступовим процесом, спрямованим на підвищення якості та доступності правосуддя для громадян. Він побудований на принципах прозорості, ефективності та демократичних цінностей, що є важливими складовими сучасної правової системи.

Висновки. Конституційний Суд України підтверджує гарантії права на правову допомогу та вказує на необхідність забезпечення належного рівня цієї допомоги. Однак, існують недоліки в законодавстві, які призводять до обмеження цього права. Історія безоплатної правової допомоги на території України сягає VIII століття, але сучасна система розвивається, у тому числі за допомогою створення Координаційного центру та регіональних центрів. Щоденно зростає потреба вдосконалення механізмів надання правової допомоги, включаючи збільшення фінансування на систему правової допомоги для забезпечення якісних послуг та широкого доступу до них. Громадські організації можуть відігравати важливу роль у забезпеченні правової допомоги, і їхню роботу слід підтримувати та розвивати. Важливо вивчати та адаптувати кращі практики з інших країн для покращення системи правової допомоги в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 року. ВВР України. 1996. № 30. ст.141.
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. ВВР України. 2011. № 51. ст. 577.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. Офіційний вісник України. 2012. № 62. ст. 2509.
4. Тищенко І. О. Адміністративно-правові аспекти надання безоплатної правової допомоги. Матеріали регіонального круглого столу (ДДУВС, 19.11.2020). С. 93-94.
5. Гець О. Історичний та сучасний погляди надання безоплатної правової допомоги адвокатами. Юриспруденція: теорія і практика. 2011. № 11. С. 23–27.
6. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. Адвокат. 2011. № 11. С. 12–16.
7. Гончар Д. В. Механізм гарантування права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги: національні тенденції та зарубіжний досвід: монографія. Кам'янець-Подільський, 2019. 199 с.
8. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2012-%D0%BF> (дата звернення: 11.05.2024).
9. Гречанюк С., Карий В. Безоплатна правова допомога – від ідей до становлення адміністративно-правового інституту. Актуальні проблеми правознавства. 2019. 4 (20). 86-90.

Андрєєв Д.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ГРОМАДЯН

Стаття розглядає систему правової допомоги в Україні, її розвиток та організаційні аспекти. Автор робить огляд різних видів правової допомоги, яка охоплює консультування, складання документів, представництво у судах та інших державних органах. Подальший аналіз статті включає розгляд конституційних та міжнародних гарантій права на правову допомогу, а також недоліки в законодавстві, які можуть обмежувати це право. Стаття також звертає увагу на історичний контекст розвитку безоплатної правової допомоги в Україні та на сучасні заходи, які вживаються для її покращення, зокрема, створення регіональних та місцевих центрів надання правової допомоги. Пояснюється, що така допомога включає консультування, складання різних юридичних документів, представництво в судах та інших органах. Зазначається, що право на правову допомогу є гарантованим особам у різних ситуаціях, таких як захист прав дітей або обвинувачення. Автор вказує на законодавчі прогалини щодо реалізації цього права та потребу вдосконалення механізмів його забезпечення. Подано історичний огляд розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні, починаючи з XVIII століття і до сучасності. Зазначається, що система цієї допомоги зазнала значних змін та покращень в останні десятиліття, зокрема, щодо створення регіональних центрів та бюро правової допомоги. Заключно висловлюється думка про необхідність подальшого вдосконалення механізмів забезпечення доступу до правової допомоги та зміцнення правової культури громадян. Вона підкреслює важливість безоплатної правової допомоги як інструменту забезпечення доступу до правосуддя та реалізації прав і свобод громадян. Через аналіз існуючих проблем та недоліків автор пропонує конкретні заходи для поліпшення системи правової допомоги в Україні. Ця стаття буде корисною як для фахівців у сфері права та правозахисту, так і для державних органів, які займаються реформуванням правової системи країни.

Ключові слова: надання правової допомоги, юридична допомога, право, права громадян, захист прав і свобод.

Andreiev D.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF REGULATION OF LEGAL AID PROCEDURES IN THE CONTEXT OF LEGAL PROTECTION OF CITIZENS

The article examines the legal aid system in Ukraine, its development and organizational aspects. The author provides an overview of different types of legal aid, which include counseling, drafting documents, representation in courts and other state bodies. Further analysis of the article includes consideration of constitutional and international guarantees of the right to legal aid, as well as shortcomings in the legislation that may limit this right. The article also draws attention to the historical context of the development of free legal aid in Ukraine and the current measures taken to improve it, in particular, the establishment of regional and local legal aid centers. The author explains that such assistance includes counseling, drafting of various legal documents, and representation in courts and other bodies. It is noted that the right to legal aid is guaranteed to persons in various situations, such as protection of children's rights or prosecution. The author points to legislative gaps in the implementation of this right and the need to improve the mechanisms for its enforcement. The author provides a historical overview of the development of the system of free legal aid in Ukraine from the eighteenth century to the present day. It is noted that the system of this assistance has undergone significant changes and improvements in recent decades, in particular, with regard to the establishment of regional centers and legal aid bureaus. The author concludes with the view that it is necessary to further improve the mechanisms for ensuring access to legal aid and strengthening the legal culture of citizens. It emphasizes the importance of free legal aid as a tool for ensuring access to justice and the realization of citizens' rights and freedoms. Through the analysis of existing problems and shortcomings, the author proposes specific measures to improve the legal aid system in Ukraine. This article will be useful for both legal and human rights professionals and government agencies involved in reforming the country's legal system.

Key words: legal aid, legal assistance, law, rights of citizens, protection of rights and freedoms.

Бригінець О.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та
фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Василюк Д.В.,
аспірант кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін
ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

УДК 347.734
DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.6

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ У КРАЇНАХ – ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Вступ. Цілі, статус, правові засади створення та діяльності центральних банків у країнах – членах Європейського Союзу змінювалися з часом. В останні десятиліття центральні банки відігравали важливу роль у забезпеченні стабільності цін і таким чином сприяли економічному розвитку та фінансовій стабільності. Їхня незалежність виникла через занепокоєння щодо того, що уряди, які переслідують короткострокові політичні цілі, можуть примусити центральні банки фінансувати надмірні державні витрати шляхом випуску грошей. Тривале та надмірне створення грошей центральними банками часто призводило до високої інфляції та навіть гіперінфляції та значного знецінення національної валюти. У свою чергу, було пов'язано з негативними економічними наслідками, такими як падіння реальних доходів (особливо для домогосподарств з нижчими доходами), високі номінальні та реальні відсоткові ставки та посилення економічної невизначеності, які підірвали споживчі витрати та бізнес-інвестиції.

Метою статті є визначення правових засад створення та діяльності центральних банків в країнах державах Європейського Союзу.

Незважаючи на надзвичайну актуальність проблематики дослідження правових засад створення та діяльності центральних банків в країнах державах Європейського Союзу ці питання досі належною мірою не розкриті у фахових дослідженнях із фінансового права.

Питанню дослідженню правових засад створення та діяльності центральних банків в країнах державах Європейського Союзу відображено у працях відомих зарубіжних вчених, як: Д. Квінн, Т. Іверсен, П. Такер, К. Сімс та інші. Також зазначена проблематика розкривається у вітчизняних авторів, як: Петрова Р.А., Златіна Н.Е., Білоглазова Н.Н., Грищенко О.О., Сі-

дак М.В., Мельник П.В., Мірошніченко О.А., Балдич Н.І., Солодкіна О.В. та інші.

Завдання статті є аналіз та узагальнення правових засад створення та діяльності центральних банків в країнах державах Європейського Союзу.

Для досягнення поставленої мети дослідженню було використано сучасні методи дослідження, а саме: формально-логічний, компаративний, синтезу та аналізу.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між незалежністю центральних банків і ціновою стабільністю є предметом інтенсивного наукового дослідження, результатом якого є тверда згода серед науковців і політиків щодо переваг наявності незалежного центрального банку. Наприкінці 1970-х років було проведено низку досліджень, які досліджували емпіричний зв'язок між незалежністю центрального банку та інфляцією, з яких досвід німецького Бундесбанку та його високий рівень незалежності вважався повчальним. Це дослідження, зокрема розробка індексу незалежності центрального банку, переконало політиків у всьому світі в перевагах незалежності центрального банку, і це стало стандартною політичною рекомендацією, зробленою через Програму оцінки фінансового сектору Міжнародно валютного фонду/Світового банку та процес вступу до Організації економічного співробітництва та розвитку 1990-ті роки. Щоб уникнути згаданих негативних наслідків, де-юре незалежність центральних банків Європейський Союз, де монетарна політика визначається професіоналами, має бути підкріплена положеннями конституцій та основного законодавства. Прийняття моделі як міжнародного стандарту сприяли широке впровадження гнучкої системи таргетування інфляції з початку 1990-х років [1].

Автономія у проведенні грошово-кредитної політики по суті означає, що центральний банк встановлює та реалізує політику для виконання своїх повноважень без втручання уряду. Однак важливо розрізняти незалежність від цілей – коли центральний банк може самостійно визначати цілі своєї політики – та незалежність від інструментів – коли центральний банк самостійно визначає свої операційні засоби. Згідно з системою таргетування інфляції, прийнятою в даний час багатьма центральними банками, впровадження інструментів політики, таких як зміни відсоткових ставок і нетрадиційні заходи політики, включаючи великомасштабну купівлю державних облігацій, покладено на монетарні органи, але повноваження встановлювати цілі не завжди надаються центральним банкам. У деяких випадках широкі цілі (такі як стабільність цін і повна зайнятість) встановлюються в конституціях або первинному законодавстві, але центральний банк визначає оперативні цілі, які, на його думку, відповідають цим цілям. Керівники центральних банків Європейського Союзу і комітети з монетарної політики несуть відповідальність, прямо чи неявно, за досягнення операційних цілей, а також широких цілей.

Незалежність де-юре є необхідною, але недостатньою умовою незалежної монетарної політики. Без сильних інститутів і добре функціонуючої демократичної політичної системи чітких правових положень недостатньо для запобігання політичним спробам вплинути на рішення центрального банку. Забезпечення того, щоб центральні банки Європейського Союзу мали чіткі цілі, відповідні інструменти та компетенцію для досягнення цих цілей, а також те, що вони підзвітні за свої дії, все це позитивно впливає на їхню незалежність [2].

Країни з традиціями цивільного права іноді мають конституційні положення про центральний банк, але такі положення, як правило, не використовуються в країнах загального права. Країни загального права, включаючи Австралію, Індію, Нову Зеландію та Сполучені Штати Америки, не мають жодних положень, пов'язаних із центральним банком, у своїх конституціях, у той час як такі положення присутні в деяких інших країнах-еталонах. У євроні Договір про функціонування Європейського Союзу (далі-ТФЕУ) встановлює фундаментальні принципи Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку [3].

Функціональні та управлінські механізми Банку Італії базуються на різноманітних пра-

вових джерелах: 1) право Співтовариства, яке регулює діяльність Європейської системи центральних банків; 2) положення банківського та фінансового права щодо його наглядових повноважень; 3) інші положення, що регулюють його відносини з Міністерством економіки та фінансів та іншими органами влади, а також його статут і загальні положення. На національному рівні непряме посилення на функції Банку Італії можна знайти в статті 47(1) Конституції, яка передбачає захист заощаджень («Республіка заохочує та захищає заощадження в усіх його формах, вона регулює, координує та контролює надання кредиту»). Після публікації в *Gazzetta Ufficiale (Serie Generale)* № 181 від 4 серпня 2022 року новий Статут Банку Італії набув чинності. Поправки підвищують обмеження на володіння Банком Італії акціонерним капіталом з 3 до 5 відсотків, як це передбачено Законом про бюджет на 2022 рік, який набув чинності з 1 січня 2022 року, сприяють кращому функціонуванню статутних органів, вони видаляють деякі застарілі речення і вони перевизначають розподіл чеків на рахунках між Радою аудиторів і зовнішніми аудиторами або аудиторськими фірмами. У 2016 році до Статуту були внесені зміни з метою впровадження нормативних змін, внесених Законом 5/2014 щодо де-матеріалізації акцій у капіталі Банку [4]. Щоб відповідати євросистемі, він також передбачав перенесення термінів затвердження бюджету та розподілу прибутків. Статут встановлює правила щодо структури, організації та управління Банком. Він визначає правовий статус Банку як «установи публічного права», він нагадує про європейські інституційні рамки, в яких працює Банк і, як це передбачено для Європейського центрального банку, він прямо цитує принцип незалежності Банку у виконанні своїх функцій та в управлінні своїми фінансами. Новий Статут також вводить пряме посилення на принципи функціональності та ефективності, які повинні керуватися центральною адміністрацією та філіями [5]. Статут підтверджує принцип, який постійно дотримується на практиці, згідно з яким Збори акціонерів і Рада директорів не мають повноважень втручатися у виконання інституційних функцій Банку, підтверджуючи систему управління, яка гарантувала самостійність і незалежність Банку за роки.

Банк Іспанії є державною юридичною особою, яка виконує функції національного центрального банку в Іспанії. Він також відповідає за нагляд за іспанською банківською систе-

мою та іншими фінансовими посередниками, що працюють в Іспанії. Банк Іспанії виконує ці функції як член наступних європейських установ: Європейської системи центральних банків, Євросистеми, Єдиного наглядового механізму і Єдиного механізму врегулювання. Як національний центральний банк, Банк Іспанії є членом Європейської системи центральних банків і Євросистеми з 1999 року, коли почався Економічний і валютний союз і було введено євро. Банк Іспанії також є національним компетентним органом у сфері фінансового нагляду та є частиною Європейського єдиного наглядового механізму з моменту його створення в 2014 році [6].

Банк Португалії є юридичною особою публічного права з адміністративною та фінансовою автономією та власним майном. Банк Португалії має свій головний офіс у Лісабоні, і він може мати дочірні компанії, філії, представництва чи представництва в інших місцях, а також представництва за кордоном. Банк, як центральний банк Португальської Республіки, є невід'ємною частиною Європейської системи центральних банків. Враховуючи важливість міжнародної банківської спільноти, ця галузь є жорстко зарегульованою. У світлі цього та широкого масштабу діяльності кредитних установ Португалія розробила обширний каталог правових та нормативних документів, створених законодавчими органами Португалії та Європейським Собором, а також органами нагляду [7]. Таким чином, неможливо перерахувати тут усі закони та положення. Маючи це на увазі, нижче наведено список найбільш відповідних правових режимів, що регулюють банківську індустрію Португалії: 1) Правова база кредитних установ і фінансових компаній, яка регулює доступ і розвиток банківської діяльності та здійснює нагляд за кредитними установами і фінансовими компаніями; 2) Кодекс ринку цінних паперів, який регулює всі аспекти, пов'язані з випуском і комерціалізацією цінних паперів і діяльністю фінансових посередників; 3) Кодекс корпоративних компаній встановлює правила, що застосовуються до корпоративних компаній, зокрема публічних товариств з обмеженою відповідальністю (які є типом компаній, заснованих банками); 4) Закон 87/2017 від 18 серпня встановлює заходи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму; 5) Загальний регламент ЄС із захисту даних (2016/679), який встановлює правила захисту для обробки персональних даних фізичних осіб [8].

Банк Франції (Banque de France) був заснований на підставі Закону 24-го Жерміналя XI року (14 квітня 1803 р.), який надавав Банку (ст. 1) виключне право випускати банкноти в Парижі. Основні статuti (statuts fondamentaux) Банку Франції були опубліковані Декретом від 16 січня 1808 року, який уповноважував Банк (ст. 10) відкривати дисконтні офіси в містах департаментів, де комерційні вимоги вимагали цього. Відповідно до Указу від 8 вересня 1810 р. Банку було надано право здійснювати свої привілеї, включаючи привілеї випуску банкнот, у містах, де були засновані дисконтні контори але тільки в середині дев'ятнадцятого століття було досягнуто на практиці ексклюзивне право Банку випускати банкноти по всій метрополії Франції. Ця монополія на випуск банкнот була офіційно визнана в ст. 98 кодифікованих статутів і підтверджено ст. 1 Закону від 2 грудня 1945 року. Банк Франції є незалежною установою Французької Республіки, яка охороняє національну валюту та фінансову систему протягом понад двохсот років [9]. Сьогодні, як член Євросистеми, Банк Франції надає державні послуги громадянам Франції та Європи, забезпечуючи безперервне фінансування економіки та стабільність цін. Банк Франції є незалежним від французької держави, а також від банків і страхових компаній, якими він керує. Таким чином, забороняється дозволяти овердрафти або надавати позики будь-якому державному органу. Банк Франції не служить приватним інтересам і розробляє власну стратегію. Банк Франції є членом Євросистеми, до складу якої входять Європейський центральний банк і національні центральні банки країн, які прийняли євро, і разом з якими він розробляє монетарну політику, що реалізується на національному рівні [10]. Він бере участь у прийнятті рішень Міжнародним валютним фондом. Банк Франції також співпрацює з усіма національними економічними агентами – французькою державою, державними установами, французькими банками, підприємствами та приватними особами. Він робить це за допомогою загальнонаціональної мережі відділень [11].

Конституційні положення, як правило, широкі, залишаючи первинному законодавству роз'яснення деталей. Загальна ступінь незалежності центрального банку залежить від положень щодо мандатів, функцій і правил управління. Усі країни мають первинне законодавство для регулювання конкретних ролей і функцій центральних банків [12].

У більшості країн уряди формально володіють центральними банками, як і будь-якою іншою державною установою, без будь-якого шкоди для незалежності центрального банку від інструментів. У деяких країнах центральні банки зареєстровані як компанії з частковою або повною власністю акціонерів приватного сектору, але вони все ще відповідають за надання суспільних благ, пов'язаних із ціновою та фінансовою стабільністю, як зазначено в їхніх статутних мандатах, а не за отримання прибутку для акціонерів [13]. У Швейцарії та Туреччині як уряд, так і приватні акціонери володіють центральним банком приблизно в рівних пропорціях, хоча обидва створені як акціонерні компанії зі спеціальним статутом, у яких діють спеціальні закони про центральний банк, які забороняють участі приватних акціонерів у виробленні політики. У Сполучених Штатах комерційні банки, які є членами Федеральної резервної системи, тримають акції у своєму окружному резервному банку, але Федеральна резервна система вважається нікому не «належною». Європейський центральний банк належить національним центральним банкам країн ЄС відповідно до ключа капіталу на основі чисельності населення та ВВП. Більшість національних центральних банків ЄС повністю належать державі, за винятком тих у Бельгії, Греції та Італії, які частково належать акціонерам приватного сектору.

Конституційні положення, пов'язані з незалежністю центрального банку, загалом менш сприйнятливі до змін порівняно з первинним законодавством, яке де-юре закріплює незалежність центрального банку. Однак вони можуть вносити корективи в певні аспекти автономії центрального банку, що іноді може знадобитися через зміну, складніші економічні обставини. Крім того, часто абстрактного характеру положень, що містяться в конституції, може бути недостатньо для забезпечення незалежності. Усі державні установи підлягають певним вимогам щодо управління під час виконання своїх обов'язків, але, на відміну від інших державних установ, центральні банки можуть мати конфлікт інтересів з урядами щодо проведення монетарної політики. З цієї точки зору, суттєве питання полягає в тому, чи може уряд в односторонньому порядку звільнити та призначити губернатора (і членів політичного комітету) без парламентського чи іншого схвалення [14]. Хоча положення щодо автономії монетарної політики є абстрактними та широкими, вони

можуть прямо чи опосередковано впливати на реалізацію монетарної політики. Бразилія, євროзона, Мексика, Польща, Швеція та Швейцарія мають положення конституції/угоди, які надають центральному банку ексклюзивні права випускати валюту. Монополія центрального банку на валюту є основою його здатності контролювати зростання грошової бази. Оскільки це має основоположне значення для здійснення грошово-кредитної політики, центральні банки в усіх контрольних країнах мають законодавчі повноваження випускати валюту, навіть якщо про це не йдеться в конституції/угоді [15].

Зона євро та Швеція мають положення, які забороняють іншим органам намагатися впливати на центральний банк, а також забороняють центральному банку отримувати вказівки від інших. Положення в Коста-Ріці, зоні євро, Мексиці та Швейцарії забезпечують незалежність центрального банку безпосередньо шляхом включення слів «автономія» або «незалежність» до їхніх конституцій. Бразилія та Туреччина мають подібні положення в законах про центральний банк.

Висновки. У більшості європейських країн первинне законодавство забороняє центральним банкам фінансувати державні витрати або купувати боргові зобов'язання безпосередньо в уряді. У Франції, Іспанії, Португалії та Польщі такі обмеження прописані в конституції. Операції монетарної політики, включаючи таргетування інфляції та нетрадиційні монетарні інструменти, зазвичай не ґрунтуються на первинному законодавстві чи в широкому контексті. Цілі політики часто встановлюються відповідно до угод з урядами або вказівок від них, але вибір того, як діяти, залишається за центральним банком. Це пояснюється тим, що центральні банки повинні бути гнучкими та гнучкими у впровадженні своєї політики, реагуючи на зміни фінансових та економічних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петрова Р.А. Право Європейського Союзу: навч. посібник, 2-ге вид. К.: Істина. 2009. 376 с.
2. Златіна Н.Е. Конституційне закріплення правового статусу центральних банків у країнах-членах Європейського Союзу та Україні. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 24-33.
3. Білоглазова Н.Н. Адміністративно-правовий статус центральних банків країн-учасниць ЄС: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2015. 201 с.
4. Грищенко О.О. Трансформація банківської системи в сучасних умовах господарювання: зарубіжний

досвід. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю та аналізу*. 2012. № 3 (24). С. 26-35.

5. Сідак М.В. Правові статуси центральних банків у країнах Європи: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2010. Вип. 14. С. 320-325.

6. Мельник П.В. Банківські системи зарубіжних країн : підручник. К.: Алерта, 2010. 523 с.

7. Мірошниченко О.А. Банківське право в Європейському Союзі і Україні: порівняльно-правовий аналіз. 2014. К. : Міністерство юстиції України. 323 с.

8. Балдич Н.І. Інституційні основи європейської системи регулювання та нагляду за фінансовими ринками. *Вісник НАДУ*. 2013. № 13. С. 120-133.

9. Солодкіна О.В. Поняття і значення банківського нагляду в системі правового регулювання банківської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2004. № 62-64, С. 112-116.

10. Дроботя Я.А. Центральні банки: погляд у минуле. *Економіка та підприємництво*. 2013. № 2 (71). С. 203-211.

11. Hayo, Bernd and Voigt, Stefan, 2005, «Inflation, Central Bank Independence and the Legal System». SSRN Electronic Journal. 1556-5068.

12. T. Iversen et al., «The Eurozone and Political Economic Institutions», 19 Annual Review of Political Science (2016) p. 163.

13. Tucker P. How the European Central Bank and Other Independent Agencies Reveal a Gap in Constitutionalism: A Spectrum of Institutions for Commitment. *German Law Journal*. 2021;22(6):999-1027. doi:10.1017/glj.2021.58.

14. Quinn D. The Law and Norms of the European Central Bank as Sovereign Lender of Last Resort: Crystallising Endogenous Authority. *European Constitutional Law Review*. 2021;17(1):78-106. doi:10.1017/S1574019621000031.

15. C. Sims, «Gaps in the institutional structure of the Euro Area», 16 Banque de France Financial Stability Review (2012) p. 217 at p. 221, publications.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/financial-stability-review-16_2012-04.pdf, visited 30 February 2023.

Бригінець О.О., Василюк Д.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ У КРАЇНАХ – ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті висвітлюється правові засади створення та діяльності центральних банків у країнах – членах Європейського Союзу, важливість центральних банків для забезпечення стабільності цін і, таким чином, сприяння економічному розвитку та фінансовій стабільності. Стаття містить огляд того, як центральний банк може бути інституціоналізований через конституцію та показує, що законодавчі рамки центрального банку відрізняються в різних країнах Європейського Союзу, відображаючи відмінності в історії та правових системах, і що в той час як у деяких країнах роль і обов'язки центрального банку згадуються в конституції, у більшості країн вони детально викладені в первинному законодавстві у формі спеціального закону про центральний банк. Наголошується, що, незалежно від законодавчої бази та конкретних механізмів, незалежність центрального банку вимагає юридичних гарантій операційної автономії в поєднанні з вимогами підзвітності та прозорості. Центральні банки в країнах державах Європейського Союзу зазнають постійних змін, особливо після світової фінансової кризи. Варті уваги події включають, наприклад, використання нетрадиційної монетарної політики в багатьох розвинених економіках, що частково призвело до значного розширення та диверсифікація балансів центральних банків. Крім того, тривають дискусії щодо повноважень центральних банків і функцій, які вони повинні виконувати. Відносно «нові» функції, такі як макропруденційна політика та врегулювання, знаходяться на передньому плані. Обговорення ролі центральних банків у підтримці фінансової цілісності та сприяння споживачам захист також актуальні. Здатність центрального банку діяти, зокрема, у сфері монетарної політики, незалежно від уряду, широко визнана бажаною. Базельські основні принципи ефективного нагляду також поширюють це на фінансовий нагляд. Проте, схоже, залишається актуальним питання про відмінність між «незалежністю» та «автономією». Це стосується наукових праць, самих керівників центральних банків і мови, яка використовується в законодавчій базі центрального банку. У літературі та політичних дискусіях не існує єдиного точного та стандартного визначення фінансової стабільності або макропруденційної функції як частини цілі фінансової стабільності те ж саме стосується законів про центральний банк.

Ключові слова: банківська система, принцип незалежності центрального банку, фінансово-правовий статус банку, Європейський центральний банк, банк, кредит.

Bryginets O.O., Vasylyuk D.V. LEGAL PRINCIPLES OF CREATION AND ACTIVITY OF CENTRAL BANKS IN THE MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION

The article highlights the legal basis for the creation and operation of central banks in the member states of the European Union, the importance of central banks for ensuring price stability and, thus, promoting economic development and financial stability. The article provides an overview of how the central bank can be institutionalized through the constitution and shows that the legal framework of the central bank varies across the countries of the European Union, reflecting differences in history and legal systems, and that while in some countries the role and responsibilities of the central bank are mentioned in the constitution, in most countries they are detailed in the primary legislation in the form of a special law on the central bank. It is emphasized that, regardless of the legal framework and specific mechanisms, the independence of the central bank requires legal guarantees of operational autonomy in combination with the requirements of accountability and transparency. Central banks in the member states of the European Union are undergoing constant changes, especially after the global financial crisis. Noteworthy developments include, for example, the use of unconventional monetary policy in many advanced economies, which in part has led to a significant expansion and diversification of central bank balance sheets. In addition, there is ongoing debate about the powers of central banks and the functions they should perform. Relatively «new» functions such as macroprudential policy and regulation are at the fore. Discussions about the role of central banks in maintaining financial integrity and promoting consumer protection are also relevant. The ability of a central bank to act, particularly in the area of monetary policy, independently of the government is widely recognized as desirable. The Basel Core Principles for Effective Supervision also extend this to financial supervision. However, it seems that the question of the difference between «independence» and «autonomy» remains relevant. This applies to academic papers, central bank managers themselves, and the language used in central bank legislation. There is no single precise and standard definition of financial stability or the macroprudential function as part of the objective of financial stability in the literature and policy debates, nor is the case for central bank laws.

Key words: banking system, principle of central bank independence, financial and legal status of the bank, European Central Bank, bank, credit.

Деменко О.Є.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 336.145.2

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.7

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ СИСТЕМНОСТІ В ПОДАТКОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Вступ. Системність можна віднести до доктринальних підстав, або характеристик будь-якого явища, в тому числі і певної форми правового регулювання. Треба погодитись з тим, що система є однією із рис доктрини податкового права [1, с. 14-15]. Системність податкового регулювання виражається в побудові декількох сукупностей складових, які мають принципове та визначальне значення для побудови правових форм упорядкування податкових відносин.

Перш за все, йдеться про таку конструкцію як податкова система України. Відповідно до п. 6.3 ст. 6 Податкового кодексу України податкову систему України складає сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються відповідно до приписів Податкового кодексу України. Хотілося б звернути увагу, що в цій ситуації не йдеться про механічне об'єднання платежів, які за своїм характером є податковими. Включення податків та зборів до єдиної системи [2] є більш складним процесом. В такому разі мають враховуватись та поєднуватись декілька тенденцій. Перша – диференціація повноважень щодо введення відповідних податків та зборів на певній території. Саме таким чином всі складові податкової системи України розподілені на ті, які вводяться Верховною радою України (ст. 9 ПКУ) та ті, обов'язок щодо сплати яких виникає на підставі рішення місцевої ради. Друга – об'єднання в єдине системне угруповання платежів різного типу. Єдність податкової системи України забезпечується шляхом поєднання непрямих податків (податок на додану вартість та акцизний податок), майнових податків (податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки і т.д.), прибуткових податків (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб). Третя – підстава розмежування податків та зборів залежно від напрямку надходження, визначення доходної частини бюджету, куди спрямовуються кошти від сплати конкретного податку. На перший по-

гляд, подібна обставина не має податкової природи, бо йдеться вже про рух грошових коштів після того, як платник сплатив податок. Формально – це вже бюджетно-правове регулювання. Але повністю ігнорувати цю обставину теж недоцільно, виходячи з того, що податок визначається як обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок [2]. Саме тому, актуальним здається і постановка питання щодо бюджетно-податкових систем. На підставі таких конструкцій, які характеризують регулювання на межі бюджетного та податкового права деталізується реалізація функцій щодо формування бюджетів, в тому числі і за рахунок податкових надходжень, розподілення витрат, перерозподілення надходжень, вирівнювання бюджетів окремих регіонів.

Крім того, системністю характеризується і сама конструкція податку, як сукупності елементів. Відповідно до ст. 7 Податкового кодексу України визначені основні засади встановлення податків та зборів. Такими засадами законодавець бачить обов'язковий набір елементів завдяки яким системно формується податковий механізм, правова конструкція податку. Традиційно до таких елементів відносяться платник, об'єкт, база, ставка і т.д. Принциповим є виділення такої сукупності елементів в режимі вичерпного переліку. Тобто, це означає, що відсутність хоча б одного із таких елементів [2] руйнує закінчену системну конструкцію податку чи збору. Наслідком цього є неможливість виконання податкового обов'язку і неможливість застосування штрафних санкцій до платника податку який не виконає обов'язок щодо нього. Обов'язок закріпити податок саме через такий обов'язковий набір елементів доповнюється і можливістю закріплення звільнень по сплаті – податкових пільг. «Під час встановлення податку можуть передбачатися податкові пільги та порядок їх застосування» [2]. В той же час, можливість застосування пільг не є обов'язковою і можна уявити

податкові механізми, які взагалі не будуть містити будь яких податкових преференцій. «Закріплення правової конструкції податку втілення її у відповідну правовому форму пов'язане з дослідженням і певними сутнісними підсумками при характеристики поняття податкового механізму... При цьому необхідно враховувати, що правовий механізм податку регулюється через закріплення імперативного набору елементів, що визначають зміст та особливості реалізації податкового обов'язку» [1, с. 15].

Саме системністю характеризується і особливість формування конструкції податкового обов'язку. Саме системність складових податкового обов'язку і закріплена Податковим кодексом України. Так, податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/ або сплатити суму податку та збору в порядку і строки визначені Податковим кодексом України [2]. Тобто, конституційний припис, на підставі якого встановлюється імперативна вимога кожного сплачувати податки і збори, декларувати це [3], податковим законодавством деталізується більш чітко і системна конструкція податкового обов'язку вже виступає поєднанням трьох складових з податкового обліку, сплаті податків та зборів та податкової звітності.

І, нарешті, системна характеристика стосується і сукупності законодавчих актів, які регулюють податкові відносини. Податкове законодавство України складається з Конституції України; Податкового кодексу України; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів [2].

Виклад основного матеріалу. В основі організації системності законодавчого впливу на правове регулювання податкових відносин міститься низка принципів: загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення

податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків та зборів [2].

Система податкового законодавства із врахуванням принципів оподаткування дозволяє досягти реалізації декількох цілей. Звісно йдеться про ієрархічну побудову системи податкового законодавства. Коли норми акту, який знаходиться вище в ієрархічній побудові системи податкового законодавства має вищу юридичну силу в порівнянні з тими, які знаходяться нижче. Більш того, законодавчий акт вищого рівня може делегувати тим актам, які розташовані на нижчих щаблях ієрархії необхідність регулювання окремих аспектів податкових відносин.

Системність як явище передбачає об'єднання в єдине низки елементів. В той же час, подібне об'єднання не може носити механістичного характеру. По-перше, складові системного угруповання мають бути узгоджені певним чином, відповідати змістовним об'єднуючим критерієм, виходячи з яких можна побудувати своєрідний загальний об'єднуючий знаменник. Звісно, таким об'єднуючим знаменником мають бути ті обставини, які дозволяють визначити галузеву чи підгалузеву природу системи податкового права. Динамічність розвитку податкових відносин, корегування податкового законодавства дозволяє ставити питання про кардинальні зміни в оцінці сукупності податково-правових норм. На наш погляд, є всі підстави вважати, що на сьогодні податкове право вже вийшло за межі складного інституту і являє собою чітку конструкцію правової підгалузі.

В основі визначення підгалузі податкового права знаходиться своєрідність предмету регулювання та методу, яким це здійснюється. Виокремлюючи податково-правові відносини із всієї сукупності відносин, що пов'язані з рухом публічних коштів, треба мати на увазі, що вони присутні лише на першому етапі обігу коштів держави та територіальних громад. Предметом податкового права є відносини щодо надходження коштів від платників податків до доходних частин відповідних бюджетів у формі податків та зборів. Звісно, доходи бюджетів формуються за рахунок низки джерел, але податкові надходження є лише одним із чотирьох таких каналів [4]. Інші джерела також можуть мати примусовий, обов'язковий характер (на-

приклад адміністративні штрафи і т.д.), але упорядкування поведінки суб'єктів в таких умовах вже не є предметом податкового права. Метод податкового регулювання також є традиційним для засобів публічного права і застосовує систему обов'язкових велінь характеризуючи відносини влади і підкорення.

По-друге, включення окремого елемента до відповідної системи не означає знищення його своєрідності. Системність як раз і передбачає об'єднання елементів, що відрізняються специфічно для кожного із них рисами в єдину конструкцію. Вище вже йшлося про поєднання елементів в податкову систему, податковий механізм, податковий обов'язок, податкове законодавство. Зрозуміло, що кожен із подібних системних різновидів передбачає об'єднання елементів, які характеризуються певною своєрідністю, особливими рисами. Доктринальність правового регулювання передбачає диференціацію положень, завдяки яким це робиться на ті, що мають універсальне значення та часткові. «...Доктринальне регулювання податкових відносин забезпечується існуванням і впливом доктрини податку та податкового обов'язку, як тих, що мають загальне значення і деталізуються частковими... Наприклад, загальна доктрина податку деталізується через конкретну доктрину податкового механізму, яка передбачає ще більш детальну побудову доктринальних положень» [1, с. 14].

По-третє, відповідне системне угруповання має передбачати досягнення відповідної єдиної для такої системи мети, коли кожен із елементів системи буде обумовлювати цілісний, єдиний вплив щодо реалізації цілей системи. Єдиною метою, на упорядкування якої спрямоване податкове регулювання може бути гарантування надходження коштів від сплати податків та зборів до бюджету, або виконання податкового обов'язку. Фактично, в такій редакції йдеться про одне й те саме. Але така деталізація мети підкреслює позицію держави або територіальних громад та позицію платника. У формуванні доходних частин бюджетів за рахунок податків та зборів, перш за все, зацікавлені особи, які мають використовувати ці кошти, здійснювати фінансування публічних видатків. При характеристиці позиції платника системною вимогою оцінки його поведінки як раз і виступає реалізація податкового обов'язку. В той же час, треба мати на увазі, що формування бюджетних доходів є наслідком своєчасного і повного виконання платником його податкового обов'язку.

При цьому, практична значущість доктринальних положень, які характеризують єдину мету податкового регулювання обумовлює і певну деталізацію. Йдеться про додержання об'єктивно сформованих правил нормотворення, що передбачає розмежування режимів закріплення правил справляння загальнодержавних та місцевих податків і зборів. Крім цього, це деталізація правового статусу всіх учасників податкових відносин через доцільність закріплення вичерпного переліку повноважень владного суб'єкта та прав і обов'язків платників податків. І, нарешті, регулювання деліктних відносин, чіткої деталізації несприятливих наслідків для учасників при відхиленні від норм закріплених податковим законодавством [1, с. 19-20].

По-четверте, системне регулювання має передбачати і гарантувати певну динаміку відносин. В цій ситуації поєднуються дві тенденції. З одного боку, позитивний динамічний розвиток може відбуватися лише в умовах злагодженої раціонально побудованої системи елементів. З іншого боку, динамічний розвиток суспільних відносин об'єктивно впливає на корегування характеру та змісту як елементів системи, так і її в цілому. Принциповою рисою, яка характеризує податкові відносини є те, що регулювання спрямовується не на досягнення статичного ефекту, а забезпеченню динаміки руху в відносинах оподаткування. Динаміка в цих обставинах пов'язується з гарантуванням надходжень податків та зборів до бюджетів. Фактично саме на регулювання процедур такого надходження і спрямовується податкове законодавство.

Висновки. Динамічність характеризує системність в податковому регулюванні ще з одного боку. Дійсно, система обумовлює угруповання сталих конструкцій, які і визначаються як відповідні елементи системи. Але виходить з того, що система має функціонувати незмінною протягом дуже великого терміну часу – це значить обумовити підстави руйнування об'єктивних пропорцій розвитку економіки та суспільства. Динаміка суспільних відносин, яка має відбуватися у відповідних правових формах обумовлює і динаміку елементів системи правового регулювання. Закріплення найдосконалішої правової форми та її застосування може тривати певний термін часу, але в будь-якому разі така форма має відбивати ті зміни, які торкнулися відповідних суспільних відносин. Саме тому, з одного боку, стала система податкового регулювання виражає закінчений остаточний

погляд на розуміння засобів правового регулювання в цей момент, але з іншого боку таким чином закладаються і вимоги корегування такої конструкції залежно від динаміки розвитку галузевих відносин.

Подібне уявлення щодо системності в правовому регулюванні податкових відносин формує узагальнюючі підходи до побудови та вибору правових форм упорядкування поведінки учасників відносин оподаткування. В той же час, важливо не змішувати системність і комплексність [1, с. 15-16]. Можливість використання таких понять як синоніми певним чином може відбуватися стосовно характеристики суспільних відносин, але права визначеність їх виключає подібне відношення. Системність в сенсі правового регулювання характеризує певне різноманіття, сукупність інструментів, які використовуються виключно в межах єдиного галузевого утворення. Тобто, системне регулювання податкових відносин відбувається на основі єдиного предмету правового впливу та єдиним методом (імперативним). Комплексність же

правового регулювання не лише допускає, але і обумовлює одночасне застосування різних за характером методів (диспозитивних та імперативних) стосовно відносин, які не характеризуються чіткою єдністю в визначенні правової форми. Звісно, податково-правові відносини не можуть характеризуватись такими критеріями комплексності. Саме тому, системність дійсно є визначальною рисою характеристики їх природи, тоді як критерій комплексності треба застосовувати дуже обережно з відповідною аргументацією та розмежуванням явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Микола Кучерявенко. Доктрина податкового права України. *Право України*. 2020 № 4. С. 11-20.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 25к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р., № 2456-VI / *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 50-51, ст. 572.

Деменко О.Є. ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ СИСТЕМНОСТІ В ПОДАТКОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

У статті розглянуто системність податкового регулювання, яка виражається в побудові декількох сукупностей складових, що мають принципове та визначальне значення для побудови правових форм упорядкування податкових відносин. Перш за все, йдеться про таку конструкцію як податкова система України. Крім того, системністю характеризується і сама конструкція податку, як сукупності елементів. Отже, принциповим є виділення такої сукупності елементів в режимі вичерпного переліку. Тобто, це означає, що відсутність хоча б одного із таких елементів руйнує закінчену системну конструкцію податку чи збору. Виокремлено, що наслідком цього є неможливість виконання податкового обов'язку і неможливість застосування штрафних санкцій до платника податку який не виконає обов'язок щодо нього. Саме системністю характеризується і особливість формування конструкції податкового обов'язку. І, нарешті, системна характеристика стосується і сукупності законодавчих актів, які регулюють податкові відносини.

У статті зазначено, що система податкового законодавства із врахуванням принципів оподаткування дозволяє досягти реалізації декількох цілей. Звісно йдеться про ієрархічну побудову системи податкового законодавства. Коли норми акту, який знаходиться вище в ієрархічній побудові системи податкового законодавства має вищу юридичну силу в порівнянні з тими, які знаходяться нижче. В основі визначення підгалузі податкового права знаходиться своєрідність предмету регулювання та методу, яким це здійснюється. У статті визначено предмет податкового права – це відносини щодо надходження коштів від платників податків до доходних частин відповідних бюджетів у формі податків та зборів. Метод податкового регулювання також є традиційним для засобів публічного права і застосовує систему обов'язкових велич характеристик відносини влади і підкорення.

У статті розкрито значення системного угруповання, яке має передбачати досягнення відповідної єдиної для такої системи мети, коли кожен із елементів системи буде обумовлювати цілісний, єдиний вплив щодо реалізації цілей системи. Єдиною метою, на упорядкування якої спрямоване податкове регулювання може бути гарантування надходження коштів від сплати податків та зборів до бюджету, або виконання податкового обов'язку. Фактично, в такій редакції йдеться про одне й те саме. Системне регулювання має передбачати і гарантувати певну динаміку відносин. В цій ситуації поєднуються дві тенденції. З одного боку, позитивний динамічний розвиток може відбуватися лише в умовах злагодженої раціонально побудованої системи елементів. З іншого боку, динамічний розвиток суспільних відносин об'єктивно впливає на корегування характеру та змісту як елементів системи, так і її в цілому.

Ключові слова: система податкового права, податкова система України, податкове законодавство, податковий механізм, елементи податкового механізму, податковий обов'язок, податкова доктрина.

Demenko O.Ye. ON THE QUESTION REGARDING THE CONTENT OF THE SYSTEMICITY CATEGORY IN TAX REGULATION

The article examines the system of tax regulation, which is expressed in the construction of several sets of components, which are of fundamental and determining importance for the construction of legal forms of regulation of tax relations. First of all, we are talking about such a structure as the tax system of Ukraine. In addition, the structure of the tax itself, as a set of elements, is characterized by systematicity. Therefore, it is fundamental to select such a set of elements in the mode of an exhaustive list. That is, it means that the absence of at least one of these elements destroys the finished system structure of a tax or fee. It is highlighted that the consequence of this is the impossibility of fulfilling the tax obligation and the impossibility of applying fines to the tax payer who does not fulfill his obligation. The peculiarity of the construction of the tax liability is characterized by systematicity. And, finally, the system characteristic refers to the set of legislative acts that regulate tax relations.

The article states that the system of tax legislation, taking into account the principles of taxation, allows the achievement of several goals. Of course, we are talking about the hierarchical construction of the tax legislation system. When the norms of the act, which is higher in the hierarchical structure of the tax legislation system, has a higher legal force compared to those which are lower. The basis of the definition of a sub-branch of tax law is the peculiarity of the subject of regulation and the method by which it is carried out. The article defines the subject of tax law – it is the relationship regarding the receipt of funds from taxpayers to the revenue parts of the relevant budgets in the form of taxes and fees. The method of tax regulation is also traditional for means of public law and applies a system of mandatory orders characterizing the relationship of power and submission.

The article reveals the meaning of system grouping, which should provide for the achievement of the appropriate single goal for such a system, when each of the elements of the system will determine a coherent, unified impact on the realization of the system's goals. The only goal that tax regulation is aimed at is to guarantee the receipt of funds from the payment of taxes and fees to the budget, or the fulfillment of tax obligations.

In fact, this version is about the same thing. Systemic regulation should provide for and guarantee certain dynamics of relations. In this situation, two trends are combined. On the one hand, positive dynamic development can occur only in the conditions of a coherent, rationally constructed system of elements. On the other hand, the dynamic development of social relations objectively affects the correction of the nature and content of both the elements of the system and the system as a whole.

Key words: tax law system, tax system of Ukraine, tax legislation, tax mechanism, elements of the tax mechanism, tax obligation, tax doctrine.

УДК 35.076.3:342.9(477)
DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.8

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ

Вступ. Ефективне нормативно-правове регулювання є важливим для успішного та стабільного функціонування держави. Це означає створення системи правових актів і розробку ефективних методів їх застосування. Нормативно-правові акти відіграють ключову роль у виконанні державних функцій та вирішенні суспільних проблем. Вони встановлюють правила та процедури, за якими проводяться набір, призначення, звільнення, оцінка та розвиток державних службовців. Ці акти визначають права та обов'язки як самого персоналу, так і його керівництва, забезпечуючи справедливість, прозорість та ефективність в управлінні кадрами. Вони також регулюють етичні стандарти, вимоги до кваліфікації та процедури вирішення конфліктів, що допомагає забезпечити високий рівень професійності та довіру до державних установ. Крім того, ці акти можуть також визначати механізми стимулювання та мотивації персоналу, сприяючи підвищенню продуктивності та ефективності управлінських процесів.

Питання нормативно-правового регулювання управління персоналом на державній службі частково розглядалася у працях наступних науковців: Д.В. Балух, Бородін, Ю.П. Битяк, В. С. Венедіктов, І. В. Зуб, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, В. Л. Костюк, О.О. Кравченко, Н.С., Кутоманов, І.П. Лаврінчук, Н.А. Липовська С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, К.Ю. Мельник, Н.О. Мельничук, В. О. Петришин, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, С.М. Сербогін Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, Н. М. Хуторян, О. М. Ярошенко та ін.

Мета статті полягає в ретельному аналізі сучасного стану нормативно-правового регулювання управління персоналом на державній службі в Україні з метою виявлення ключових проблемних питань та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. Управління персоналом на державній службі здійснюється шляхом визначених правовими нормами конкретних напрямів та форм. Ці норми встанов-

люють ефективність роботи кожного державного органу та його механізмів на рівні держави. Відповідно до статті 5 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року, правове регулювання державної служби становлять Конституція України, закони України, міжнародні договори України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, рішення центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері державної служби, та інші нормативно-правові акти, Закон, міжнародні договори України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби [1].

Таким чином, нормативно-правове регулювання управління персоналом на державній службі – це сукупність правових норм, законів, правил, інструкцій та інших нормативних актів, які встановлюють правила і процедури, що регулюють діяльність державних службовців та функціонування органів державної влади в цілому.

Необхідно провести класифікацію нормативно-правових актів, які регулюють управління персоналом на державній службі. Ось декілька категорій таких актів: 1) закони, що є головним джерелом правової бази державної служби. Вони визначають права, обов'язки, процедури найму та звільнення, а також кваліфікаційні вимоги для державних службовців; 2) підзаконні акти, видані для виконання законів та уточнення деталей їх застосування. Це можуть бути постанови уряду, накази керівників державних органів, розпорядження та інструкції; 3) правила, які регулюють окремі аспекти державної служби, наприклад, правила взаємодії з персоналом або внутрішнього розпорядку установ державної влади; 4) інші нормативно-правові акти, такі як інструкції, правила, методичні матеріали, спрямовані на реалізацію та виконання законодавчих положень.

Зауважимо, що нормативно-правове регулювання управління персоналом державної служби враховує такі особливі положення Конституції України: рівне право доступу громадян до державної служби, здійснення державної влади з дотриманням принципу законності, заборона дискримінації та гендерна рівність, право на працю та на судовий захист у національних та міжнародних судах [2].

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про державну службу», служби управління персоналом мають статус суб'єкта управління державною службою, що підкреслює обов'язковість їх створення у всіх державних органах відповідно до законодавства про державну службу [1]. Поняття «служба управління персоналом» може також використовуватись для позначення структурного підрозділу державного органу або посади спеціаліста з питань персоналу [3].

Нормативно-правову основу правового регулювання управління персоналом на державній службі складають закони України «Про державну службу» [1] та «Про запобігання корупції» [4], Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, якого затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246 [5], Порядок присвоєння рангів державних службовців, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 р. № 306 [6], Типове положення про службу управління персоналом державного органу, затверджене наказом Національного агентства України з питань державної служби від 3 березня 2016 р. № 47 [3], Порядок стажування державних службовців, затверджений наказом Національного агентства України з питань державної служби від 3 березня 2016 р. № 48 [7], Порядок ведення та зберігання особових справ державних службовців, затверджений наказом Національного агентства України з питань державної служби від 22 березня 2016 р. № 64 [8] та ін.

Крім того, модернізація державної служби та управління людськими ресурсами, як це передбачено «Стратегією реформування державного управління України на період 2022-2025 роки» [9], вимагає не лише структурних змін, але й впровадження сучасних методів та підходів до управління персоналом, щоб забезпечити ефективність та професіоналізм державної служби.

Такий підхід сприятиме покращенню якості державного управління та забезпечить відповідність його завданням у сучасних умовах [10].

Можемо зробити висновок, що це важливий крок у визначенні компетентності управління

персоналом в державних установах через розробку методики оцінки. Незважаючи на відсутність законодавчого підґрунтя, такі дії можуть покращити ефективність діяльності органів влади та сприяти дотриманню міжнародних стандартів управління. [11]. Методика визначення компетентності служб управління персоналом органів державної влади може допомогти визначити шляхи подальшого вдосконалення цих служб з метою надання об'єктивної оцінки та впровадження сучасних підходів і методів управління персоналом [12].

У свою чергу, важливі аспекти управління персоналом на державній службі, є додатково визначені в Законі України «Про державну службу». Ці положення визначають додаткові функції та обов'язки такого управління, яке спрямоване на забезпечення ефективного управління персоналом в державних установах [1].

Зокрема, організація присяги державних службовців є важливим етапом у формуванні їхньої професійної етики та відповідальності. Ознайомлення державних службовців з правилами внутрішнього службового розпорядку та посадовими інструкціями також є важливим для забезпечення належної роботи та дотримання внутрішніх процедур в державних установах.

Що стосується створення індивідуальних програм підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, то це сприяє безперервному професійному розвитку персоналу та його якостей і є запорукою забезпечення ефективності та професійної компетентності державних службовців [1]. Ця додаткова функція служби управління персоналом підтверджує її важливе місце в адміністративній системі та роль у формуванні і розвитку професійної групи державних службовців [1].

В Типовому положенні про службу управління персоналом визначено основні повноваження цього суб'єкта [3]. Слід відмітити, що повноваження служби управління персоналом відповідно до їх зв'язку з державною службою дозволяють більш систематично визначити функції та обов'язки служби управління персоналом. Розмежовуючи повноваження відповідно до конкретних аспектів взаємовідносин з публічною службою, ці повноваження можуть сприяти більш чіткому розумінню ролей і функцій служби управління персоналом. Зауважимо, що перелік і класифікація повноважень з управління персоналом, відображає різні аспекти, пов'язані з організацією державної служби, реалізацією правового статусу публічних служ-

бовців та виконанням ними своїх службових обов'язків.

Відповідно до частини 1 статті 18 Закону України «Про державну службу» [1], служба управління персоналом державного органу утворюється відповідно до чисельності працівників, безпосередньо підпорядкованих керівнику державної служби. Іншими словами, окрема служба управління персоналом створюється за наявності в державному органі достатньої кількості працівників, які потребують організаційного управління персоналом. Ця служба підпорядковується безпосередньо керівнику державної служби і відповідає за виконання всіх функцій, пов'язаних з управлінням персоналом в державній організації.

Такий підхід забезпечує ефективне управління персоналом в органах державної влади, підвищує продуктивність та ефективність їхньої роботи. Він також сприяє створенню системи внутрішнього контролю та координації у сфері управління людськими ресурсами, що є важливим для успішного функціонування органів державної влади.

Таким чином, склад і структура державних органів можуть визначатися не лише керівниками державної служби цих органів, а й іншими посадовими особами згідно з відповідним законодавством.

Слід вказати, що Закон України «Про запобігання корупції» визначає ключові терміни та встановлює норми, спрямовані на запобігання корупції у всіх сферах діяльності, включаючи управління персоналом на державній службі. Так, Закон встановлює, що родинні зв'язки – це відносини шлюбу, спорідненість у прямому і боковому колі, а також відносини, які виникають внаслідок укладення шлюбу. Визначає поняття «пряме підпорядкування» як відносини між посадовцем та підлеглими, коли підлеглий отримує від посадовця доручення або інструкції щодо виконання роботи. Також, Закон встановлює корупційні дії як будь-які недобросовісні дії, включаючи взятки, підкуп, використання впливу, зловживання владою або вчинення будь-яких інших дій у обмін на неправомірні вигоди. В ньому зазначається і про можливий конфлікт інтересів. Це ситуація, коли існує можливість, що особа може мати особисті або фінансові інтереси, які можуть вплинути на виконання її службових обов'язків, а от справжній конфлікт інтересів виявляється у ситуації, коли існує фактичний конфлікт між особистими або фінансовими інтересами та обов'язками державного службовця.

Таким чином, ці визначення допомагають уточнити і унормувати поняття, що використовуються в законі, і сприяють його ефективному застосуванню у сфері державної служби для запобігання корупції.

Наразі провідну роль у регулюванні питань управління персоналом на державній службі відіграють постанови Кабінету Міністрів України та накази Національного агентства України з питань державної служби. Ці нормативно-правові акти встановлюють правила управління персоналом в державних установах, включаючи найм, звільнення, кваліфікаційні вимоги, процедури оцінювання діяльності та професійного розвитку.

Однак, також варто відзначити й важливу роль указів Президента у регулюванні питань управління персоналом. Наприклад, Указ Президента України від 24 березня 2021 року «Про виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 березня 2021 року «Про стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій в АР Крим та м. Севастополь» передбачає програми підготовки кадрів для забезпечення процесу деокупації та реінтеграції, управління окупованими територіями та управління окупованими територіями та інші важливі стратегічні напрямки і заходи [13].

Також, на підставі цього указу Президент України затвердив освітньо-наукову програму «Врядування після конфлікту» та освітньо-професійну програму «Врядування на повоєнній території».

На основі аналізу нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, які регулюють управління персоналом на державній службі можемо виокремити важливі групи цих актів, а саме: а) акти, які регулюють окремі питання, пов'язані з управлінням персоналом на різних етапах службової діяльності на державній службі, такі як вступ, проходження та припинення державної служби; б) акти, що встановлюють правовий статус та компетенцію органів, які здійснюють управління персоналом на державній службі; в) акти, які встановлюють стратегічні напрями розвитку законодавства у сфері державної служби та пріоритети модернізації управління персоналом на державній службі; г) акти, спрямовані на забезпечення оперативного реагування на зміну важливих обставин, у тому числі в умовах надзвичайних ситуацій різного характеру.

На нашу думку ця систематизація дозволяє краще розуміти різні аспекти управління персоналом на державній службі та визначає різні види нормативно-правового регулювання у цій сфері.

Таким чином, підзаконні акти, зокрема постанови, накази та розпорядження, відіграють важливу роль у регулюванні питань управління персоналом на державній службі та визначенні стратегічних напрямів державної політики. Нормативно-правове регулювання у сфері державної служби має на меті забезпечення правової стабільності, прозорості та відповідності діяльності державних органів вимогам законодавства, а також встановлення правил і стандартів, необхідних для ефективної та відповідальної роботи державних службовців.

Разом із тим, нормативно-правова база управління персоналом державної служби може зіткнутися з низкою проблем, які впливають на ефективність системи державної служби. По-перше, це відсутність однозначних і чітких положень, що може призвести до неоднозначного тлумачення правил управління персоналом. Це може призвести до конфліктів між різними державними організаціями та прийняття помилкових рішень у кадровій політиці; по-друге, недостатня увага до сучасних тенденцій: управління персоналом має відповідати сучасним вимогам і тенденціям у сфері управління персоналом. Якщо законодавство не буде належним чином адаптоване до сучасних реалій, це може призвести до втрати конкурентоспроможності на державній службі; по-третє, відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням нормативно-правових актів у сфері управління персоналом може сприяти корупції, шахрайства та інших порушень; по-четверте, іноді кваліфікаційні вимоги до посад на державній службі є занадто суворими або непропорційними до реальних вимог роботи. Це може ускладнити залучення кваліфікованого персоналу; по-п'яте, відсутність сталої системи професійного розвитку та навчання може призвести до недостатньої кваліфікації державних службовців і, як наслідок, до неефективного виконання ними своїх обов'язків; по-шосте, нерівність умов праці державних службовців призводить до недовіри та незадоволення серед персоналу, що впливає на їхню мотивацію та продуктивність.

Ці проблеми вимагають уваги та розв'язання з боку законодавців та відповідних установ, щоб забезпечити ефективне та справедливе управління персоналом на державній службі.

Висновки. Таким чином, аналіз правових заasad управління персоналом на державній службі показав, що правове регулювання цього питан-

ня здійснюється комплексом правових актів, що приймаються як на загальнодержавному рівні і стосується персоналу державної служби загалом, так і в межах окремих органів і поширюють свою дію виключно на персонал цього органу. Поеднання загальнодержавного та локального регулювання управління персоналом на державній службі, з залученням різних суб'єктів до цього процесу, визначається, зокрема, і практичною необхідністю подальшої модернізації системи управління персоналом на державній службі в межах реформи державної служби України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про державну службу України: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016, № 4, ст.4
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про затвердження Типового положення про службу управління персоналом державного органу: Наказ Національне агентство України з питань державної служби від 03.03.2016 р. № 47. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-16#Text>
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 грудня 2014 року № 1700-VII. р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
5. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 року № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF#Text>
6. Питання присвоєння рангів державних службовців та співвідношення між рангами державних службовців і рангами посадових осіб місцевого самоврядування, військовими званнями, дипломатичними рангами та іншими спеціальними званнями: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 р. № 306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2016-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Порядку стажування державних службовців: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 3 березня 2016 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0439-16#Text>
8. Про затвердження Порядку ведення та зберігання особових справ державних службовців: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 22 березня 2016 р. № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0567-16#Text>
9. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#n9>
10. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2022 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

11. Функціонування служб управління персоналом. Офіційний веб-сайт НАДС. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/upravlinnya-personalom-na-derzhavnijsluzhbi/funkcionuvannya-sluzhbuupravlinnya-personalom>

12. Методологія визначення спроможності служб управління персоналом державних органів. Офіційний веб-сайт НАДС. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/upravlinnyapersonalom-na-derzhavnij-sluzhbi/analitika>

ta-doslidzhennya-z-pitanupravlinnya-personalom-na-derzhavnijsluzhbi

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від від 24.03.2021 року № 117/2021/ Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

Івасюк І.Г. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена аналізу нормативно-правового регулювання управління персоналом на державній службі в Україні. Зокрема, увага зосереджена на сучасному стані законодавчої бази, яка визначає права та обов'язки державних службовців, порядок набору та звільнення персоналу, а також процедури стимулювання й оцінювання їхньої праці.

Визначено, що нормативно-правове регулювання управління персоналом на державній службі в Україні є актуальною проблемою сучасного адміністративного управління. Державна служба відіграє ключову роль у забезпеченні функціонування державних органів та реалізації їхніх завдань. Ефективне управління персоналом вимагає системи правових норм, які регулюють набір, зберігання, розвиток та використання кадрів у державних установах.

Автор стверджує, що в Україні нормативно-правове забезпечення управління персоналом на державній службі базується на законодавчих актах, таких як Конституція України, Закони України «Про державну службу» та «Про запобігання корупції», а також нормативних актах, виданих відповідно до них. Ці норми визначають права та обов'язки державних службовців, порядок проведення конкурсів на посади, процедури стимулювання та оцінювання праці, а також вирішення конфліктних ситуацій.

Управління персоналом на державній службі спрямоване на забезпечення компетентності, професійної майстерності та морально-етичної поведінки державних службовців. Важливою складовою є система навчання та підвищення кваліфікації, яка дозволяє адаптувати кадри до змін у законодавстві та вимогах сучасності.

Крім того, автор надає власну класифікацію нормативно-правових актів у сфері управління персоналом на державній службі та розкриває низку проблем, які впливають на ефективність системи державної служби.

Доведено, що дотримання нормативно-правового регулювання управління персоналом на державній службі сприяє забезпеченню прозорості, ефективності та довіри громадян до органів влади. Додаткове дослідження цієї проблематики допоможе вдосконалити існуючу систему та забезпечити високий рівень професійного управління персоналом в українському державному секторі.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, державна служба, управління персоналом.

Ivasiuk I.H. ACTUAL PROBLEMS OF NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF PERSONNEL MANAGEMENT IN THE PUBLIC SERVICE IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the analysis of legal regulation of personnel management in the public service in Ukraine. In particular, attention is focused on the current state of the legislative framework, which defines the rights and duties of civil servants, the procedure for recruiting and dismissing personnel, as well as the procedures for stimulating and evaluating their work.

It was determined that the legal regulation of personnel management in the civil service in Ukraine is an urgent problem of modern administrative management. The civil service plays a key role in ensuring the functioning of state bodies and the implementation of their tasks. Effective personnel management requires a system of legal norms that regulate the recruitment, retention, development and use of personnel in public institutions.

The author claims that in Ukraine, the regulatory and legal provision of personnel management in the public service is based on legislative acts, such as the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine «On Civil Service» and «On Prevention of Corruption», as well as normative acts issued in accordance with them. These norms determine the rights and obligations of civil servants, the procedure for conducting competitions for positions, the procedures for stimulating and evaluating work, as well as the resolution of conflict situations.

Personnel management in the civil service is aimed at ensuring the competence, professional skill and moral and ethical behavior of civil servants. An important component is the training and professional development system, which allows staff to adapt to changes in legislation and modern requirements.

In addition, the author provides his own classification of legal acts in the field of personnel management in the civil service and reveals a number of problems that affect the effectiveness of the civil service system.

Compliance with the regulatory and legal regulation of personnel management in the public service contributes to ensuring transparency, efficiency and trust of citizens in authorities. Additional research on this issue will help improve the existing system and ensure a high level of professional personnel management in the Ukrainian public sector.

Key words: legal regulation, public service, personnel management.

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.9

ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПОРУШУВАНИХ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОГЛЯДУ

Вступ. Характерно, що не у всіх країнах соціальні права знаходять своє конституційне закріплення, оскільки вони формулюються від позитивних обов'язків держави та принципу соціальної держави. При цьому в Україні право на соціальний захист у всіх формах є гарантованим Конституцією невідчужуваним основоположним правом, яке, за загальним правилом, має абсолютний характер (не залежить від внесення змін до законів або фінансових можливостей держави). Окрім національного законодавства, соціальні права також закріплені в міжнародно-правових актах, таких як: Загальна декларація прав людини 1948 р. (ООН), міжнародні пакти, конвенції Міжнародної організації праці, Європейська соціальна хартія тощо. Відповідно до цих актів, до соціальних прав людини та громадянина відносяться такі права: 1) на працю; 2) на відпочинок; 3) на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї; 4) на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування; 5) на соціальне забезпечення; 6) на освіту; 7) на житло; 8) на охорону і допомогу сім'ї; 9) на захист материнства; 10) на охорону і допомогу дітям та підліткам. Проблема захисту порушених прав у сфері соціального захисту населення є актуальною як у юридичній науці, так і в практичній площині з огляду на те, що, як констатує К. В. Бориченко, стан дотримання принципу соціальної справедливості у законодавстві України, що регулює соціально-забезпечувальні та пов'язані з ними відносини, є вкрай незадовільним [5, с. 296]. Відтак не можемо не погодитися з В. В. Венніковою в тому, що адміністративний спосіб відновлення порушеного права на соціальний захист є найбільш наближеним та спрощеним для громадян, при цьому неефективним, бо державний орган, який надає соціальний захист, не зацікавлений приймати скарги та вирішувати їх на користь особи, відповідно, найбільш неупередженим органом у вирішенні спору, що виникає між громадянами та посадовими особами щодо відновлення порушеного права на соціальний захист, є суд

[6, с. 85]. Погоджуємося з Н. Галіциною, що корисним для прогресивного суспільного розвитку є ідеальний стан безконфліктної їх реалізації в межах адміністративно-правового механізму практичного втілення концепції соціальної держави, проте ця ідеальна ситуація вкрай рідкісна в реальному житті, особливо в Україні, відповідно, поширеними є делікти в галузі соціального захисту, пов'язані з протиправною поведінкою публічної адміністрації та окремих суб'єктів приватного права, інших учасників таких відносин (навіть парламент може порушувати соціальні права, обмежуючи їх зміст та обсяг). Соціальна адміністративна судова юрисдикція як верховний виключний інституціонально-функціональний публічний соціальний феномен має відображати загальні риси публічної влади, виступати належною формою публічного (державного) контролю і повноцінно забезпечувати на основі принципів верховенства права та законності захист фундаментальних соціальних прав, свобод і законних інтересів людини, прав та інтересів юридичних осіб як учасників відносин із соціального захисту й надання соціальних послуг [7, с. с. 119, 124].

Окреслена в статті проблематика доволі ретельно чи більш фрагментарно висвітлювалася у працях українських правознавців В. М. Андріїва, Т. В. Бабкової, К. В. Бориченко, В. В. Веннікової, В. В. Галунька, С. В. Краснова, С. М. Синчук та ін., водночас слід констатувати, що теоретичний стан розробки заявленої теми далекий до вичерпання, відповідно, потребує подальшого наукового осмислення.

Метою статті є спроба комплексного огляду питань, пов'язаних із захистом порушуваних прав у сфері соціального захисту населення в порядку адміністративного судочинства, насамперед його проблемних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Одним із напрямків належного забезпечення прав і свобод людини й громадянина є створення ефективного державного механізму охорони та захисту прав і свобод, складовим елементом якого

виступають органи правосуддя, які, виступаючи гарантом права громадянина на судовий захист, інших конституційних прав і свобод, мають забезпечувати належну охорону і захист прав і свобод людини і громадянина, зокрема, права громадянина на соціальний захист. Саме судовий захист є найбільш надійною формою захисту соціальних прав людини і громадянина, адже ґрунтується на принципах рівності громадян перед законом і судом, змагальності учасників процесу і свободі в наданні ними суду доказів, гласності судового процесу і повній фіксації його технічними засобами та ін. [4, с. 156-157]

У сфері соціального захисту населення розмежовують такі форми захисту прав: 1) юрисдикційні – а) судова; б) адміністративна (є проявом публічно-правових засад у врегулюванні соціально-забезпечувальних правовідносин і характеризує ступінь втручання держави в особі органів управління у правове регулювання та захист соціально-забезпечувальних прав; в) соціально-партнерська; г) суспільна (представлена суспільним контролем та наглядом за дотриманням чинного законодавства та здійснюється профспілками); 2) неюрисдикційні – а) самозахист прав; б) врегулювання спору між суб'єктами правовідносин [13, с. 180]. Отже, однією з форм захисту суб'єктивних юридичних прав суб'єктів у сфері соціального захисту населення є судовий захист. Право на судовий захист закріплене в Конституції України (ст. 55), де відображений принцип гарантування державою судового захисту прав і свобод людини і громадянина, який розвиває конституційне положення (ст. 3) про забезпечення прав людини як головний обов'язок держави, яке, в свою чергу, корелюється зі ст. 8 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина має право на ефективне відновлення прав компетентними національними судами у випадках порушення її прав, наданих Конституцією чи законом. Дане положення Основного закону України у сфері судового захисту права на соціальний захист конкретизоване низкою нормативно-правових актів у цій сфері, зокрема, ст. 23 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року закріплене право на оскарження рішень, дій та бездіяльності органу, що призначає і здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, у тому числі у судовому порядку, ст. 10 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року, ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року серед основних

прав отримувачів соціальних послуг визначає право на захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку і т.д.

Основним юрисдикційним органом, уповноваженим, серед іншого, здійснювати захист права на соціальне забезпечення, є суд, який за результатами розгляду матеріалів кожної конкретної справи може визнати за особою право на конкретний вид соціального захисту, визнати протиправними рішення, дії чи бездіяльність соціально зобов'язаного суб'єкта, зобов'язати його вчинити певні дії, у тому числі відшкодувати завдану шкоду [5, с. 461]. Судова влада відповідно до теорії й практики розподілу влади є самостійною, незалежною сферою публічної влади і становить сукупність правових приписів щодо здійснення правосуддя, тлумачення норм права з відповідними контрольними повноваженнями спеціально уповноважених органів – судів [10, с. 144]. Забезпеченню ефективного судового захисту, у тому числі права на соціальний захист, сприяє також закріплення у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року права на справедливий суд. Так, даним міжнародно-правовим актом передбачено право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Закріплення у законодавстві можливості здійснення судового захисту права на соціальний захист є нічим іншим як гарантією ефективного забезпечення даного права. До такого висновку приводить позиція В.М. Андрієва, відповідно до якої гарантії прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина слід визначати як сукупність умов та засобів, що забезпечують їх охорону і захист [3, с. 186.]. Як зазначає вчений, такі права мають двоякий характер, тому що виступають і як право, і як гарантія. Саме можливість здійснення судового оскарження неправомірного рішення, дій чи бездіяльності посадових осіб органів соціального захисту та фізичних осіб, діяльність яких спрямована на здійснення соціального захисту, є однією з найбільш ефективних гарантій у сфері реалізації права на попередження та захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Судовий порядок захисту прав особи у сфері соціального захисту здійснюється в межах адміністративної (позовне провадження) та загальної (позовне та окреме провадження) юрисдикції. Судовий порядок захисту може бути або як перша інстанція, або як наслідок негативного

результату для особи питання реалізації права на соціальне забезпечення в адміністративному порядку. Виокремлюючи судові рішення серед джерел адміністративного права, науковці [1, с. 59; 2, с. 52] відносять до їх числа: рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, ЄСПЛ, інших судових установ.

За сучасного стану соціально-економічних відносин судовий захист права на соціальний захист залежно від його організаційно-правової форми та виду може здійснюватися за правилами цивільного та адміністративного судочинства. Так, ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. встановлено, що за правилами адміністративного судочинства розглядаються спори між фізичними особами та суб'єктами владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності, а також спори, пов'язані з оскарженням рішень, зокрема, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб. Такі спори розглядаються окружними судами. Відповідно до ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого, в даному випадку адміністративного, судочинства.

За загальним правилом спори у сфері соціального захисту вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача (ч. 1 ст. 25 КАС України). Однак, спори щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності невідладних суб'єктів у сфері соціального захисту (наприклад, підприємств, що здійснюють забезпечення технічними засобами пересування осіб з інвалідністю), спори, що виникають у сфері недержавного соціального захисту вирішуються судами загальної юрисдикції за правилами цивільного судочинства за місцезнаходженням відповідних юридичних осіб, визначених згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ч. 2 ст. 27 ЦПК України). Питання встановлення юридичних фактів, що мають значення для здійснення соціального захисту, встановлюють-

ся судом за місцем проживання заявника. Як зазначає Є.В. Краснов, судовий розгляд спорів у сфері соціального захисту може здійснюватися трьома видами провадження: позовним, наказним та окремим, науковець також наводить характеристику кожного з них [8, с. 320]. Тим не менше, судовий захист права на соціальний захист може здійснюватися лише в рамках позовного та окремого провадження, зважаючи на категорії вимог, визначені ст. 161 ЦПК України, щодо яких може бути видано судовий наказ.

Отже, як узагальнює К. В. Бориченко, судовому захисту права на соціальний захист в Україні притаманні певні особливості, що пов'язані із суб'єктним складом такого спору, його підвідомчістю та підсудністю, ретроспективною дією законодавства, що регулює відносини даного виду, суттєвим значенням та частотою застосування рішень Конституційного Суду України при обґрунтуванні позовних вимог, відсутністю одноманітної практики розгляду судами спорів у сфері соціального захисту, високими ставками судового збору та низьким рівнем доходів громадян. Названі риси досліджуваної форми захисту права на соціальний захист свідчать про недостатню її ефективність на сучасному етапі розвитку України як правової держави [5, с. 457].

Соціальні та пенсійні питання достатньо часто ставали предметом розгляду Верховним Судом. З 21 рішення у зразкових справах, ухвалених Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду (КАС ВС) станом на початок квітня 2021 року, їх переважна більшість стосувалася пенсійних питань. Починаючи з 2018 року КАС ВС розглядав та вирішував питання щодо перерахунку пенсій пенсіонерам МВС з урахуванням грошового забезпечення поліцейських, перерахунку щомісячного грошового утримання суддів у відставці, перерахунку пенсій постраждалим внаслідок катастрофи на ЧАЕС, підвищення пенсії особам, постраждалим внаслідок катастрофи на ЧАЕС, припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеним особам, зменшення відсоткового значення грошового забезпечення при перерахунку пенсій військовослужбовцям, щодо грошової компенсації за невикористану додаткову відпустку військовослужбовцям у період мобілізації, розстрочення виплат сум підвищеної пенсії військовослужбовців у відставці, розміру підвищення пенсії учасникам бойових дій, розрахункової величини для нарахування суддівської винагороди, перерахунку пенсій прокурорів

відповідно до рішення КСУ тощо. Велика Палата також присвячувала увагу соціальним питанням, зокрема, розглядаючи зокрема справу щодо призначення пенсії на пільгових умовах за відсутності результатів атестації робочого місця та вирішуючи апеляційні скарги на рішення КАС. У цілому, в рамках адміністративної юрисдикції Верховного Суду (ВС) були розглянуті різні питання стосовно пенсійного забезпечення та соціальних прав людини [14, с. 33]. Беручи до уваги практику Конституційного Суду, Верховний Суд ще раз підкреслив сформульовані ним правові позиції, що одним з визначальних елементів у регулюванні суспільних відносин у соціальній сфері є додержання принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави, а також гарантування права кожного на достатній життєвий рівень. Передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Крім того, такі заходи можуть бути обумовлені необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України, що згідно з ч. 1 ст. 17 Конституції України є найважливішою функцією держави. Також Верховний Суд визнав, що «неприпустимим є встановлення такого правового регулювання, відповідно до якого розмір пенсій, інших соціальних виплат та допомоги буде нижчим від рівня, визначеного в частині третій ст. 46 Конституції України, і не дозволить забезпечувати належні умови життя особи в суспільстві та зберігати її людську гідність, що суперечитиме ст. 21 Конституції України. Отже, зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою до тих меж, за якими ставиться під сумнів сама сутність змісту права на соціальний захист» [12].

Судова практика в сфері соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечених персоналій, осіб, що потерпіли внаслідок аварії на ЧАЕС, пенсіонерів, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, військовослужбовців, державних службовців, прокурорів та суддів доволі показова та свідчить, як дослідила К. Р. Резворович, що суди прискіпливо підходять до справ, пов'язаних із захистом соціальних прав, намагаючись нівелювати ті помилки, що допускає в норма-

творенні законодавець. При цьому існує невирішена проблема невиконання судових рішень, характерна всьому вітчизняному правосуддю, яка зневірює людей в національних судових заходах, попри наявні досягнення. Здійснений ученою аналіз судової практики, де захищаються соціальні права, продемонстрував, що дана категорія адміністративних справ є досить актуальною та багатогранною, а результати судових спорів з владними суб'єктами є позитивними та не рідко закінчуються повномасштабним задоволенням тих вимог, які висувуються у зв'язку з порушенням соціальних гарантій, проголошених державою Україна. Водночас самій державі необхідно працювати в напрямку зменшення подібних порушень, покращуючи роботу відповідальних адміністративних органів, виводячи її до європейських стандартів [11].

Як слушно зазначав на III Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій захисту адміністративним судом соціальних прав М. Савчин, при юридичній аргументації своїх рішень стосовно соціальних прав адміністративний суд вирішує, як правило, системну проблематику – захист прав людини завжди є інформацією про наявність очевидних проблем у правовій системі. Для досягнення цього є два шляхи: перший – це внесення змін у законодавство; другий – коли суд бере на себе відповідальність і відповідно до ст. 2 КАС України стає на захист прав людини. Доповідач зауважив, що цей процес вимагає конструювання відповідного аспекту права на соціальний захист у кількох площинах – горизонтальній і вертикальній структурі соціального права та кореспондуючому його масштабі завдань і наявних ресурсів держави, в межах якої вона несе відповідальність і покликана забезпечити соціальний захист з повагою до людської гідності [9].

Погоджуємося з Т. В. Бабковою, що судовий захист права громадянина на соціальний захист адміністративними судами має певну специфіку, яка пов'язана з особливостями розгляду справ судами в порядку адміністративного провадження, оскільки найчастіше спори щодо порушення цього права виникають між громадянами та суб'єктами владних повноважень, водночас «аналіз процесуального законодавства України, а також матеріалів судової практики дозволяє зробити висновок, що адміністративне провадження є більш ефективним способом вирішення спору, що виникає між громадянами та посадовими особами органу владних повноважень в сфері соціального захисту. Обґрунтуван-

ням цього є складність справ, які вирішуються у судах на користь громадян та оперативність їх розгляду. Однак проблеми законодавчого характеру (неузгодженість нормативних актів, порушення принципу верховенства закону, нагромадження нормативного масиву тощо) та недостатній рівень спеціальних знань учасників процесу, зокрема громадян, які формулюють вимоги, їх представників, а також суддів, є причиною нерезультативності у вирішенні переважної більшості спорів, що виникають з приводу відновлення порушеного права людини на соціальний захист» [4, с. 160].

Як указує професор С.В. Шевчук, єдність судової практики – одна з головних цінностей правової системи. Рівність суб'єктів перед законом та судом і принцип правової визначеності є також елементами правової держави та вимоги справедливості. Важливо, щоб закони застосовувалися однаково в аналогічних справах та за схожих фактичних обставин, що гарантує стабільність правовідносин та впевненість у правомірності майбутньої поведінки. Ця «впевненість у правовому майбутньому» утворює стан правової безпеки, оскільки за цих умов суб'єкти права мають переконання, що судова система захищає людей від свавілля держави [15, с. 12]. При цьому, як зазначає М.М. Шумило, судова практика, як правило, обмежується відновленням права особи на соціальний захист, проте залишає без покарання посадовців соціально зобов'язаних суб'єктів, що має негативний вплив на подальше правозастосування, у зв'язку з чим науковцем відстоюється думка про те, що судам необхідно не просто відновлювати порушене право, але і притягувати у судовому процесі до відповідальності тих посадовців, які допустили порушення права на соціальний захист [16, с. 492].

Висновки. Соціальний захист у широкому значенні є окремою ланкою суспільних відносин, сформованих у державі з метою забезпечення достатніх можливостей особі для її всебічного розвитку й повноцінної життєдіяльності через систему економічних, соціальних, правових, організаційних заходів (коштом особистого трудового внеску; для непрацездатних осіб – шляхом доступу до суспільних фондів споживання). Змістом конституційного права людини і громадянина на соціальний захист є можливість гарантовано отримувати пенсії й соціальні виплати, соціальну допомогу коштом загальнообов'язкового державного страхування, бюджетних та інших джерел соці-

ального забезпечення, користуватися мережею державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними та вимагати поновлення порушеного права. Саме суд є незалежним і неупередженим учасником (медіатором) врегулювання соціально-конфліктних відносин (чий (конфлікту) сторони мають завідомо нерівні можливості) з метою досягнення необхідного для визнання держави правовою рівня соціальної справедливості, з огляду на прагнення України наблизитися до стандартів держави загального добробуту, її життєвих стандартів і зразків правової культури. Завданням адміністративного судочинства, зокрема в сфері соціального захисту, є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб та юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративне право України: навч. посіб. Т. 1. Загальне адміністративне право / Галуцько В. В. та ін.; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон: Гринь Д. С., 2015. 272 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підруч. / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
3. Андрійів В. М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення : дис. д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. 402 с.
4. Бабкова Т. В. Забезпечення права громадян на соціальний захист судами України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 156–161.
5. Бориченко К. В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 552 с.
6. Веннікова В. В. До окремих питань розгляду спорів у сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 84–87
7. Галіцина Н. Адміністративне судочинство як процесуальний засіб вирішення соціальних спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9 (295). С. 119–126.
8. Краснов С.В. Особливості судового захисту прав у сфері соціального забезпечення. *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення*: монографія / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2015. С. 314–328.
9. Про соціальні права та їх захист адміністративним судом говорили під час III Міжнародної науково-практичної конференції. URL: [https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/989597?fbclid=IwAR11dD5rgHWd4pmjPgmD1Rb8wMwanX7hYDsXKl2t5Cle5drAT3PiEIMr71c%20\(дата%20звернення:%2013.02.2021\(дата%20звернення:28.05.2024\)\)](https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/989597?fbclid=IwAR11dD5rgHWd4pmjPgmD1Rb8wMwanX7hYDsXKl2t5Cle5drAT3PiEIMr71c%20(дата%20звернення:%2013.02.2021(дата%20звернення:28.05.2024)))

10. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції: монографія. За заг. ред. М. В. Савчина. Ужгород: вид-во УжНУ «Говерла», 2015. 320 с.

11. Резворович К. Р. Захист соціальних прав людини у порядку адміністративного судочинства: теоретичний, нормативний та праксеологічний аспекти : моногр. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 420 с.

12. Рішення Верховного Суду від 03.05.2018 № Пз/9901/20/18 (№ 805/402/18) – про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеній особі. URL:https://supreme.court.gov.ua/supreme/insh/zrazkovi_spravu/zr_rish_805_402_18 (дата звернення: 28.05.2024).

13. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.

14. Смуш-Кулеша М., Федорова А. Стандарти Ради Європи та практика Конституційного і Верховного судів України щодо обмеження соціального забезпечення. URL: <https://rm.coe.int/soft-c-uk-1-/1680a33520> (дата звернення: 28.05.2024)

15. Шевчук С. В. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції. *Правові висновки Верховного Суду України*. 2015. № 1. С. 11-33.

16. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

Кропивницький М.О. ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПОРУШУВАНИХ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОГЛЯДУ

Статтю присвячено концептуальному огляду питань захисту порушуваних прав у сфері соціального захисту населення в порядку адміністративного судочинства. Доведено, що судовий механізм захисту прав людини (під назвою «адміністративне судочинство»), який дозволяє усунути свавілля з боку влади, забезпечує проведення у житті принципу відповідальності влади за свою діяльність перед людиною. У більшості європейських країн адміністративне судочинство представлене спеціалізованими адміністративними судами або спеціалізованими відділами у складі судів загальної юрисдикції як незалежних і авторитетних органів. Конституція України закріплює положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). Наголошено, що конституційні положення про те, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність та утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, вимагають принципово нового підходу до визначення ролі і місця адміністративного судочинства в системі засобів захисту порушуваних прав людини й громадянина у сфері соціального захисту. Підкреслено, що завданням адміністративного судочинства щодо захисту порушуваних прав у сфері соціального захисту є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема щодо виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ.

Ключові слова: соціальні права, соціальна справедливість, адміністративна судова юрисдикція, суб'єкт владних повноважень, судовий спір.

Kropyvnytskyi M.O. TO THE QUESTION OF PROTECTION OF VIOLATED RIGHTS IN SOCIAL SECURITY SPHERE IN ADMINISTRATIVE JUSTICE: AN ATTEMPT OF A CONCEPTUAL REVIEW

This article is devoted to a conceptual overview of the issues of violated rights in social security sphere according to the rules of administrative justice. It is proved that the judicial mechanism of human rights protection (under the name of “administrative justice”) which allows to eliminate the arbitrariness on the part of the authorities ensures the implementation of the principle of government’s responsibility for its activities before people. In modern democratic countries legal protection by an independent and authoritative body – the court – is a question of great importance for guaranteeing human rights in its relations with the authorities. It is revealed that in most European countries, administrative justice is represented by specialized administrative courts or by specialized departments within courts of general jurisdiction as fully independent and authoritative bodies. The Constitution of Ukraine establishes the provision that a person, his/her life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value and the establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state (Article 3). Ukraine is a social and legal state in which the principle of the rule of law is fully recognized as well as an unconditional obligation of the state to ensure the social orientation of the economy is recorded (Articles 1, 8 and 13). It is also very important that the right to social security refers to the basic rights and freedoms guaranteed by the state and can't be cancelled under no circumstances, their limitation is not allowed, except for the cases stipulated by the Constitution (Articles 22 and 64). Ukrainian citizens have the right to social security which includes the right to be provided with pensions, other types of social benefits and assistance as the main source of livelihood to ensure a decent standard of living (not lower than subsistence minimum established by law). It is emphasized that constitutional provisions that the state is responsible to the person for its activities and that the establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state demand a fundamentally new approach to determining the role and place of administrative justice in the system of protective means regarding violated

human and citizen rights in social security sphere. It is outlined that the task of administrative justice regarding the protection of violated rights in social security sphere is the protection of the rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal entities in public legal relations sphere against a violation by the state authorities, local self-government bodies, their officials, other subjects in their performance of management functions on the basis of legislation, in particular, regarding the implementation of delegated powers through fair, impartial and timely consideration of administrative cases.

Key words: social rights, social justice, administrative judicial jurisdiction, subject of power, litigation.

УДК 346.7

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.10

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

Вступ. Питанням архітектурно-будівельного контролю та нагляду, світова спільнота завжди надавала особливого значення. Зокрема, дотримання вимог проектної документації, відповідність нормам і стандартам якості виконаних будівельно-монтажних робіт, моніторинг темпів будівництва – відносено до питань національної безпеки. Ці процеси є також актуальними і для України.

Варто зазначити, що вітчизняне законодавство у сфері містобудування почало формуватися пізніше, ніж тісно пов'язані з ним земельне законодавство та законодавство про охорону навколишнього природного середовища. Постало питання щодо узгодження окремих положень зазначених галузей законодавства, передусім у зв'язку з швидким розвитком міст, а також відносин власності у сфері житлового та інших видів будівництва.

Містобудівне законодавство складається значною мірою з підзаконних нормативно-правових актів, у той час як законами регулюється порівняно незначна частина відносин, що виникають під час провадження містобудівної діяльності.

Оскільки процедура розроблення, погодження та затвердження містобудівної документації, видачі дозволів на будівництво об'єктів містобудування, прийняття рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань містобудування, участі громадськості в обговоренні проектів таких рішень – недостатньо врегульована, не повною мірою забезпечується виконання завдань планування, забудови та іншого використання територій, сталого розвитку населених пунктів.

У цьому зв'язку виникає потреба у реформуванні відповідних норм законодавства у сфері містобудування.

В Україні як і за кордоном питання, що торкаються архітектурно-будівельного контролю та нагляду завжди були актуальними. Втім останніми роками швидкими темпами розпочали розроблюватися засади публічного адміністру-

вання архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Цій тематиці досліджень присвячені окремі наукові здобутки таких авторів, як О. Ю. Амосов, Н. Л. Гавкалова, В. М. Мартиненко, К. І. Наумова, Т. Б. Семенчук та ін. Враховуючи особливе значення піднятої у статті проблематики, а також стратегію приєднання нашої держави до країн-членів Європейського Союзу, вважаємо за доцільне долучитися до її обговорення та висловити своє бачення з цього питання.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі узагальнення наукових джерел, аналізу нормативно-правового забезпечення, виявити стан та визначити тенденції подальшого розвитку публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду в Україні.

Нинішній процес розвитку вітчизняного суспільства поставив перед державою значну кількість досить складних правових, економічних та соціальних завдань, що вимагають невідкладного вирішення. Одна з них – це здійснення належно визначеного та якісно організованого публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду.

Загальновідомо, що людство завжди прагнуло керувати відповідними процесами, зокрема тими, що торкаються містобудування. У цьому контексті враховуються також і забезпечення інтересів держави, громад та приватних осіб.

Слід підкреслити, що у процесі формування нормативно-правової бази щодо адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду, одну з ключових ролей займає законотворчість, тобто правотворча діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування (далі – ОМС), що спрямована на підготовку, ухвалення та оприлюднення нормативно-правових актів, які визначають механізм публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Законотворча функція державних органів та ОМС регламентується, насамперед, нормами Конституції України та нормами чинного законодавства [1, с. 23].

Зауважимо, що категорія «адміністрування» має не одне визначення, а стосовно архітектурно-будівельного контролю та нагляду, можна підкреслити, що це – система заходів направлених на забезпечення дотримання вимог законодавства при здійсненні архітектурно-будівельної діяльності та виявлення правопорушень у разі їх наявності.

Якщо ж ми ведемо мову про публічне адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду, то до цієї сфери відносин можна віднести публічне управління на рівні державних органів та ОМС.

Відомо, що станом на поточний час, систему органів, які в межах своїх повноважень та компетенції забезпечують публічне адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду, умовно можна поділити на декілька груп.

До *першої групи* можна віднести Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Президента України, які шляхом прийняття законодавчих та нормативно-правових актів з питань архітектури та містобудування, забезпечують загальні засади публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду в Україні.

До цієї групи також можна віднести і Міністерство юстиції України, яке виконує загальну нормотворчу функцію у державі.

До *другої групи* можна віднести Державну інспекцію архітектури та містобудування України, яка здійснює безпосереднє формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування архітектурно-будівельного контролю та нагляду в Україні.

До *третьої групи* входять державні органи, які в межах своєї компетенції здійснюють контроль або ж інші функції управління на архітектурно-будівельному ринку України. Це Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерство фінансів України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство економіки України, Державна податкова служба України та інші державні органи.

Четверту групу складають державні органи, які виконують спеціальні функції контролю та нагляду за дотриманням законодавства і правозастосування у державі. Ці функції поширюються і на архітектурно-будівельний ринок. До цієї групи входять Бюро економічної безпеки України, Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро України, Служба

безпеки України, Державне бюро розслідувань, Вищий господарський суд України.

До *п'ятої групи* можна віднести ОМС, які здійснюють регулювання й управління часткою суспільних справ, що належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. До цієї групи можна віднести:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення [2].

Зауважимо, що перші чотири групи державних органів є юридичними особами публічного права [3] та забезпечують публічне адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду в Україні за визначенням. Остання п'ята група – ОМС – є організаційно відокремленими публічно-колегіальними органами, що утворені в установленому законодавством порядку, наділені певними владними повноваженнями і засобами, необхідними для здійснення властивих їм функцій у сфері місцевого самоврядування [2]. ОМС в межах своєї компетенції здійснюють контроль або ж інші функції управління на архітектурно-будівельному ринку України.

Згідно із ст. 6 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» до органів, що здійснюють управління у сфері містобудівної діяльності, архітектурно-будівельного контролю та нагляду також відносять:

- Верховну Раду України;
- Кабінет Міністрів України;
- Верховну Раду Автономної Республіки Крим;
- Раду міністрів Автономної Республіки Крим;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування;
- центральний органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері містобудування;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду;
- органи державного архітектурно-будівельного контролю;
- інші уповноважені органи містобудування та архітектури;

- місцеві державні адміністрації;
- ОМС [4].

Слід зауважити, що у наукових роботах О. Ю. Амосова та Н. Л. Гавкалової публічне адміністрування визначається як «модифікація класичного менеджменту в різних сферах життєдіяльності всього суспільства, тобто планування, організації та мотивації з акцентом на контролі за формуванням та використанням ресурсів, що має за мету їх ефективне використання органами влади, бізнесом, громадянами» [5, с. 8]. В свою чергу Т. Б. Семенчук, публічне адміністрування трактує як «метод управління, який забезпечує надання суспільству послуг щодо законодавства та реалізацію обраної політики, яку втілюють відповідно до делегованих повноважень державні службовці у всіх напрямках прояву зазначеної політики» [6, с. 388]. На думку В. М. Мартиненка, публічне адміністрування є «формою реалізації публічного управління, яке здійснюють представницькі органи демократичного врядування через свої виконавчі структури» [7, с. 20].

Тож доходимо висновку, що публічне адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду це – врегульована правовими нормами діяльність державних органів та ОМС, що направлена на формування та реалізацію єдиної державної політики розвитку та функціонування архітектурно-будівельного контролю та нагляду в Україні.

На сьогодні в Україні нормативно-правова база, що забезпечує адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду, складається із законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та інших нормативно-правових актів.

Так, реалізуючи свої публічні повноваження Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти [8]. До інших актів парламенту відносять: резолюції, декларації, звернення та заяви.

Органи, які відносяться до центральних органів виконавчої влади, здійснюючи свої публічні повноваження можуть приймати такі підзаконні нормативно-правові акти, як: постанови, укази, розпорядження, накази, положення, інструкції, правила та інші [9].

ОМС, забезпечуючи реалізацію своїх публічних повноваження можуть приймати такі нормативно-правові акти, як: положення, розпорядження, рішення та інші [10, с. 64].

Окрім цього, до публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду

можна віднести і одну з ключових функцій державного управління як ліцензування.

Так, у відповідності до ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» передбачається отримання ліцензії на будівництво об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, за переліком видів робіт, що визначається Кабінетом Міністрів України [11].

Висновки. Враховуючи викладене вище можна констатувати, що сфера містобудування та архітектури є важливим напрямом діяльності державних органів, які мають відповідні повноваження. Питання ж публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду – віднесено до особливо важливих та є питанням національної безпеки. Чинне законодавство, яке забезпечує адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду є досить розгалуженим і містить в собі значну кількість різних видів нормативно-правових актів як органів центрального рівня так і ОМС. Всі заходи направлені на забезпечення публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду є чітко визначеними та регламентованими державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Калужний Р. А., Андрущенко І. Г. Проблеми подальшого розвитку та становлення вітчизняного муніципального управління. *Правові та фінансові механізми муніципального управління*. 2007. № 2. С. 22–31.
2. Правові засади місцевого самоврядування. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8_%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.
3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n24>.
4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n76>.
5. Амосов О. Ю., Гавкалова Н. Л. Публічне адміністрування в Україні: зв'язок з архетипами та пріоритетами розвитку. *Публічне управління: теорія і практика*. 2014. № 2. С. 7–13.
6. Семенчук Т. Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 42. С. 385–390.
7. Мартиненко В. М. Демократичне врядування: проблеми теорії та практики. *Публічне управління: теорія та практика*. 2010. № 1. С. 16–22.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4535>.

9. Нормативно-правовий акт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BA%D1%82.

10. Наумова К. І. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право*. Випуск 26. 2014. С. 63–66.

URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7844/1/%D0%9D%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%20%D0%9C%D0%86%D0%A1%D0%A6%D0%95%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%A1%D0%90%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%A0%D0%AF%D0%94%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf>.

11. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#n129>.

Тимків І.В. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню змісту поняття «публічне адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду». Визначається, що законодавство у сфері містобудування тісно пов'язане із земельним законодавством та законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

Автор вказує на те, що процедура розроблення, погодження та затвердження містобудівної документації та інших дій з нею пов'язаних є недостатньо врегульованою та не повною мірою забезпечує виконання завдань планування, забудови та сталого розвитку населених пунктів. Це, у свою чергу, спонукає до реформування відповідних норм законодавства у сфері містобудування.

Зазначається, що у процесі формування нормативно-правової бази у сфері адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду, одну з ключових ролей займає законотворчість, тобто правотворча діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, що спрямована на підготовку, ухвалення та оприлюднення нормативно-правових актів, які визначають механізм публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду.

На думку автора, категорія «адміністрування» має не одне визначення, а стосовно архітектурно-будівельного контролю та нагляду, це – система заходів направлених на забезпечення дотримання вимог законодавства при здійсненні архітектурно-будівельної діяльності та виявлення правопорушень у разі їх наявності.

Наголошується, що нині в Україні створена система органів, які в межах своїх повноважень та компетенції забезпечують публічне адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Автор поділяє ці органи на п'ять груп, чотири з яких це юридичні особи публічного права. Ще одна група це організаційно відокремлені публічно-колегіальні органи.

У статті надано авторське визначення публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду, як-то врегульована правовими нормами діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, що направлена на формування та реалізацію єдиної державної політики розвитку та функціонування архітектурно-будівельного контролю та нагляду в Україні.

Автор зауважує, що в Україні нормативно-правова база, яка забезпечує адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду є досить розгалуженим і містить в собі значну кількість різних видів нормативно-правових актів як органів центрального так і органів місцевого рівня.

У прикінцевій частині статті представлені висновки та наголошено на тому, що в Україні заходи направлені на забезпечення публічного адміністрування архітектурно-будівельного контролю та нагляду є достатньо чітко визначеними та регламентованими.

Ключові слова: містобудування, законотворчість, повноваження, компетенція, державні органи, органи місцевого самоврядування, правопорушення, управління.

Tymkiv I.V. PUBLIC ADMINISTRATION OF ARCHITECTURAL AND CONSTRUCTION CONTROL AND SUPERVISION IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the concept of «public administration of architectural and construction control and supervision». It is determined that legislation in the field of urban planning is closely related to land legislation and legislation on environmental protection.

The author points out that the procedure for developing, agreeing and approving urban planning documentation and other actions related to it is insufficiently regulated and does not fully ensure the fulfillment of the tasks of planning, development and sustainable development of settlements. This, in turn, prompts the reform of relevant legislation in the field of urban planning.

It is noted that in the process of forming a regulatory framework in the field of administration of architectural and construction control and supervision, one of the key roles is played by law-making, that is, the law-making activity of state bodies and local self-government bodies, which is aimed at the preparation, adoption and publication of

regulatory and legal acts, which determine the mechanism of public administration of architectural and construction control and supervision.

In the opinion of the author, the category «administration» has more than one definition, and in relation to architectural and construction control and supervision, it is a system of measures aimed at ensuring compliance with the requirements of the law in the implementation of architectural and construction activities and detecting violations in case of their presence.

It is emphasized that currently a system of bodies has been created in Ukraine, which, within the limits of their powers and competence, provide public administration of architectural and construction control and supervision. The author divides these bodies into five groups, four of which are legal entities under public law. Another group is organizationally separate public collegial bodies.

The article provides the author's definition of the public administration of architectural and construction control and supervision, which is the activity of state bodies and local self-government bodies regulated by legal norms aimed at the formation and implementation of a unified state policy for the development and functioning of architectural and construction control and supervision in Ukraine.

The author notes that in Ukraine, the legal framework that ensures the administration of architectural and construction control and supervision is quite extensive and contains a significant number of different types of legal acts of both central and local level bodies. The list of such types of regulatory legal acts includes laws, decrees, resolutions, orders, orders, resolutions, declarations, appeals, statements, provisions, instructions, rules, decisions, and others.

In the final part of the article, the conclusions are presented and it is emphasized that in Ukraine the measures aimed at ensuring the public administration of architectural and construction control and supervision are sufficiently clearly defined and regulated.

Key words: urban planning, law-making, powers, competence, state bodies, local self-government bodies, offenses, management.

Чайка В.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету

УДК 347.73
DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.11

ВИДАТКИ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ В СИСТЕМІ БЮДЖЕТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Вступ. Відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету України, продовження реалізації заходів з оборони та стримування збройного наступу держави-агресора на території нашої держави, а також посилення спроможностей Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони значною мірою залежать від ефективної реалізації як внутрішньої, так і зовнішньої державної політики України на сучасному етапі. Особливої актуальності ці питання набувають у зв'язку з історичним рішенням Європейської ради про початок переговорів щодо вступу України та Молдови до Євросоюзу від 14.12.2023 р. [1].

Держава має відігравати вирішальну роль у всебічному розвитку системи національної безпеки та оборони через фінансування видатків, адже саме це дасть змогу спрямувати необхідний обсяг коштів на розвиток та підтримку зазначеної сфери, віднайти ефективні механізми управління ними.

Виконуючи свою регулятивну функцію, публічні фінанси покликані активно впливати на всі процеси в державі. Саме від стану публічних фінансів залежить сьогодні виконання завдань в галузі забезпечення сектору національної безпеки та оборони. В умовах воєнного стану фінансування окресленої сфери знаходить своє безпосереднє відображення в змісті й формах фінансової, зокрема бюджетної, політики держави, а також у бюджетних правовідносинах, які виникають у зв'язку з її реалізацією.

Очевидно, що важливим аспектом реалізації державної політики в сфері національної безпеки та оборони є правове регулювання видатків на національну безпеку і оборону України з урахуванням воєнно-політичної обстановки та вимог бюджетного законодавства. Зокрема, відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.09.2022 р. [2] органам сектору безпеки і оборони було поставлено завдання вжити протягом 2023 року заходів щодо посилення фінансової дисципліни у сфері

управління бюджетними асигнуваннями та забезпечення цільового, ефективного і результативного використання визначеного бюджетом обсягу коштів.

Існування видатків державного бюджету неможливе без власне держави, як і місцевих видатків – без органів місцевого самоврядування, які представляють інтереси територіальних громад відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» [3]. Звідси випливає, що основними суб'єктами публічних видатків є держава в особі органів державної влади та місцевого самоврядування. Тому видатки безпосередньо пов'язані з реалізацією бюджетної політики держави та опосередковані бюджетними правовідносинами. Без видатків неможливе виконання функцій держави і місцевого самоврядування. Практично кожна дія з боку органів державної влади чи місцевого самоврядування відбувається через використання публічних фінансових ресурсів. Таким чином, цільове призначення публічних видатків у тій чи іншій сфері, зокрема й оборонній, полягає у фінансовому забезпеченні безпосередньої реалізації функцій і завдань держави.

Метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання фінансування видатків у сфері національної безпеки та оборони.

Виклад основного матеріалу. Бюджетні правовідносини як засіб, за допомогою якого здійснюється фінансування сектору національної безпеки і оборони, – це врегульовані нормами бюджетного права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав і обов'язків, реалізують приписи цих норм щодо розподілу, використання та контролю за публічними фондами коштів в оборонній сфері.

Отже, бюджетні відносини у сфері публічних видатків виникають виключно на основі нормативно-правових актів держави або органів місцевого самоврядування, тобто можуть існувати лише у правовій формі на основі норм, які мають свою специфіку. При цьому матеріальною

основою публічних видатків як правової категорії, як зазначає А. А. Нечай [4], є суми витрат відповідних публічних фондів коштів.

Таким чином, дослідження ключових аспектів бюджетної політики держави в галузі здійснення видатків на національну безпеку та оборону, а також особливостей системи нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в цій сфері, має важливе теоретичне і практичне значення.

Проблема національної безпеки України має кардинально важливе значення в умовах воєнного стану та відновлення миру в державі, а також її інтеграції до євроатлантичних структур та у світове співтовариство. Система національної безпеки, як справедливо зауважує В. А. Ліпкан [5], існує сьогодні в конфліктогенному середовищі і постійно стикається з проблемою збереження власної цілісності. В умовах воєнного стану, проголошеного Указом Президента України від 24.02.2022 р. [6], оборона держави, армія, функціонування органів оборони та захисту, спирається на фінансове забезпечення, як вітчизняне, так і з залученням міжнародної допомоги.

Пошук джерел фінансування та визначення напрямів публічних видатків є основою забезпечення захисту і розвитку виробництва в державі у мирний час і, що є вкрай важливим, – у воєнний. Бюджетна політика в умовах війни спрямована, насамперед, на вирішення таких завдань як фінансування сил оборони, їх матеріально-технічне забезпечення, продовольча, медична та соціальна допомога армії і громадянам. Від фінансування цих напрямів прямо залежать відновлення миру та територіальної цілісності України.

Необхідно зазначити, що бюджетний процес в Україні за час війни зазнав суттєвих змін, наслідком чого стало переформатування доходів та видатків Державного бюджету України у 2022 році, а також цільове спрямування основної частини бюджетних коштів на фінансування оборони держави та галузей її підтримки у 2023-2024 рр.

У Бюджетному кодексі України (п. 13 ст. 2) зазначено, що «видатки бюджету – кошти, спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів

бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування» [7].

На час воєнного стану Державна казначейська служба (далі – ДКС) здійснює обслуговування бюджету в особливому режимі. Полягає він, зокрема, у проведенні видатків у суворій послідовності. Базовим нормативним документом, який на сьогодні встановлює пріоритет для здійснення ДКС бюджетних платежів, є Постанова Кабінету Міністрів України від 9.06.2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» [8] (далі – Порядок № 590).

Принагідно зазначимо, що перелік та пріоритетність тих чи інших видатків і платежів досить часто уточнюється. Відповідно до п. 18 (порядок відкриття асигнувань) Порядку № 590 [8] у разі виконання повноважень Казначейством в особливому режимі відкриття асигнувань із державного бюджету за видатками та наданням кредитів здійснюють у визначеній черговості. Зокрема, в порядку першої черги за видатками загального фонду платежі проводять на:

1) національну безпеку і оборону та на здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

2) головних розпорядників бюджетних коштів, що здійснюють матеріально-технічне, транспортне, соціально-побутове та інше забезпечення діяльності Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, Офісу Президента України та забезпечують обладнання робочих місць для виконання функціональних обов'язків оперативним складом пунктів управління у можливих місцях розгортання Ставки Верховного Головнокомандувача,

3) головних розпорядників бюджетних коштів, залучених до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану.

Відповідно до п. 19 (порядок здійснення платежів за дорученнями клієнтів) Порядку № 590 [8] органи ДКС здійснюють платежі за дорученнями клієнтів з урахуванням ресурсної забезпеченості єдиного казначейського рахунка в порядку першої черги за видатками загального та спеціального фондів платежі проводять:

1) за видатками на національну безпеку і оборону та на здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

2) а також розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів, залучених до вирішення за-

вдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану;

3) розпорядників (одержувачів) коштів державного бюджету, які забезпечують обладнання робочих місць для виконання функціональних обов'язків оперативним складом пунктів управління у можливих місцях розгортання Ставки Верховного Головнокомандувача та здійснюють матеріально-технічне, транспортне, соціально-побутове та інше забезпечення діяльності Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, Офісу Президента України.

Нещодавно, 23 квітня 2024 р., Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження «Про схвалення звіту про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [9]. Відповідно до звіту Уряду, проект якого підготувало Міністерство фінансів, доходи Державного бюджету України в 2023 р. становили 2,67 трлн грн, з яких 433,9 млрд грн – гранти від міжнародних партнерів. Видатки державного бюджету порівняно з 2022 р. збільшилися на 48,4 % до понад 4 трлн грн, з яких видатки на національну безпеку та оборону становили близько 2,65 трлн гривень [10].

Таким чином, за результатами виконання Державного бюджету України на 2023 р. було досягнуто:

- фінансування видатків на оборону та безпеку в обсязі 40,5% ВВП (у 1,7 рази більше ніж у 2022 р.);
- забезпечення підвищення грошового забезпечення військовослужбовців;
- здійснення виплат соціальних допомог, компенсацій населенню в запланованих Законі про держбюджет обсягах;
- збільшення фінансування капітальних видатків державного бюджету у зв'язку з ліквідацією наслідків збройної агресії та відновленням і розвитком інфраструктури (208,9 млрд грн, що на 120,5 млрд більше ніж у 2022 р.);
- виконання дефіциту державного бюджету у межах, значно нижче встановленого Законом про держбюджет граничного показника (фактично – 20,4% ВВП при планованому – 31,6% ВВП) [10].

На нашу думку, система правового регулювання публічних видатків на національну безпеку і оборону має подвійну природу, оскільки публічні видатки у зазначеній сфері прямо регулюються актами бюджетного законодавства (бо є частиною бюджетних правовідносин), зокре-

ма Бюджетним кодексом України [7], законами України про Державний бюджет на поточний рік, Постановою Кабінету Міністрів України від 9.06.2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» [8] тощо, і опосередковано – правом національної безпеки та військовим правом (у цьому дослідженні ми не будемо вдаватися до дискусії про наявність чи відсутність у системі національного права окремої галузі права в сфері національної безпеки), наприклад, такими актами законодавства – «Про національну безпеку України» [11], «Про оборону України» [12], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [13], «Про військовий обов'язок і військову службу» [14], «Про Збройні Сили України» [15], «Про державний кордон України» [16] та ін.

Висновки. Отже, бюджетна політика, що опосередкована бюджетними правовідносинами, є потужним інструментом державного впливу на сектор національної безпеки та оборони. Виважене та послідовне здійснення бюджетної політики є основною умовою забезпечення фінансової та національної безпеки в умовах воєнного стану.

Враховуючи введений воєнний стан в Україні, Державна казначейська служба за погодженням з Міністром фінансів здійснює перерозподіл та фінансове забезпечення видатків на національну безпеку і оборону, заходи з регулювання публічних фінансів на період правового режиму воєнного стану, а також платежі за видатками головних розпорядників бюджетних коштів у межах, затверджених для них Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» [17] бюджетних призначень з подальшим внесенням змін до розпису Державного бюджету України на 2024 рік в установленому порядку.

Сьогодні розміри бюджетних ресурсів у цілому та тих, що виділяються на фінансування нацбезпеки і оборони, залежать, насамперед, від рівня і розмірів податкових та інших неподаткових надходжень до бюджету, а також від розмірів зовнішніх запозичень і міжнародної фінансової допомоги Україні (як двосторонньої, тобто від окремих держав, так і багатосторонньої, наприклад, від Європейського Союзу та інших міжнародних інституцій). Саме тому питання правового регулювання бюджетних видатків на сферу національної безпеки і оборони має особливе значення та заслуговує на подальше поглиблене дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. European Council conclusions on Ukraine, enlargement and reforms. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/european-council-conclusions-on-ukraine-enlargement-and-reforms/> (дата звернення: 15.12.2023 р.).

2. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України» від 15.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0014525-22#n2> (дата звернення: 29.04.2024).

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.04.2024).

4. Нечай А. А. Правові проблеми регулювання публічних видатків у державі: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 548 с.

5. Ліпкан В. А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 34 с.

6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 29.04.2024).

7. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

8. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#n9> (дата звернення: 29.04.2024).

9. Про схвалення звіту про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України

від 23.04.2024 р. № 341-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

10. Урядовий портал. Уряд України схвалив звіт про виконання Державного бюджету на 2023 рік: видатки на оборону та безпеку становили 2,65 трлн гривень. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukrainy-skhvalyv-zvit-pro-vykonannia-derzhavnoho-biudzhetu-na-2023-rik-vydatky-na-oboronu-ta-bezpeku-stanovyly-265-trln-hryven> (дата звернення: 30.04.2024).

11. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

12. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

13. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

14. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

15. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

16. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

17. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 р. № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 30.04.2024).

Чайка В.В. ВИДАТКИ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ В СИСТЕМІ БЮДЖЕТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Статтю присвячено аналізу однієї з актуальних проблем фінансового права щодо питання правового регулювання видатків Державного бюджету України на сферу національної безпеки і оборони. Відзначено, що відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету України, продовження реалізації заходів з оборони та стримування збройного наступу держави-агресора, а також посилення спроможностей сил безпеки і оборони багато в чому залежать від ефективної реалізації державної політики України, зокрема важливої її складової – бюджетної політики. Акцентовано увагу на тому, що держава має відігравати вирішальну роль у всебічному розвитку системи національної безпеки та оборони через фінансування видатків, адже саме це дасть змогу спрямувати необхідний обсяг коштів на розвиток та підтримку зазначеної сфери.

Зауважено, що бюджетні правовідносини як засіб, за допомогою якого здійснюється фінансування сектору національної безпеки і оборони, – це врегульовані нормами бюджетного права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав і обов'язків, реалізують приписи цих норм щодо розподілу, використання та контролю за публічними фондами коштів в оборонній сфері.

З'ясовано, що бюджетна політика України в умовах війни спрямована на вирішення таких першочергових завдань як фінансування сил оборони, їх матеріально-технічне забезпечення, продовольча, медична та соціальна допомога армії і громадянам.

Встановлено, що Бюджетний кодекс України визначає видатки бюджету як кошти, спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом. Водночас у Бюджетному кодексі вказано, що до видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Обґрунтовано, що під час правового режиму воєнного стану Державна казначейська служба України здійснює обслуговування бюджету в особливому режимі, який полягає у проведенні видатків у суворій послідовності.

Зроблено висновок про те, що на сьогодні розміри бюджетних ресурсів у цілому та тих, що виділяються на фінансування нацбезпеки і оборони, залежать, насамперед, від рівня і розмірів податкових та інших неподаткових надходжень до бюджету, а також від розмірів зовнішніх запозичень і міжнародної фінансової допомоги Україні (як двосторонньої, тобто від окремих держав, так і багатосторонньої, наприклад, від Європейського Союзу та інших міжнародних інституцій). Підкреслено, що виважене та послідовне здійснення бюджетної політики є основною умовою забезпечення фінансової та національної безпеки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: національна безпека і оборона, бюджетні правовідносини, бюджетна політика, публічні фінанси, публічні видатки, видатки бюджету, видатки на національну безпеку і оборону.

Chaika V.V. EXPENDITURES ON NATIONAL SECURITY AND DEFENSE IN THE SYSTEM OF BUDGETARY LEGAL RELATIONS

The article deals with the analysis of one of the urgent problems of Financial Law regarding the issue of legal regulation of Ukraine's State Budget expenditures in the field of national security and defense. It has been noted that the restoration of peace, territorial integrity and state sovereignty of Ukraine, the continuation of the implementation of defense measures and the deterrence of the armed offensive of the aggressor state, as well as the strengthening of the capabilities of the security and defense forces depend in many respects on the effective implementation of the state policy of Ukraine, in particular its important component – budget policy.

Attention is paid on the fact that the state should play a decisive role in the comprehensive development of the national security and defense system through the financing of expenditures, because this will allow the necessary amount of funds to be directed to the development and support of the specified area.

It has been noted that budgetary legal relations as a means of financing the national security and defense sector are public relations regulated by the norms of Budgetary Law, the participants of which act as bearers of legal rights and obligations, implement the prescriptions of these norms regarding distribution, use and control for public defense funds.

It has been found that the budgetary policy of Ukraine in the conditions of war is aimed at solving such priority tasks as financing the defense forces, their material and technical support, food, medical and social assistance to the army and citizens.

It has been established that the Budget Code of Ukraine defines budget expenditures as funds aimed at the implementation of budget programs provided for in the relevant budget. At the same time, the Budget Code specifies that budget expenditures do not include: debt repayment; provision of loans from the budget; placement of budget funds on deposits; acquisition of securities; return of excess amounts of taxes and fees paid to the budget and other budget revenues, carrying out their budget reimbursement.

It is substantiated that during the legal regime of martial law, the State Treasury Service of Ukraine carries out budget maintenance in a special mode, which consists in carrying out expenditures in a strict sequence.

It has been proven that the system of legal regulation of public expenditures on national security and defense is of a dual nature, since public expenditures in the specified area are directly regulated by acts of budget legislation (because they are part of budgetary legal relations), and indirectly by the law of national security and military law.

It has been concluded that today the size of the budget resources as a whole and those allocated to the financing of national security and defense depend, first of all, on the level and size of tax and other non-tax revenues to the budget, as well as on the size of external borrowings and international financial assistance to Ukraine (both bilaterally, that is, from individual states, and multilaterally, for example, from the European Union and other international institutions). It is emphasized that the balanced and consistent implementation of budget policy is the main condition for ensuring financial and national security in the conditions of martial law.

Key words: national security and defense, budgetary legal relations, budgetary policy, public finances, public expenditures, budget expenditures, expenditures on national security and defense.

УДК 342.9
DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.12

НЕДОПУЩЕННЯ ПОДВІЙНОГО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОДНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Вступ. У відповідності до ч. 1 ст. 61 Конституції України, ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності *одного виду* за одне й те саме правопорушення [1]. Заборона подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду впливає також із міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини. Так, згідно зі ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), нікого не може бути вдруге *притягнуто до суду або покарано* в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було *остаточно виправдано або засуджено* відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави [2].

Разом з тим, множинність видів юридичної відповідальності, поряд з недосконалістю норм законодавства, залишає простір для різних варіантів тлумачення принципу недопущення подвійної відповідальності. Розвиток інституту фінансової відповідальності в Україні додає актуальності цьому питанню. Його наукове опрацювання є необхідним для того, щоб з'ясувати конкретний, практичний зміст цього конституційного принципу в контексті дії норм про фінансову відповідальність.

Отже, метою статті є: з'ясувати, чи слід обвинувачення особи у вчиненні правопорушення, за яке передбачена фінансова відповідальність, вважати «кримінальним» в розумінні Конвенції та практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ); визначити, чи може одна й та сама особа бути притягнутою одночасно до фінансової відповідальності та до іншого виду публічно-правової відповідальності (адміністративної чи кримінальної) за одне й те саме діяння; встановити, чи є притягнення юридичної особи до фінансової відповідальності, а її посадової особи – до іншого виду відповідальності за одне й те саме діяння – порушенням принципу недопущення подвійної відповідальності; обґрунтувати, який

саме вид відповідальності (адміністративну чи фінансову) слід застосовувати, якщо одне й те саме діяння тягне за собою для однієї й тієї самої особи одночасно обидва види відповідальності; встановити можливість чи неможливість притягнення особи до фінансової відповідальності за те діяння, щодо якого відносно особи розглядалася справа про адміністративне правопорушення, яка була закрита у зв'язку зі спливом строку, однак із встановленням факту вчинення особою проступку.

Виклад основного матеріалу. Фінансова відповідальність в Україні сформувалася як *окремий вид* юридичної відповідальності, а об'єкти правопорушень, що тягнуть за собою цей вид відповідальності, виходять далеко за межі фінансових правовідносин. В рішенні Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року у справі № 1-22/2001 зазначено, що «у численних законодавчих актах, які встановлюють відповідальність підприємств, установ та організацій *за порушення законодавства у публічних сферах*, у тому числі валютного та податкового, не дається прямої вказівки на її вид чи характер правопорушень, а йдеться про «фінансові санкції», «штрафи», «заходи впливу», «заходи впливу та санкції» тощо. Більше того, при встановленні у цих законодавчих актах відповідальності громадян і посадових осіб за правопорушення у зазначених сферах прямо вказується на її адміністративний характер та порядок притягнення до відповідальності саме таких осіб згідно з нормами КУпАП. Тому твердження суб'єкта права на конституційне звернення, що Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» прямо встановлює адміністративну відповідальність юридичних осіб за порушення валютного законодавства є непереконливим» [3]. Отже, вочевидь фінансова відповідальність і адміністративна відповідальність – це різні види юридичної відповідальності, хоча обидва ці види належать до предмета регулювання адміністративного права.

Про те, що законодавець розглядає фінансову відповідальність саме як окремий вид відповідальності, свідчить і те, що в законодавстві України існують непоодинокі випадки встановлення за одне й те саме діяння одночасно фінансової відповідальності, а також іншого виду відповідальності, передусім – адміністративної. Ось декілька прикладів:

1) абзац третій п. 5-1 ч. 4 ст. 77 Закону України «Про ринок електричної енергії» встановлює фінансову відповідальність у вигляді штрафу до 27000000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на учасників ринку за маніпулювання на оптовому енергетичному ринку [4], а ст. 163-18 КУпАП за ті самі дії встановлює адміністративну відповідальність у вигляді штрафу до 10000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для фізичних осіб, а також для осіб, уповноважених на виконання функцій з представництва юридичної особи та/або прийняття рішень від імені юридичної особи, та/або здійснення контролю за діяльністю юридичної особи [5];

2) абзац дев'ятий ст. 24 в системному взаємозв'язку з абзацом восьмим ст. 25 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» встановлюють фінансову відповідальність у вигляді штрафу в розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю [6], а ст. 188-17 КУпАП за ті самі дії встановлює адміністративну відповідальність у вигляді штрафу до 20 (для громадян) і до 50 (для посадових осіб) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5];

3) норма п. 2 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» встановлює фінансову відповідальність у вигляді штрафу в розмірі 36 прожиткових мінімумів для працездатних осіб за виконання будівельних робіт без повідомлення про початок їх виконання [7], а ч. 3 ст. 96 КУпАП за ті самі дії встановлює адміністративну відповідальність у вигляді штрафу до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5];

4) абзац третій ч. 4 ст. 35 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» передбачає фінансову відповідальність у вигляді штрафу на юридичну особу в розмірі

до 20000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за неподання або несвоєчасне подання особами, уповноваженими діяти від імені юридичної особи, державному реєстратору інформації про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи або про його відсутність [8], а ч. 6 ст. 166-11 КУпАП за ті самі дії встановлює адміністративну відповідальність у вигляді штрафу на керівника чи уповноважену особу такої юридичної особи до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5];

5) норма п. 13 ч. 1 ст. 65 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» встановлює фінансову відповідальність у вигляді штрафу на юридичних осіб у розмірі 10 мінімальних заробітних плат, а на фізичних осіб – підприємців – у розмірі 5 мінімальних заробітних плат за порушення значень параметрів безпечності об'єктів санітарних заходів [9], а норма ч. 3 ст. 166-22 КУпАП за ті самі дії встановлює адміністративну відповідальність у вигляді штрафу до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5].

Наведені вище приклади не є вичерпними, однак можуть вважатися репрезентативними. З них вбачається, що поширеною тенденцією в законодавстві України є встановлення за одне і те саме порушення публічно-правових норм:

– фінансової відповідальності, суб'єктами якої найчастіше виступають юридичні особи та фізичні особи – підприємці, а в деяких випадках – також фізичні особи, які не ведуть господарської діяльності;

– а також адміністративної відповідальності, суб'єктами якої виступають фізичні особи, в тому числі – ті самі фізичні особи – підприємці, а також посадові особи юридичних осіб.

В певних випадках фактично за одне й те саме діяння законодавець встановив одночасно фінансову і кримінальну відповідальність. В якості прикладу можна навести норму п. 123.2 ст. 123 Податкового кодексу України, яка встановлює штраф у розмірі 25 % від суми податкового зобов'язання в разі умисного вчинення платником податків діянь, що зумовили визначення контролюючим органом суми податкового зобов'язання [10], а також норму ст. 212 Кримінального кодексу України, яка встановлює кримінальну відповідальність з основним покаранням у вигляді штрафу за умисне ухилення від сплати податків на суму починаючи з 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [11].

Не піддаючи сумніву усталене в законодавстві та судовій практиці трактування фінансової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності, слід зупинитися на тому, чи є одночасне притягнення:

– однієї і тієї ж особи;

– або юридичної особи, з одного боку, та її посадової особи – з іншого боку –

до публічно-правової юридичної відповідальності двох видів (а саме: фінансової і адміністративної, або фінансової і кримінальної) – порушенням засад, наведених у ч. 1 ст. 61 Конституції України та в ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції.

Як відомо, ЄСПЛ послідовно висловлює позицію про автономність поняття «кримінальне обвинувачення», вжитого в Конвенції. Такий підхід зустрічаємо в рішенні у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» (1976 року) щодо дисциплінарного провадження відносно військовослужбовців, яке за характером обвинувачення та суворістю покарання, яке загрожувало особам, було прирівняно ЄСПЛ до кримінального [12].

Розвиваючи це тлумачення поняття «кримінальне обвинувачення», в пункті 50 рішення у справі «Езтюрк проти Німеччини» (1984 року) ЄСПЛ вказав, що існують три критерії належності обвинувачення до «кримінального»: перший – закріплення діяння як злочину в національному законодавстві, другий – характер правопорушення, третій – характер і суворість стягнення. В пунктах 52-53 того ж рішення ЄСПЛ вказав, що перший критерій не є вирішальним, а більш вагомим є другий, і звернув увагу на загальний характер норми (малася на увазі адміністративна відповідальність) і стримуючий та каральний характер санкції, і на цій підставі дійшов висновку про «кримінальний» характер висунутого проти заявника обвинувачення [13].

У подальшому, в пунктах 56 і 57 рішення у справі «Лауко проти Словаччини» (1998 року) ЄСПЛ підтвердив свій висновок про те, що якщо національне законодавство не відносить діяння до злочинів, то характер обвинувачення підлягає перевірці на відповідність другому і третьому критеріям. Розвиваючи свою попередню практику, ЄСПЛ зазначив, що другий і третій критерії є альтернативними, а не кумулятивними, тобто – якщо на підставі хоча б одного із цих критеріїв обвинувачення має ознаки «кримінального», то цього буде цілком достатньо для висновку про «кримінальний» харак-

тер обвинувачення в розумінні ст. 6 Конвенції. У згаданій справі також ішлося про накладення стягнення за вчинення адміністративного проступку. В пункті 58 зазначеного вище рішення ЄСПЛ констатував, що правова норма, в порушенні якої звинувачувався заявник, мала *загальний характер, тобто – була направлена на всіх громадян, а не на певну групу, що мала особливий статус*. А стягнення, накладене на заявника, мало *стримувальну та каральну мету*, тому немає потреби розглядати ступінь суворості стягнення. І хоча на заявника було накладено стягнення у вигляді невеликого штрафу, але характер обвинувачення був визнаний «кримінальним» [14].

Свою усталену практику про розширювальне тлумачення поняття кримінального обвинувачення ЄСПЛ підтвердив і в рішеннях проти України. Тут доречно згадати рішення у справі «Христов проти України», в якому йшлося про конфіскацію автомобіля за порушення митних правил [15], а також рішення у справі «Лучанінова проти України», в якому йшлося про усне зауваження за дрібне викрадення чужого майна [16].

Аналіз законодавства, яке встановлює фінансову відповідальність (зокрема і тих прикладів, які наводяться в цій статті) дозволяє дійти висновку про те, що публічно-правові норми, за які встановлюється фінансова відповідальність, *мають загальний характер*. Вони поширюються на всіх суб'єктів, які у своїй діяльності мають дотримуватися тих чи інших публічно-правових норм. Звісно, переважно вона стосується господарської діяльності, однак кожен має право на ведення господарської діяльності з дотриманням певних законодавчих вимог. Фінансова відповідальність не обмежується «замкненим, вичерпним колом осіб» (на відміну від дисциплінарної чи матеріальної відповідальності для членів певного трудового колективу), під її дію підпадає будь-яка особа, яка провадить діяльність, врегульовану публічно-правовими нормами, за невиконання яких настає фінансова відповідальність.

А оскільки основною функцією фінансової відповідальності є превентивна (адже «ціна порушення» повинна бути більшою ніж розмір потенційної вигоди від його вчинення, і це є стримуючим фактором для потенційних порушників), то стримувальна (профілактична) мета фінансової відповідальності є очевидною. В свою чергу, той факт, що особа, будучи притягнутою до фінансової відповідальності, несе

тягар несприятливих правових наслідків за свої діяння, свідчить також і про наявність каральної мети стягнення.

Отже, публічно-правові норми, за порушення яких встановлена фінансова відповідальність, мають загальний характер, а цей вид відповідальності – стримувальну та каральну мету. Цього є цілком достатньо для виконання умов другого (основного) критерію належності обвинувачення до «кримінального» в розумінні ЄСПЛ. Не менш важливим є і суворість фінансових санкцій, розміри яких доволі часто перевищують розміри кримінально-правових штрафів. Порівняймо: мінімальний розмір штрафу в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України визначено «до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян», тобто навіть без нижньої межі стягнення [11]. В свою чергу, в більшості норм про фінансову відповідальність, де встановлено фіксований розмір штрафу, він є набагато більшим ніж 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Отже, характер і суворість фінансових стягнень не залишає сумнівів щодо дотримання і третього критерію «кримінального» характеру обвинувачення в розумінні ЄСПЛ.

Таким чином, методом екстраполяції висновків ЄСПЛ на існуючу систему фінансової відповідальності в Україні, приходимо до висновку, що обвинувачення особи у вчиненні правопорушення, за яке законодавство України встановлює фінансову чи адміністративну відповідальність, має, в розумінні Конвенції, характер «кримінального обвинувачення». Відтак на нього поширюються гарантії ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції.

В цьому контексті слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі «Чернов проти України», за обставинами якої, заявник спочатку відбув адміністративне стягнення за дрібне хуліганство на підставі постанови суду, а потім, після скасування цієї постанови за протестом прокурора, був засуджений за ті ж самі дії до кримінального покарання. Надаючи оцінку обставинам справи, в п. 48 цього рішення ЄСПЛ дійшов висновку, що факти, які двічі призвели до притягнення заявника до відповідальності, були нерозривно пов'язані між собою, а оцінка національних судів у кримінальному провадженні, по суті, стосувалася тих самих фактів, які були розглянуті у справі про адміністративне правопорушення. А оскільки на момент порушення кримінальної справи заявник вже відбув адміністративне стягнення, ЄСПЛ встановив, що заявника двічі

було притягнуто до суду та покарано за одне і те саме правопорушення, що є порушенням принципу *ne bis in idem* [17]. На підставі цього рішення ЄСПЛ, Велика Палата Верховного Суду постановою від 29 червня 2021 року скасувала вирок щодо заявника і закрила кримінальну справу. Закриваючи справу, Велика Палата Верховного Суду зазначила, що «закріплена у ст. 4 Протоколу № 7 Конвенції заборона подвійного притягнення особи до відповідальності за одне й те саме правопорушення, поширюється на випадки, коли така відповідальність більш як один раз реалізується судом у межах *проваджень, які за своєю суттю є кримінальними*» [18].

Виходячи з висновку про «кримінальний» (в розумінні Конвенції) характер обвинувачення, яке тягне за собою фінансову відповідальність, та поєднуючи цей висновок із вищенаведеними судженнями ЄСПЛ та Великої Палати Верховного Суду, слід визнати, що якщо за одне й те саме правопорушення встановлена одночасно фінансова і адміністративна, чи одночасно фінансова і кримінальна відповідальність, притягнення *однієї і тієї ж особи* до одного виду публічно-правової відповідальності – **виключає** можливість притягнення її до іншого виду публічно-правової відповідальності.

Разом з тим, простір для дискусії залишається завдяки вжитому Великою Палатою Верховного Суду словосполученню «реалізується *судом*», адже до фінансової відповідальності особу притягає не суд, а суб'єкт публічного адміністрування. В той же час, зі змісту вже наведеного рішення ЄСПЛ у справі «Лауко проти Словаччини» вбачається, що заявник був притягнутий до відповідальності не судом, а органом виконавчої влади, і це не заважало ЄСПЛ трактувати обвинувачення, висунуте заявникові, як «кримінальне». Для кваліфікації обвинувачення як «кримінального» ЄСПЛ не висуває такий критерій, як належність органу, який здійснює притягнення до відповідальності, до тієї чи іншої гілки влади. Тому, на думку автора, висновок про недопустимість притягнення однієї і тієї ж особи за одне й те саме діяння до фінансової і одночасно до адміністративної (чи кримінальної) відповідальності – не залежить від того, який саме орган притягує до відповідальності.

На користь цього висновку слугує і постановою Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду від 22 грудня 2020 року у справі № 260/1743/19, в якій Суд дійшов висновку, що «штрафи, передбачені

статтею 265 Кодексу законів про працю України, є заходами фінансової відповідальності, підстав відносити їх до заходів адміністративної відповідальності немає; фізична особа – підприємець, яка використовує найману працю, не може бути одночасно притягнута до відповідальності за частиною другою статті 265 Кодексу законів про працю України та частиною третьою статті 41 Кодексу України про адміністративне правопорушення в частині допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору у зв'язку з порушенням принципу «non bis in idem» як складового елемента принципу верховенства права» [19].

Виходячи з принципу найбільш сприятливого для особи тлумачення норм права, згаданому у вже наведеній вище постанові Верховного Суду [19], якщо особа вже притягнута і до адміністративної, і до фінансової відповідальності за одне й те саме діяння, вчинене особою, то скасуванню підлягає те стягнення, яке є більш обтяжливим для особи. Наведені вище приклади свідчать про те, що як правило, фінансова відповідальність носить більш обтяжливий характер ніж адміністративна.

Дискусійним питанням є випадки, коли в діях особи наявний склад адміністративного правопорушення, однак провадження щодо такої особи закривається внаслідок спливу строку притягнення до адміністративної відповідальності, і водночас та ж сама особа за те ж саме діяння притягається до фінансової відповідальності. З одного боку, ця особа не зазнала адміністративного стягнення, тобто вона не є «покараною» в розумінні ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції. Проте в розумінні цієї ж норми, таку особу слід вважати «засудженою» (адже при розгляді справи про адміністративне правопорушення було встановлено факт вчинення проступку, однак закрито справу), а це виключає можливість застосування фінансової відповідальності за те ж саме діяння.

Крім того, предметом дискусії є питання законності фінансової санкції в тому випадку, якщо дії особи можна одночасно кваліфікувати і за нормами КУпАП, однак орган влади навмисно цього не робить для того, щоб притягнути особу до більш суворого стягнення. Це питання виходить за межі проблематики подвійної відповідальності, але тим не менш, є актуальним і зачіпає питання застосування принципу найбільш сприятливого тлумачення норм права, які допускають їхнє неоднакове застосування. На думку автора, якщо за одне й те саме діяння

одна й та сама особа, в силу недосконалості законодавства, може бути притягнута до одного (більш суворого) чи іншого (менш суворого) виду публічної відповідальності, то застосуванню підлягає лише один вид відповідальності – менш суворий (як правило, якщо вибір слід зробити між фінансовою та адміністративною відповідальністю, то слід застосовувати саме адміністративну через менш суворий характер адміністративних стягнень порівняно з фінансовими санкціями).

Разом з тим, якщо до фінансової відповідальності притягнута юридичну особу, то актуальна судовою практикою не містить правових висновків про заборону одночасного притягнення посадової особи такої юридичної особи до адміністративної (чи кримінальної) відповідальності. В цьому випадку не збігається суб'єкт правопорушення, тому очевидних підстав для висновку про подвійну відповідальність в такому разі немає. Водночас, це питання може постати у разі одночасного застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та заходів фінансової відповідальності за одне й те ж саме діяння. Втім, наразі перелік кримінальних правопорушень, визначений у ст. 93-3 Кримінального кодексу України як підстава застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб [11], не містить тих діянь, за які одночасно була б встановлена фінансова відповідальність, тому наразі цей аспект досліджуваного питання залишається лише теоретичним.

Висновки. 1. З'ясовано, що публічно-правові норми, за які встановлюється фінансова відповідальність, мають загальний характер, а заходи стягнення мають стримувальну та каральну мету, а крім того є достатньо суворими. Через це, обвинувачення особи у вчиненні правопорушення, за яке передбачена фінансова відповідальність, слід вважати «кримінальним» в розумінні Конвенції та практики ЄСПЛ.

2. Визначено, що одна й та сама особа не може бути притягнута одночасно до фінансової відповідальності та до іншого виду публічно-правової відповідальності (адміністративної чи кримінальної) за одне й те саме діяння.

3. Встановлено, що наразі немає підстав вважати, що притягнення юридичної особи до фінансової відповідальності, а її посадової особи – до іншого виду відповідальності за одне й те саме діяння – є порушенням принципу недопущення подвійної відповідальності.

4. Обґрунтовано, що якщо одне й те саме діяння тягне за собою для однієї й тієї самої осо-

би одночасно і адміністративну, і фінансову відповідальність, особа може бути притягнута лише до того виду юридичної відповідальності, який є менш обтяжливим для неї. У разі одночасного притягнення до двох наведених видів відповідальності, більш суворе стягнення підлягає скасуванню як таке, що застосоване протиправно.

5. Встановлено, що якщо відносно особи було закрито провадження у справі про адміністративне правопорушення через сплив строку притягнення до відповідальності із встановленням при цьому факту вчинення нею правопорушення, така особа не може бути притягнута до фінансової відповідальності за те саме діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04 листопада 1950 року, ратифікована Україною 17 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525.

3. Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року у справі № 1-22/2001 у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частин першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>.

4. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

6. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 року № 549-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#n284>.

7. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14 жовтня 1994 року № 208/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#n284>.

Шумейко І.П. НЕДОПУЩЕННЯ ПОДВІЙНОГО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОДНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Статтю присвячено проблемі дотримання принципу недопущення подвійної відповідальності за одне правопорушення, в контексті фінансової відповідальності. Множинність видів юридичної відповідальності, поряд з недосконалістю норм законодавства, залишає простір для різних варіантів тлумачення принципу недопущення подвійної відповідальності. Розвиток інституту фінансової відповідальності в Україні додає актуальності цьому питанню. Його наукове опрацювання є необхідним для того, щоб з'ясувати конкретний,

8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.

9. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#n894>.

10. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n2416>.

11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» від 08 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57479%22%5D%7D>.

13. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Езтюрк проти Німеччини» від 21 лютого 1984 року (заява № 8544/79). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22C3%96zt%22%22%22C3%BCrk%20v.%20Germany%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-57553%22%5D%7D>.

14. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Лауко проти Словаччини» від 02 вересня 1998 року (заява № 4/1998/907/1119). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Lauko%20v.%20Slovakia%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-58234%22%5D%7D>.

15. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Христов проти України» від 19 лютого 2009 року (заява № 24465/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text.

16. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Лучанінова проти України» від 09 червня 2011 року (заява № 16347/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text.

17. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Чернов проти України» від 10 грудня 2020 року (заява № 16432/10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f64#Text.

18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 червня 2021 року у справі № 1-464/2008 за заявою про перегляд судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235795>.

19. Постанова Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду від 22.12.2020 у справі № 260/1743/19 про визнання протиправними та скасування припису та постанови. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93708687>.

практичний зміст цього конституційного принципу в контексті дії норм про фінансову відповідальність. Автор обґрунтовує, що публічно-правові норми, за які встановлюється фінансова відповідальність, мають загальний характер, а заходи стягнення мають стримувальну та каральну мету, а крім того є достатньо суворими. Через це, обвинувачення особи у вчиненні правопорушення, за яке передбачена фінансова відповідальність, слід вважати «кримінальним» в розумінні Конвенції та практики ЄСПЛ. У статті зроблено висновок, що одна й та сама особа не може бути притягнута одночасно до фінансової відповідальності та до іншого виду публічно-правової відповідальності (адміністративної чи кримінальної) за одне й те саме діяння. Крім того, якщо одне й те саме діяння тягне за собою для однієї й тієї самої особи одночасно і адміністративну, і фінансову відповідальність, особа може бути притягнута лише до того виду юридичної відповідальності, який є менш обтяжливим для неї. У разі одночасного притягнення до двох наведених видів відповідальності, більш суворе стягнення підлягає скасуванню як таке, що застосоване протиправно. Також автор дійшов висновку, що якщо відносно особи було закрито провадження у справі про адміністративне правопорушення через сплив строку притягнення до відповідальності із встановленням при цьому факту вчинення нею правопорушення, така особа не може бути притягнута до фінансової відповідальності за те саме діяння.

Ключові слова: види юридичної відповідальності, загальний характер норми, заборона подвійної відповідальності, каральна мета стягнень, публічно-правова відповідальність, стримувальна мета стягнень, фінансова відповідальність, юридична відповідальність.

Shumeiko I.P. PREVENTION OF VIOLATION OF THE PRINCIPLE “NON BIS IN IDEM”, IN THE CONTEXT OF FINANCIAL RESPONSIBILITY

The article is devoted to problem of compliance with the principle “non bis in idem” in the context of financial responsibility. The prohibition of double prosecution of the same type of legal responsibility stems from Ukraine’s international obligations in the field of human rights protection. The multiplicity of types of legal responsibility, along with the imperfection of legislation, leaves room for different interpretations of the principle “non bis in idem”. The development of the institution of financial responsibility in Ukraine adds urgency to this issue. Its scientific study is necessary in order to find out the concrete, practical content of this constitutional principle in the context of financial responsibility.

The author justifies that the public legal norms for which financial responsibility is established – have a general nature, and the recovery measures have a deterrent and punitive purpose, and are, in addition, sufficiently strict. That’s why accusing a person of committing an offense for which financial responsibility is provided should be considered “criminal” in the sense of the Convention and the practice of the ECHR.

The article concludes that the same person cannot be held simultaneously to financial responsibility and to another type of public legal responsibility (administrative or criminal) for the same act. In its turn, if the same act entails both administrative and financial responsibility for the same person, the person may be held liable only for the type of legal responsibility that is less burdensome for him. In the case of the simultaneous imposition of two of the above types of liability, the more severe penalty shall be canceled as being unlawfully applied.

In the opinion of the author, the conclusion about the inadmissibility of bringing the same person to financial and at the same time to administrative (or criminal) responsibility for the same act – does not depend on which body brings responsibility (court or executive authority).

The author believes that if the proceedings in the case of an administrative offense against a person were closed due to the expiration of the term of prosecution (with the establishment of the fact that the person has committed an offense), then such a person cannot be held financially responsible for the same act. On the one hand, this person has not been subject to an administrative fine, so this person is not “punished” within the meaning of Art. 4 of Protocol No. 7 to the Convention. On the other hand, such a person should be considered “convicted” (since the fact of committing a misdemeanor was established during the administrative offense case, but the case was closed), and this excludes the possibility of applying financial responsibility for the same act.

At the same time, in the author’s opinion, holding a legal entity to financial responsibility, and its official to another type of responsibility for the same act, is not a violation of the principle “non bis in idem”. Because in this case, the subject of the offense does not match, therefore there are no obvious grounds for the conclusion of double responsibility in this case.

Key words: deterrent purpose of fines, financial responsibility, general nature of the norm, legal responsibility, non bis in idem, public legal responsibility, punitive purpose of fines, types of legal responsibility.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Плотніков О.В.,

кандидат юридичних наук,

експерт

Асоціації Реінтеграції Криму

Бабін Б.В.,

доктор юридичних наук, професор,

експерт

Асоціації Реінтеграції Криму

УДК 341.3

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.13

ЕКОЦИД: АГРЕСІЯ, ОКУПОВАНІ ТЕРИТОРІЇ, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПРАКТИКА РОЗСЛІДУВАНЬ

Вступ. Масштабна російська агресія максимально загострила у правовій системі України питання міжнародного кримінального права, як у вимірі відповідних наднаціональних судових процедур, так й щодо імплементації норм міжнародного права у національну кримінально-правову практику. При цьому має виключне значення окреслення еволюції та поточного стану справ щодо імплементації у вітчизняній практиці категорій міжнародних злочинів проти доквілля; особливість ситуації полягає у відсутності криміналізації екоциду як в Римському статуті, так й у інших договірних джерелах. Висвітлення відповідних викликів можна помітити у працях Анцупової Т.О., Громовенка К.В., Кормича Б.А., Пашковського М.І., але системного аналізу цих викликів монографічні дослідження не містять.

Тому метою статті є окреслення алгоритмів відповідальності за екоцид у вимірі російської агресії та окупації території, та й форм удосконалення відповідних процесуальних підходів. З урахуванням встановленої мети, *задачами* статті слід вважати виявлення міжнародно-правового визначення екоциду, порівняння його з визначенням екоциду в кримінальному праві України, доведення можливості застосування визначення екоциду як злочину для формування міжнародно-правової норми щодо відповідальності держав за екоцид та висвітлення поточної процесуальної практики та, відповідно релевантної правозахисної діяльності.

Методологічно ця стаття ґрунтується на методах герменевтики, що використовувалися для визначення поняття екоциду в національному та міжнародному праві, аналітичних методах,

що використовувалися для дослідження складових цього поняття та можливостей їхнього застосування для створення визначення екоциду як міжнародного протиправного діяння держави та міжнародного злочину, методі кейс-стадіз, що використаний для встановлення особливостей застосування поняття екоциду при розслідуванні конкретних кримінальних проваджень та встановлення міжнародно-правової відповідальності держав за екоцид.

Виклад основного матеріалу. Річард Роджерс, заступник співголови Незалежної експертної групи з юридичного визначення екоциду, назвав Україну першопрохідником у встановленні злочину екоциду, згадавши про історичну важливість України для його визначення [1]. Як і вісім десятиліть тому, причини, через які Україна стала першопрохідником щодо юридичного визначення геноциду, є більш ніж зловісними. Збройний конфлікт в Україні став далеко не першим, жертвою якого стали не тільки люди, але й природа. Сама ідея негативного впливу на доквілля як міжнародного протиправного діяння держав сформувалася, значною мірою, через збройні конфлікти, а поняття екоциду як міжнародного злочину викарбувалося в результаті таких конфліктів. Термін екоцид був запропонований Р.А. Фальком в 1973 р., коли вчений писав про «неймовірне навмисне знищення навколишнього середовища» [2, р. 81] внаслідок збройного конфлікту.

Ренесанс цієї ідеї був пов'язаний з діяльністю ряду міжнародних експертів на чолі з професором Філіпом Сендсом, які в 2021 р. утворила Незалежну експертну групу з правового визначення екоциду та запропонувала визначити

його як п'ятий міжнародний злочин в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (МКС). За визначенням Незалежної експертної групи, «екоцид означає незаконні або безглузді дії, скоєні з усвідомленням того, що існує суттєва імовірність серйозної та або широкомасштабної або довготривалої шкоди навколишньому природному середовищу, спричиненої цими діями» [3].

10 квітня 2023 р. дане визначення отримало підтримку Європейського Парламенту, який рекомендував, аби держави-члени ЄС утримувалися від дій, що можуть скласти екоцид, та криміналізували екоцид в своїх національних законодавствах у відповідності до визначення, Незалежної експертної групи [4].

Російська агресія проти України надає досвід щодо створення та закріплення міжнародно-правового визначення екоциду. У 2015 р. Україна заявила про визнання спеціальної юрисдикції МКС щодо злочинів, скоєних у Криму та на Сході України, починаючи з 20 лютого 2014 р. і надалі [5]. 2 березня 2022 р. Прокурор МКС оголосив про відкриття розслідування «щодо ситуації в Україні, починаючи з 21 листопада 2013 р., охоплюючи тим самим будь-які минулі та теперішні звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності або геноциді, скоєних на будь-якій частині території України будь-якою особою» [6].

Паралельно Україна проводить внутрішні кримінальні розслідування щодо діянь, ймовірно скоєних агентами протилежної сторони конфлікту. За даними Офісу Генерального прокурора України (ОГП), станом на кінець січня 2024 р. розслідується 120283 воєнні злочини, скоєні представниками рф. Станом на 6 березня 2023 р. 104 розслідування стосувалися екологічної шкоди, завданої під час конфлікту, і 11 з них були кваліфіковані за статтею 438 Кримінального кодексу України (ККУ), тобто як екоцид [7].

25 січня 2023 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію про вплив збройних конфліктів на навколишнє середовище, яка відкривається констатацією очевидного факту: «шкода, завдана докільню внаслідок збройних конфліктів, може бути багатогранною, серйозною, довготривалою і здебільшого незворотною» [8]. Щодо цього М. Лоуренс досить песимістично зауважує, що «хоча відомо багато даних про наслідки війни для екологічної динаміки різноманітних біологічних систем, всебічна оцінка цих наслідків ще не проведена» [9].

Під час агресії рф демонстративно нехтує обмеженнями, встановленими міжнародним правом при плануванні та проведенні військових операцій, та природа є однією з жертв цього конфлікту, і існує безліч доказів того, що російське командування не тільки не враховує екологічні наслідки військових дій, але й використовує негативний вплив на навколишнє середовище для отримання військової переваги. Мабуть, найбільш очевидним проявом такої тактики є використання ядерних об'єктів у військових цілях [10].

Відсутність серйозних ядерних аварій є дивом, але це не стосується хімічного забруднення. Під час «замороженої» стадії конфлікту сталося кілька хімічних аварій, пов'язаних з конфліктом. Крім того уламки боєприпасів, у тому числі авіабомб, артилерійських снарядів, фосфорних боєприпасів, боєприпасів, що не вибухнули, мін, зруйнованих будівель, знищених транспортних засобів, розливи палива і нафтопродуктів, останки людей і тварин можуть перетворити деякі території України на випалену землю, подібну до «червоної зони» Франції, яка залишається непридатною для життя через століття після війни [11].

Починаючи з 2014 р., цілі ландшафти різко погіршилися внаслідок бойових дій у Донецькій та Луганській областях і хижацької експлуатації промисловості та природних ресурсів як у східних регіонах, так і в Криму [12]. Щонайменше 50 000 дельфінів загинули в Чорному та Азовському морях через міни, підводні вибухи та гідролокатори російських кораблів, а для відновлення довоєнної популяції може знадобитися до 50 років [13]. Знищення лісів і водно-болотних угідь, а також інші збитки, пов'язані з конфліктом, призведуть до довгострокових наслідків для клімату в глобальному масштабі, тоді як післявоєнна відбудова може призвести до помітного збільшення викидів парникових газів.

27 квітня 2023 р. Європейський економічний і соціальний комітет ухвалив висновок, в якому зазначається, що «дії росії, як видається, дорівнюють екоциду на основі визначення, запропонованого експертами-юристами та опублікованого в червні 2021 року». Комітет закликав до того, щоб «екоцид, з урахуванням визначення екоциду Незалежної експертної групи, був кодифікований як кримінальний злочин відповідно до законодавства ЄС», що «може сприяти притягненню росії до певної відповідальності, яка відобразить завдану

шкоду навколишньому середовищу та екології» [14].

Можливо, ця заява є необхідною, оскільки вона визнає, що злочини проти довкілля, скоєні під час конфлікту, становлять екоцид, як цей злочин розглядається зараз у міжнародній доктрині. Але Україна вже визнала екоцид злочином у своєму кримінальному законодавстві, і вона має історію переслідування осіб, винних у скоєнні екоциду в контексті конфлікту.

Є вірогідність що визначення «екоциду» на пострадянському просторі були сформовані тридцять років тому під впливом доктрини агресора [15]. Українське визначення, яке залишається незмінним з моменту прийняття ККУ у 2001 р., звучить як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу». Цікаво, що ККУ містить окремий Розділ VIII, присвячений кримінальним правопорушенням проти довкілля, але екоцид є частиною Розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», а за статтею про злочин екоциду одразу ж слідує стаття про злочин геноциду. Схоже, що автори ККУ передбачали думку Незалежної експертної групи, оскільки вони мали на увазі паралель між екоцидом і геноцидом.

Опис кримінального правопорушення, передбаченого статтею 441 ККУ, містить перелік природних об'єктів: рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, водні ресурси. Однак, об'єктивна сторона екоциду ґрунтується радше на типі та інтенсивності дії, ніж на об'єктах, які зазнають негативного впливу. Центральне місце у визначенні займають такі дії, як «масове знищення рослинного або тваринного світу», «отруєння атмосфери або водних ресурсів» та «інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [16]. Іншими словами, об'єктивна сторона ґрунтується на можливому результаті дій. Екологічна катастрофа не обов'язково повинна статися, достатньо лише ризику, щоб відповідати визначенню.

Примітно, що Розділ VIII ККУ «Кримінальні правопорушення проти довкілля» містить набагато ширший перелік об'єктів, що охороняються. Крім того, деякі санкції за злочини, описані в цьому розділі, згадують загибель людей або інші тяжкі наслідки як обтяжуючі обставини. Стаття 242 ККУ говорить про «масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки», тобто повторює сформульован-

ня статті 441 ККУ. Таким чином, саме загроза «екологічної катастрофи» є єдиним елементом, що відрізняє екоцид від інших кримінальних правопорушень проти довкілля за законодавством України.

У законодавстві України відсутнє визначення терміну «екологічна катастрофа». Автори Великої української енциклопедії визначають екологічну катастрофу як «негативну зміну екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду біосфери. Здебільшого це швидкоплинна, руйнівна, незворотна подія, пов'язана із завданням шкоди екосистемам та біологічному різноманіттю, що супроводжується загибеллю біоти (в тому числі, людей)» [17].

Це визначення можна вважати напівофіційним. Виходячи з цього визначення, негативний вплив на природу повинен досягти певного ступеня тяжкості, щоб вважатися екоцидом. З точки зору статті 441 Кримінального кодексу України, цей поріг може бути досягнутий, коли певне діяння ставить під загрозу існування цілих популяцій, видів або біотопів. Це схоже на визначення, запропоноване Незалежною експертною групою, яка вказує на «значну ймовірність», а не на заподіяння істотної шкоди. З іншого боку, останнє визначення містить закритий перелік об'єктів, які можуть зазнати негативного впливу, на відміну від відкритого переліку, що міститься в українському визначенні.

Суб'єктивна сторона екоциду за українським законодавством завжди характеризується умислом. Відповідно до статті 24 ККУ, умисел може бути прямим або непрямым та це можна приблизно порівняти з формулою «незаконні або безглузді усвідомлені дії» з визначення Незалежної експертної групи. Дії, вчинені свідомо, у будь-якому випадку відповідають умисним злочинам за українським законодавством, тоді як слово «бездіяльність» можна порівняти з непрямым умислом. Таким чином, хоча на перший погляд визначення екоциду за статтею 441 ККУ та визначення, запропоноване Незалежною експертною групою, сформульовані по-різному, їх складові елементи, по суті, збігаються. Тому підходи, використані українськими слідчими та судьями, можуть бути корисними для розвитку міжнародного права та практики щодо злочину екоциду.

Хоча стаття 441 була присутня в ККУ з 2001 р., відомостей про її застосування до 2016 р. небагато. У відкритих джерелах можна знайти інформацію щодо близько десят-

ка кримінальних проваджень, порушених за статтею 441 у зв'язку зі збройним конфліктом, починаючи з 2016 р. Можна виділити дві категорії таких джерел: прес-релізи та інші офіційні повідомлення державних органів та Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР), крім того деяку додаткову інформацію можна отримати з коментарів та інтерв'ю посадовців, експертів та представників неурядових організацій, які займаються розслідуванням екоциду.

Перше розслідування екоциду в Україні розпочалося у 2016 р. і стосувалося діяльності «Кримського титану» – підприємства поблизу Перекопського перешийка в Криму, найбільшого виробника діоксиду титану в Європі. Спочатку справу було кваліфіковано за статтею 364 ККУ «Зловживання владою» через неналежне документальне оформлення утилізації небезпечних відходів на підконтрольній Україні території, що безпосередньо прилягає до заводу. У вересні 2018 р. на заводі стався великий хімічний викид, що спричинив часткову евакуацію прилеглого міста Армянськ. У 2019 р. кримінальне провадження було перекваліфіковано за статтями 441 «Екоцид» та 241 «Забруднення повітря» ККУ [18].

Найвні процесуальні рішення свідчать про те, що тепер справа стосується двох інших підприємств, підконтрольних окупантам – «Кримського содового заводу» та заводу «Бром», які є частиною того ж промислового кластеру, що й «Кримський титан». Їхня незаконна діяльність спричиняє тяжкі наслідки, зокрема у вигляді нецільового використання природних ресурсів окупаційною владою для власних потреб. Станом на початок 2024 р. у відкритих джерелах відсутня будь-яка додаткова інформація про результати цієї справи.

Перше розслідування екоциду, пов'язане з пошкодженням ядерного об'єкту внаслідок конфлікту, було розпочато у зв'язку з так званим об'єктом «Кліваж» – підземною пустотою, утвореною внаслідок промислового ядерного вибуху поблизу міста Єнакієве в 1979 р. Після окупації міста проросійськими бойовиками у 2014 р. вони припинили відкачування води з шахти, що створило небезпеку витоку радіоактивних матеріалів у поверхневі води. 23 травня 2018 р. прокуратура Донецької області заявила, що розпочато розслідування за статтею 441 «Екоцид» ККУ [19], але надалі це провадження було перекваліфіковане.

3 березня 2022 р. Спеціалізована екологічна прокуратура, яка є підрозділом

ОГП, розпочала кримінальне провадження № 22022000000000067 за статтями 258 «Терористичний акт» та 441 «Екоцид» ККУ у зв'язку з захопленням Чорнобильської АЕС, затопленням сховищ ядерних відходів та порушенням верхнього шару ґрунту на радіоактивно забруднених територіях. 1 червня 2022 р. в газеті «Урядовий кур'єр» було опубліковано повістки, адресовані певним громадянам росії, з вимогою з'явитися до суду у кримінальному провадженні з тим самим номером. Однак у повістці міститься обвинувачення не за жодною з вищезгаданих статей, а за ст. 438 ККУ «Порушення законів та звичаїв війни» [20].

4 березня 2022 р. було розпочато розслідування щодо нападу та захоплення Запорізької атомної електростанції – найбільшої в Європі та шостої у світі – яка відтоді залишається під російською окупацією. Початкові звинувачення також ґрунтувалися на статтях 258 та 441 ККУ. 18 травня 2022 р. ОГП опублікував інформацію про те, що встановила особу російського командира, підозрюваного в нападі та захопленні електростанції, однак знову ж таки, звинувачення ґрунтуються на статті 438 ККУ, а не на статті 441. 6 серпня 2022 р. ОГП кваліфікував ще один обстріл електростанції як порушення правил ведення війни, за ст. 438 ККУ [21].

Друга група кримінальних проваджень виникла в березні 2022 року та стосувалася наслідків ракетних ударів по сховищах палива і нафти. На сайті ОГП повідомлялося про три таких розслідування, які стосувалися атак на об'єкти паливно-мастильних матеріалів з подальшими пожежами, що призвели до забруднення повітря та ґрунту [22]; [23]. Усі напади були кваліфіковані за статтями 438 та 441 ККУ. Жодної додаткової інформації щодо цих розслідувань немає.

Одне з найгучніших розслідувань екоциду пов'язане з масовою загибеллю морських ссавців, що спостерігалася під час російської морської агресії. Можливою причиною є підводні вибухи та широке використання сонарів військовими кораблями, що негативно впливають на здоров'я та здатність дельфінів та інших морських ссавців до орієнтації в просторі. Згідно з інформацією, опублікованою на сайті ОГП, біологічні матеріали, отримані під час розтину виявлених ссавців, були відправлені на експертизу до Падуанського та Ганноверського університетів. ОГП заявив про намір звернутися до своїх колег у Болгарії, Румунії та Туреччині з проханням інформувати про випадки масової загибелі морських ссавців [24].

Ще одне помітне розслідування екоциду було розпочато 10 грудня 2022 р. щодо загибелі близько 4 мільйонів голів птиці на птахофабриці Херсонської області, знеструмленій внаслідок бойових дій та окупації. Розкладання мільйонів трупів птахів призвело до неконтрольованого забруднення ґрунту біологічно небезпечними речовинами. Тут об'єктом розслідування теоретично мала бути не сама загибель птиці, а забруднення довкілля внаслідок цієї загибелі [25].

Наведена вище інформація про випадки екоциду свідчить про те, що багато розслідувань екоциду в Україні закінчуються ще до того, як справа доходить до суду. У відкритих джерелах міститься інформація про щонайменше 9 розслідувань екоциду, пов'язаного з конфліктом, які ведуться в Україні. За словами колишньої генеральної прокурорки України Ірини Венедіктової, станом на 21 червня 2022 р. розслідувалося 12 випадків екоциду. Однак 13 березня 2023 р. заступниця генерального прокурора Вікторія Литвінова зазначила, що на цю дату було 11 розслідувань екоциду, пов'язаного з конфліктом, навіть з урахуванням того, що нові розслідування були розпочаті наприкінці 2022 р. [26].

Схоже, що, незважаючи на нові епізоди екологічної шкоди, пов'язаної з конфліктом, принаймні деякі з розслідувань, відкритих за звинуваченнями в екоциді, згодом були переключені на інші статті ККУ, об'єднані або закриті. Тому незрозуміло, скільки з існуючих розслідувань врешті-решт перетворяться на судові провадження.

Здається, що основною причиною, чому розслідування екоциду тихо зникають, є складність кваліфікації певної події як екоциду. Найімовірніше, слідчі у деяких кримінальних провадженнях про екоцид можуть дійти висновку, що певна подія не досягає порогу екоциду або існують причини, які роблять проблематичним доведення факту екоциду в суді. Той факт, що в більшості відомих випадків розслідування екоциду злочин спочатку кваліфікується за кількома статтями, ймовірно, підтверджує це припущення. Початкова кваліфікація діяння як екоциду може поєднуватися з іншими злочинами проти довкілля, такими як забруднення повітря або води, звинувачення в тероризмі або воєнних злочинах. У ході розслідування слідчі можуть шукати «сильнішу» кваліфікацію на шкоду «слабшій», а саме екоцид часто виглядає слабшим за інші кваліфікації.

Такі міркування можуть бути застосовні до деяких відомих випадків розслідувань екоциду.

Так, напади на сховища палива могли завдати певної шкоди навколишньому середовищу, однак, видається проблематичним продемонструвати, як саме такі напади можуть спричинити екологічну катастрофу, здатну знищити цілі біотопи. Те ж саме можна сказати і про птахофабрику, яка, безсумнівно, забруднила землю, але доказів того, що екосистеми опинилися під загрозою або були зруйновані, здається, небагато.

Розслідування нападів на ядерні об'єкти, здається, мають більше шансів дійти до суду за статтею 441 ККУ, оскільки не може бути сумнівів, що потенційна ядерна катастрофа може досягти порогу екоциду. Нарешті, винищення агресором морських ссавців у Чорному та Азовському морях видається «найсильнішою» справою екоциду, виходячи з фактів масштабу шкоди, завданої фауні, та міжнародної співпраці у її розслідуванні.

Позитивним моментом є те, що українські слідчі принаймні одного разу продемонстрували свою здатність завершити розслідування екоциду. 24 квітня 2023 р. до суду було скеровано обвинувальний акт проти двох осіб, обвинувачених у скиданні промислових стоків у воду, що призвело до знищення місцевої біоти. Хоча ця справа не пов'язана з конфліктом, вона може свідчити про важливий зсув у свідомості українських чиновників, які демонструють готовність ставитися до довкілля як до об'єкта, що заслуговує на захист засобами кримінального права.

Ймовірно найбільш відомим випадком розслідування екоциду стало провадження, відкрите у зв'язку з руйнуванням греблі Каховської ГЕС, що мало місце 6 червня 2023 р. Руйнування дамби в Новій Каховці широко висвітлювалося у світових ЗМІ і надихнуло деяких дослідників на думку про те, що ця аварія може стати знаковою для визначення екоциду як міжнародного злочину. Україна відкрила щодо цього розслідування за статтею 441 ККУ [27].

Таким чином, на даний момент позиція України полягає в тому, що деякі зі злочинів окупантів на окупованій території, спрямовані проти довкілля, можуть бути кваліфіковані як екоцид за кримінальним правом України [28].

При цьому розвиток національної правової практики щодо екоциду у 2023-2024 роках не зазнав, якщо брати вимір відкритих джерел, помітної еволюції, попри вчинений росіянами напад на греблю Каховської ГЕС [29]. Як заявила у березні 2024 р. заступниця Генпрокурора Вікторія Литвінова, у провадженні українських

правоохоронців 15 справ з кваліфікацією «екоцид», у одній з яких в лютому 2024 р. було заочно оголошено підозру групі російських військових [30].

Кількість судових рішень у кримінальних провадженнях щодо екоциду, доступних в ЄДРСР після 2022 р. залишалася вкрай обмеженою, та жодного остаточного рішення у будь-якій справі не виявлене.

Як впливає з ухвали у судовій справі 487/5531/23, слідчі Головного управління Нацполіції в Херсонській області з 2022 р. розслідують за ст. 441 КК України у кримінальному провадженні 42022232010000024 згадану вище масову загибель курей на птахофабриці філії «Чорнобаївське» фірми «Агрохолдинг Авангард» у березні 2022 р. на окупованій території Херсонської області, причому ця загибель відбулася через обстріл та істотні пошкодження російськими військами трансформаторної станції, що потягнуло знеструмлення птахофабрики. Серед іншого слідство, ще за умов окупації росіянами місця подій, двічі замовляло «судову інженерно-екологічну експертизу з метою розрахунку шкоди, заподіяної засміченням земель та чи є реальна небезпека для настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи у майбутньому» [31].

Примітно, що у іншій, господарській, справі 916/3038/23 «Агрохолдинг Авангард» стягнув у січні 2024 р. з держави російська федерація «в особі міністерства юстиції рф та генеральної прокуратури рф» відшкодування реальних збитків від знищення рухомого майна в грошовому еквіваленті 27229 тисяч доларів США. Як було вказане у рішенні суду, «через загибель птиці ситуація в регіоні кваліфікувалася правоохоронними органами як екоцид, здійснений окупантами; у зв'язку з неможливістю утилізації птиці Херсонщина перебувала на порозі екологічної катастрофи, і це питання стало настільки критичним, що окремо піднімалося на засіданні Генасамблеї ООН» [32].

Категорія екоциду як діянь, вчинених російськими військами, іноді згадується у окремих судових рішеннях, що стосуються по суті інших злочинів; прикладом це «екологічна катастрофа та екоцид на значних територіях України» у справі 405/4268/23 [33], або «екоцид на території України, у формі масового знищення рослинного світу, деградацію родючого шару ґрунтів та інших екологічних катастроф» як ймовірна мета «диверсійно-підривної діяльності проти України, шляхом ввезення на те-

риторію України, під виглядом пестицидів, небезпечної для біобезпеки хімічної продукції» фірмою російських бенефіціарів, у справі 381/745/22 [34].

Більш успішно українські правоохоронці розслідують кримінальні провадження за ст. 441 КК України, які не стосуються ані російської агресії, ані масштабних екологічних катастроф. Прикладом це кримінальне провадження 2202000000000059, де Головним слідчим управлінням СБУ з 25 березня 2022 р. розслідується скид з «Понінківської картонно-паперової фабрики – Україна» у річку Хомора у Хмельницькій області що нібито призвело до «екологічної катастрофи на ділянці протяжністю 4000 метрів».

Примітно що слідчий суддя у цій справі навіть відмовився взяти під стражу двох підозрюваних, виконувача обов'язків начальника цеху тепловодопостачання та майстра цеху, констатувавши «низький процесуально-доказовий рівень щодо доведення обґрунтованості підозри», та недостатності «доказів в частині доведення обставин вчинення екоциду, зокрема, як з приводу настання екологічної катастрофи, так і з приводу суб'єктивного (психічного ставлення) підозрюваних до суспільно-небезпечних наслідків протиправних дій», додавши, що увагу слідства «слід приділити саме керівництву наведеного підприємства, а не рядовому співробітнику, а не рядовому співробітнику, хоча і певного управлінського рівня». Надалі ці працівники фабрики були взяті під варту апеляційним судом [35]; [36].

Іншим провадженням з кваліфікацією за ст. 441 КК України, що має певний процесуальний розвиток, є справа 22021000000000142, розпочата Головним слідчим управлінням СБУ ще у 2021 році щодо службових осіб фірми «Київспецтранс», предметом цього розслідування є використання полігонів твердих побутових відходів, полігону великогабаритних та будівельних відходів у селі Підгірці та на виїзді з Києву. При цьому підставою справи є матеріали п'яти заходів державного нагляду Державної екологічної інспекції Столичного округу 2019-2021 років. У чому власне полягає екологічна катастрофа від «самовільного зайняття земельних ділянок, їх використання не за цільовим призначенням та засміченням твердими побутовими відходами» з наявних судових рішень зрозуміти важко, але у цій справі в 2023 році відбувалися арешт майна та його неуспішне оскарження підприємством [37].

Підри́в агресором Каховської ГЕС на фоні цих полігонів будівельних відходів та чотирьох кілометрів малої річки у судових рішеннях залишився малопоміченим; варто вказати хіба що на визнання судом у справі 420/12808/23 «виконання завдань щодо ліквідації наслідків вчинення екоциду на території України (зруйнування Каховської ГЕС)» військовою частиною як поважну причину пропуску строку на подання відзиву щодо адміністративного спору про невиплату зарплатні [38].

Також цікавою слід вважати цивільну, «дифмаційну» справу 570/3088/21, яку в 2022 р. рівненська фірма «Колор С.І.М.» порушила щодо очільниці громадської організації «Екологія і світ», яка описувала забруднення фірмою повітря на підприємстві у селищі Клевань, серед іншого як «екоцид жителів селищ Клевань та Зоря ...який нам щоночі влаштовує хімічне підприємство».

Аргументами фірми, яка просила суд визнати публікації неправдивими та стягнути шкоду, серед іншого було те, що «кримінальних проваджень стосовно екоциду наразі не зареєстровано, а безпідставні звинувачення позивача в систематичному отруєнні та екоциді, які висловлювала відповідачка, спрямовані на дискредитацію ділової репутації позивача». Втім, суд у цій справі опитав свідків та очевидно переконався у самому факті забруднень й тому констатував, що «такі формулювання як «екологічний геноцид» та «екологічна катастрофа», які відповідачка використала у своїх дописах, є ніщо інше як її оціночні судження, а їх використання викликане страхом можливих наслідків впливу на життя та здоров'я людей (в тому числі і її самої) частих викидів в повітря токсичних хімічних речовин з високою їх концентрацією, внаслідок господарської діяльності» [39]. Втім, у цій справі суд першої інстанції не поглиблювався у категорії «екологічного геноциду» та «екоциду», а сторони апеляцій не подавали.

Наведене свідчить, що ані ефективного розслідування екоциду, ані цілісного бачення такого юридичного процесу хоча б у перспективі наразі в українській національній юрисдикції не спостерігається [40]; [41]. На цьому фоні цікавим є створення ОГП в лютому 2024 р. напряму «Протидія злочинам проти довкілля» у форматі Міжнародної ради експертів із питань розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту.

При цьому вказана Міжнародна рада фактично є консультативно-дорадчим органом са-

мого ОГП, якій заснував та впорядкував її роботу своїми наказами. Станом на червень 2024 р. у цій групі триває обговорення проекту Стратегічного плану щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування воєнних злочинів проти довкілля та екоциду на 2024-2026 роки, який у первинному вигляді нагадував радше аналітичну записку з відповідної проблематики; експерти пропонували звернути увагу на планування міжнародної співпраці, опрацювання питання потерпілих від екоциду та інформаційного забезпечення ведення відповідних розслідувань [42].

На цьому фоні доволі вигідно виглядає діяльність інституцій громадянського суспільства щодо постійного збереження у фокусі уваги міжнародних інституцій вчинених в Україні злочинів екоциду. Серед іншого це періодичне інформування Спеціальних доповідачів ООН [43]; [44], виступи на майданчиках Конференцій ООН зі змін клімату 2022 та 2023 років [45] та Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ [46], а також підняття проблематики екоциду на заходах Міжнародної Кримської платформи [47] та її експертної мережі [48], та, звісно, на ініційованих владою України заходах, таких як парламентське опрацювання пропозицій до Української доктрини [49], Саміт «World for Ukraine» [50] або ж семінар «Правова кваліфікація злочинів проти довкілля: об'єднуємо зусилля на національному та міжнародному рівнях» в 2023 році [51].

Іноді така діяльність призводить до ґрунтовних дискусій науковців глобального рівні та українських експертів щодо екоциду, як це відбулося на заході 28-ї Конференції ООН зі зміни клімату «Відновлювані джерела енергії та вплив на клімат: екоцид, зелена реконструкція, погляди корінних народів на охоплену війною Україну», в грудні 2023 року, з професором Нетою Кроуфорд з Оксфордського університету та Еллі Кінні з Обсерваторії з конфліктів та навколишнього середовища [52]. Також відповідні дискусії мали місце в лютому 2023 році на конференції «Rebuilding Ukraine Rebuilding the World» в Гарвардському університеті [53], та на Світовому юридичному конгресі [54] [55].

В рамках такого обміну думками на дискусії «Глобальні наслідки екоциду росії в Україні: чому перемога України сприятиме боротьбі зі зміною клімату» на Форумі видавців у Львові, було отримано позицію професора Філіпа Сендса, єдиного залученого організаторами спікера за профілем дискусії, який наголосив на

важливості трансформації Римського Статуту та внесення до нього окремого складу злочину екоциду [56]. Примітно, що з подібною позицією щодо екоциду погодився в дискусії з українськими експертами у травні 2024 р. Спецдоповідач ООН з права на достатнє житло, професор Балакрішнан Раджагопал [57].

Також слід констатувати, що до червня 2024 року гучно анонсовані три-чотири роки тому російськими карателями «кримінальні справи щодо екоциду через водну блокаду Криму» так й не призвели до якихось «вироків», навіть «заочних». На цьому фоні кримські колаборанти вирішили продемонструвати у 2023 році своє «юридичне ноу-хау» та подали у Сімферополі «позови до арбітражного суду» щодо збитків від «водної блокади» проти України, причому окремо від «республіканських установ» та окремо – від «постраждалих підприємств» [58].

Втім найбільшою «юридичною креативністю» стала заява від підконтрольної окупантам «громадської ради» до «верховного суду республіки Крим», через яку «був встановлений факт моральної шкоди населенню Крим через водну блокаду», після чого, за заявою авторів цього «процесу», кримчани мають «подавати окремі індивідуальні позови проти України щодо «стягнення відповідної шкоди». У цих «процесах», явно спрямованих на «інформаційне перекриття» знищення Каховської ГЕС часто лунало слово «екоцид», але у виключно у вимірі політичного гасла [59].

У цьому вимірі додамо, що й протидія відповідним провокаціям, й оцінка програмних документів українського уряду, таких як План заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим та міста Севастополя від 4 квітня 2023 р. № 288-р та його контроверсійний [60] розділ «Екологічна політика» обговорювався на серії стратегічних форумів «Майбутнє Криму», де отримали додаткові пропозиції й питання належної кваліфікації та ефективного розслідування екоциду.

Тому не дивно, що українські автори у 2024 році констатують: «мають бути вжиті додаткові наднаціональні механізми стосовно усунення ризиків дублювання справ; контррозвідувального захисту суду та учасників процесу від посягань агресора; додаткових гарантій жертвам які отримали процесуальний статус; обміну доказовою базою та сприянням у проведенні експертиз» [61].

Висновки. В нашому дослідженні ми встановили співвідношення між поняттям екоциду за кримінальним правом України та визначенням екоциду, що пропонує до використання міжнародна Незалежна експертна група. Враховуючи практику органів ЄС, це визначення може стосуватися кримінальної відповідальності не тільки окремих представників держави-окупанта, але й міжнародної відповідальності цієї держави в цілому. Водночас істотні питання виникають не стільки у вимірі порівняння визначення екоциду міжнародною Незалежною експертною групою та визначення екоциду у ст. 441 ККУ, а й співвіднесення національного злочину екоциду та злочинів проти довкілля.

Станом на 2024 рік у українському правовому полі склалася парадоксальна ситуація, коли кримінальні провадження за ст. 441 ККУ вочевидь ефективніше розслідуються щодо подій, які не пов'язані з російською агресією та окупацією територій України, та які при цьому явно не співвідносяться з категорією екологічної катастрофи. Крім того, серед проваджень за ст. 441 ККУ стосовно діянь російських окупантів окремі мають явні риси «ординарних» воєнних злочинів, а щодо найбільш перспективних справ щодо екоциду інформація у відкритих джерелах відсутня; це зумовлює актуальність подальшого наукового пошуку у відповідному напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ukraine Justice Conference Addresses Ecocide Law // Stop Ecocide Foundation, 2023. URL: <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/ukraine-justice-conference-addresses-ecocide-law> (дата звернення: 11.01.2024).
2. Falk R.A. Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals. *Bulletin of Peace Proposals*. 1973. Vol. 4 (1). P. 80–96.
3. Legal definition of ecocide drafted by independent expert panel / Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide // Stop Ecocide International. 2021. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> (дата звернення: 11.01.2024).
4. Mackintosh K. European Parliament votes unanimously for Ecocide. *Opinio Juris*. 2023. URL: <http://opiniojuris.org/2023/04/10/european-parliament-votes-unanimously-for-ecocide> (дата звернення: 11.01.2024).
5. T.M.C. Asser Instituut, Conflict in Ukraine: from outbreak to stalemate. 2022. URL: <https://www.asser.nl/matra-ukraine/ukraine-international-crimes/conflict-in-ukraine> (дата звернення: 11.01.2024).
6. Statement of the Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination in the situation in Ukraine // ICC. 2022. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201211-otp-statement-ukraine> (дата звернення: 11.01.2024).

7. Prosecutor General's Office investigates 11 cases of ecocide committed since start of war // Interfax-Ukraine. 2023. URL: <https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/895832.html> (дата звернення: 11.01.2024).
8. Environmental Impact of Armed Conflicts, PACE Resolution 2477, 2023 // PACE URL: <https://pace.coe.int/en/files/31600/html> (дата звернення: 11.01.2024).
9. Lawrence M. The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment / M. Lawrence // Environmental Reviews. 2015. URL: <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/69913/1/er-2015-0039.pdf> (дата звернення: 11.01.2024).
10. IAEA experts assess damage to Kharkiv nuclear research facility // IAEA. – 2023. URL: <https://www.world-nuclear-news.org/Articles/IAEA-experts-assess-damage-to-Kharkiv-nuclear-rese> (дата звернення: 11.01.2024).
11. Environmental Assessment and Recovery Priorities for Eastern Ukraine // OSCE. 2017. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/3/362566_0.pdf (дата звернення: 11.01.2024).
12. Ukraine biodiversity // International Fund for Animal Warfare. 2023. URL: <https://www.ifaw.org/international/press-releases/war-ukraine-biodiversity> (дата звернення: 11.01.2024).
13. Rusev I. 50,000 dolphins died in the Black Sea during the war. Ecopolitic. 2023. URL: <https://ecopolitic.com.ua/en/news/50-000-dolphins-died-in-the-black-sea-during-the-war-an-interview-with-the-biologist-of-the-tuzlivski-lymanu> (дата звернення: 11.01.2024).
14. Right to a healthy environment in the European Union especially in the context of the war in Ukraine: EESC document NAT/885-EESC-2022. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/right-healthy-environment-european-union-especially-context-war-ukraine> (дата звернення: 11.01.2024).
15. Criminal Code of the Russian Federation, art. 358 // WTO. 2023. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/rus_e/wtaccrus58_leg_362.pdf (дата звернення: 11.01.2024).
16. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.01.2024).
17. Білецький В.С. Екологічна катастрофа / В.С. Білецький, Л.В. Зав'ялова // Велика українська енциклопедія. 2022. URL: <https://vue.gov.ua/Екологічна-катастрофа> (дата звернення: 11.01.2024).
18. North of Crimea Suffers from a Series of Chemical Discharges. Man-made disaster on Crimea TITAN // Virtual Museum of Russian Aggression. 2018. URL: <https://rusaggression.gov.ua/en/manmade-disaster-on-crimea-titan-9364dfe85bcbd98bf3c2372a3d10b057.html> (дата звернення: 11.01.2024).
19. Donbass Environment: Invisible Front // Truth Hounds. 2021. URL: https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2021/09/donbas-ecology-report-2021-truth-hounds_en.pdf (дата звернення: 11.01.2024).
20. Урядовий кур'єр. 2022. 1 червня. № 121. С. 12.
21. Ворог створює загрози екокатастрофи в Україні та Європі – розпочато розслідування екоциду // Офіс Генпрокурора України. 2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vorog-stvoryuye-zagrozi-ekokatastrofi-v-ukraini-ta-yevropi-rozpochato-rozsliduvannya-ekocidu-2> (дата звернення: 11.01.2024).
22. Офіс Генпрокурора України. Авіаційні удари по нафтобазах на Житомирщині – розслідується скоєння екоциду. 2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/aviaciini-udari-po-naftobazah-na-zitomirshhini-rozslidujetsya-skojennya-ekocidu> (дата звернення: 11.01.2024).
23. Офіс Генпрокурора України. Обстріл окупантами нафтобази на Рівненщині – розпочато розслідування. 2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/obstril-okupantami-naftobazi-na-rivnenshchini-rozpochato-rozsliduvannya> (дата звернення: 11.01.2024).
24. Офіс Генпрокурора України. Масовий мор птахів на Херсонщині – прокуратура зафіксувала чергові наслідки збройної агресії РФ. 2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/masovii-mor-ptaxiv-u-cornobayivci-prokuratura-zafiksuvala-cergovi-naslidki-zbroinoyi-agresiyi-rf> (дата звернення: 11.01.2024).
25. Babin V. Prosecution of Ecocide as a Weapon in Armed Conflict: Reflections on Crimea / V. Babin, O. Plotnikov // ICD Brief. 2022. Vol. 29. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Commentary/IcdBriefs2022> (дата звернення: 11.01.2024).
26. Ukraine's prosecutor general meets with U.S. counterpart // Ukrinform. 2022. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3512163-ukraines-prosecutor-general-meets-with-us-counterpart.html> (дата звернення: 11.01.2024).
27. Ukraine investigating dam blast as war crime, prosecutors say // Reuters. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-investigating-dam-blast-war-crime-prosecutors-say-2023-06-06> (дата звернення: 11.01.2024).
28. Плотников О.В. Відповідальність держави-окупанта за екоцид на окупованих територіях за законодавством України та міжнародним правом. Право України. 2024. № 3. С. 21-33.
29. V. Babin, O. Plotnikov, A. Prykhodko. Damage to the Maritime Ecosystems from the Destruction of the Kakhovka Dam and International Mechanisms of its Assessment. Lex Portus. 2023. Vol. 9 (5). P. 23–32.
30. International Council of Experts and Aggressor's Environmental Crimes // ARC. 2024. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2024/03/04/international-council-of-experts-and-aggressors-environmental-crimes/> (дата звернення: 11.04.2024).
31. Ухвала Заводського районного суду міста Миколаєва 4 вересня 2023 р. справа 487/5531/23, провадження 1-кк/487/3127/23 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113195969> (дата звернення: 11.01.2024).
32. Рішення Господарського суду Одеської області від 18 січня 2024 р., справа 916/3038/23 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116582658> (дата звернення: 11.04.2024).
33. Ухвала Ленінського районного суду міста Кіровограда від 27 червня 2023 р. справа 405/4268/23 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111951551> (дата звернення: 11.01.2024).
34. Ухвала Фастівського міськрайонного суду від 21 квітня 2022 р., справа 381/745/22 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103833027> (дата звернення: 11.01.2024).
35. Ухвала Київського апеляційного суду від 17 січня 2023 р., справа 761/26388/22 // ЄДРСР. URL: <https://>

reyestr.court.gov.ua/Review/108669539 (дата звернення: 11.01.2024).

36. Ухвала Київського апеляційного суду від 25 січня 2023 р., справа 761/26389/22 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108725655> (дата звернення: 11.01.2024).

37. Ухвала Київського апеляційного суду від 26 вересня 2023 р., справа 761/20572/23 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113935324> (дата звернення: 11.01.2024).

38. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 10 липня 2023 р., справа 420/12808/23 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112091089> (дата звернення: 11.01.2024).

39. Рішення Рівненського районного суду від 2 листопада 2022 р., справа 570/3088/21 // ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108264739> (дата звернення: 11.01.2024).

40. Babin B. Venäjän hyökkäyksen Ukrainaaan, mukaan lukien Krimin miehitys, ekologisten haasteiden oikeudellinen luokittelu. Pulkoposti. Turku, Centrum Balticum, 2023. Vol. 43. P. 77.

41. Babin B. Water Scarcity in the Crimea and the Ecological Catastrophe in the Black Sea. Crimea from Regional and International Perspectives. Ed. by Kadir Üstün, Filiz Tutku Aydın. İstanbul. SET Vakfı İktisadi İşletmesi. 2023. P. 97-114.

42. International Council of Experts and Aggressor's Environmental Crimes // ARC. 2024. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2024/03/04/international-council-of-experts-and-aggressors-environmental-crimes/> (дата звернення: 11.01.2024).

43. Experts Discussed Plan On War Crimes Against Environment and Ecocide Prosecution // ARC. 2024. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2024/04/26/experts-discussed-plan-on-war-crimes-against-environment-and-ecocide-prosecution/> (дата звернення: 11.01.2024).

44. Russian Aggression in Ukraine and Global Water Crisis / ARC // UN Special Rapporteur on the rights to water and sanitation. 2023. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/water/cfis/ga78/cfi-ga78-sr-water-submission-ARC.pdf> (дата звернення: 11.01.2024).

45. Russian Aggression in Ukraine and Water Management in Food Systems / ARC // UN Special Rapporteur on the rights to water and sanitation. 2024. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/water/cfis/ga79/cfi-ga79-sr-water-submission-Association-of-Reintegration-of-Crimea.pdf> (дата звернення: 11.01.2024).

46. UN Climate Conference and Russian Aggression // ARC. 2024. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2024/02/17/un-climate-conference-and-russian-aggression/> (дата звернення: 11.01.2024).

47. Association's Experts Reported OSCE about Aggressor's Nazi Policy // ARC. 2024. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/06/28/associations-experts-reported-osce-about-aggressors-nazi-policy/> (дата звернення: 11.01.2024).

48. Expert theses were announced on the Crimean Platform // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2023/10/26/expert-theses-were-announced-on-the-crimean-platform/> (дата звернення: 11.01.2024).

49. Crimean Platform: expert opinions on the most important issues // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2023/07/20/crimean-platform-expert-opinions-on-the-most-important-issues/> (дата звернення: 11.01.2024).

50. Parliamentary Proposals to Ukrainian Doctrine Are Being Developed // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/07/14/parliamentary-proposals-to-ukrainian-doctrine-are-being-developed/> (дата звернення: 11.01.2024).

51. World for Ukraine Summit Discussions and Occupied Crimea // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/09/28/world-for-ukraine-summit-discussions-and-occupied-crimea/> (дата звернення: 11.01.2024).

52. Association's Expert Made Presentation at International Seminar on Ecocide // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/10/26/associations-expert-made-presentation-at-international-seminar-on-ecocide/> (дата звернення: 11.01.2024).

53. UN Climate Change Conference and De-Occupation of Crimea // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/12/03/un-climate-change-conference-and-de-occupation-of-crimea/> (дата звернення: 11.01.2024).

54. Issues of Counteraction Russian Aggression Were Researched by Harvard University // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/02/11/issues-of-counteraction-russian-aggression-were-researched-by-harvard-university/> (дата звернення: 11.01.2024).

55. World Law Congress, Occupied Crimea and Russian Aggression // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/analytics/2023/03/24/world-law-congress-occupied-crimea-and-russian-aggression/> (дата звернення: 11.05.2024).

56. World Law Congress, Russian Aggression, Energy Markets and Maritime Safety // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/07/21/world-law-congress-russian-aggression-energy-markets-and-maritime-safety/> (дата звернення: 11.01.2024).

57. Cultural Forum and Aggressors' International Crimes // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2023/10/08/cultural-forum-and-aggressors-international-crimes/> (дата звернення: 11.01.2024).

58. Russian Aggression and Domicide Issue in International Law // ARC. 2024. URL: <https://arcrimea.org/en/activity/2024/05/24/russian-aggression-and-domicide-issue-in-international-law/> (дата звернення: 11.06.2024).

59. Collaborators and Ecocide: Old Lies and New Fakes // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2023/08/19/collaborators-and-ecocide-old-lies-and-new-fakes/> (дата звернення: 11.01.2024).

60. "Blockade of Mind" and other "Legal Methods" of Crimean Collaborators // ARC. 2023. URL: <https://arcrimea.org/en/news/2023/09/14/blockade-of-mind-and-other-legal-methods-of-crimean-collaborators/> (дата звернення: 11.01.2024).

61. Приходько А.В., Бабін Б.В., Плотников О.В. Екологічні наслідки російської агресії: виклики правового реагування. Юридичний бюлетень. 2023. Вип. 29. С. 13–24.

62. Приходько А.В. Універсальна юрисдикція щодо міжнародних злочинів, вчинених в Україні. Право України. 2024. Вип. 2. С. 39-50.

Плотніков О.В., Бабін Б.В. ЕКОЦИД: АГРЕСІЯ, ОКУПОВАНІ ТЕРИТОРІЇ, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАКТИКА РОЗСЛІДУВАНЬ

В статті авторами розглядається актуальне питання відповідальності держави-агресора за вчинені діяння у зоні бойових дій та на окупованій території України, які можуть бути кваліфіковані, як екоцид. Досліджене категорію екоциду у міжнародному праві та в національному законодавстві України та робиться висновок щодо еволюції визначення екоциду. Стосовно природи екоциду як особливо тяжкого злочину, що зачіпає цілі екосистеми, наголошується, що не всі скоєні під час збройного конфлікту злочини проти довкілля потрапляють під визначення екоциду.

Авторами висвітлене як кримінальні провадження щодо екоциду, порушені в Україні проти громадян держави-окупанта, так й інші справи відповідної кваліфікації. Істотним для дослідження став аналіз правових проблем, що призвели до неможливості або складнощів з доведенням до кінця розслідувань щодо екоциду.

Окремо питання кваліфікації діянь окупантів як екоциду досліджується в світлі знищення греблі Каховської ГЕС. Основні результати дослідження включають в себе визначення поняття екоциду в національному та міжнародному праві, встановлення можливостей для використання цього поняття для визначення екоциду як міжнародно-протиправного діяння держави.

Доведене що у українському правовому полі склалася парадоксальна ситуація, коли кримінальні провадження щодо екоциду вочевидь ефективніше розслідуються щодо подій, які не пов'язані з російською агресією та окупацією територій України, та які при цьому явно не співвідносяться з категорією екологічної катастрофи. Крім того, серед проваджень за ст. 441 ККУ стосовно діянь російських окупантів окремі мають явні риси «ординарних» воєнних злочинів, а щодо найбільш перспективних справ щодо екоциду інформація у відкритих джерелах відсутня.

Ключові слова: злочини проти довкілля, екоцид, кримінальна відповідальність, воєнні злочини довкілля.

Plotnikov O.V., Babin B.V. ECOCIDE: AGGRESSION, OCCUPIED TERRITORIES, INTERNATIONAL LAW AND INVESTIGATIVE PRACTICE

In the article, the authors consider the topical issue of the responsibility of the aggressor state for acts committed in the war zone and on the occupied territory of Ukraine, which can be qualified as ecocide. The category of ecocide in international law and in the national legislation of Ukraine is studied and a conclusion is made regarding the evolution of the definition of ecocide. Regarding the nature of ecocide as a particularly serious crime that affects entire ecosystems, it is emphasized that not all environmental crimes committed during armed conflict fall under the definition of ecocide.

The authors covered both criminal proceedings related to ecocide initiated in Ukraine against citizens of the occupying state, as well as other cases of appropriate qualification. The analysis of legal problems that led to the impossibility or difficulties in bringing to an end the investigations on ecocide became essential for the research.

Separately, the issue of qualifying the actions of the occupiers as ecocide is investigated in the light of the destruction of the Kakhovka HPP dam. The main results of the research include the definition of the concept of ecocide in national and international law, the establishment of opportunities for using this concept to define ecocide as an internationally illegal act of the state.

It has been proven that a paradoxical situation has developed in the Ukrainian legal field, when criminal proceedings regarding ecocide are obviously more effectively investigated in relation to events that are not related to Russian aggression and occupation of the territories of Ukraine, and which, at the same time, clearly do not correspond to the category of ecological disaster. In addition, among the proceedings under Art. 441 of the Criminal Code regarding the actions of the Russian occupiers, some have clear features of "ordinary" war crimes, and there is no information in open sources regarding the most promising investigation cases of ecocide.

Key words: crimes against environment, criminal liability, ecocide, environmental war crimes.

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кульчиківський М.І.,

здобувач вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

УДК 343.9:343.13

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.14

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВОВОЇ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ СФЕРИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: АНАЛІЗ РОБОТИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

Вступ. Сучасний кримінальний процес вимагає глибокого розуміння роботи судових експертів, для забезпечення справедливості та ефективного вирішення правових питань. У цьому контексті роль судової експертизи стає важливою складовою к у сфері кримінального правосуддя, оскільки вони забезпечують об'єктивні та науково обґрунтовані оцінки своєї роботи.

Питання про роль експертів у судових процесах має велике значення в контексті забезпечення справедливості та захисту прав людини. Дана тема є актуальною зв'язку із змінами в законодавстві, що впливають на регулювання процесів проведення судових експертиз.

Роль судових експертів досліджується багатьма науковцями. Зокрема воно висвітлюється в роботах таких вчених, як Л.Є. Владимиров, Г.С. Семанов, Г.А. Білецька, С.О. Бойко, О.І. Герасименко, І.І. Когутич, І.В. Левенець, І.О. Концевич, Н.В. Завязкіна, Р.Л. Степанюка, В.О. Мажарової, А.Ф. Волобуєва, І.В. Гора.

Метою даної статті є проблеми із якими стикаються судові експерти під час написання висновків та їх вплив на правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Для початку розберемо процес формування експертного висновку включає такі основні складові:

- 1) Зібрання необхідних матеріалів.
- 2) Вибір оптимального моменту для початку експертної консультації.
- 3) Визначення предмета оцінки.
- 4) Підготовка запитань, які будуть поставлені експерту.
- 5) Вибір професійної експертної організації або конкретного експерта.
- 6) Збирання необхідних матеріалів.

Необхідні матеріали – це переважно об'єкти дослідження, такі як матеріальні докази, трупи або їх фрагменти, які є важливими для правоохоронних органів. Ці об'єкти збираються від-

повідно до встановлених законом правил під час різних слідчих або судових процедур, таких як огляди, обшуки або виїмки.

У деяких випадках експертам надають зразки порівняльного матеріалу для дослідження. Під зразком для експертного дослідження розуміють матеріальний об'єкт, який надається експерту для порівняння з ідентифікованим або розпізнаним об'єктом. Серед таких зразків можуть бути почерки, відбитки пальців, зразки зубів, взуття, або зразки крові, слини, машинописного шрифту тощо. Ці зразки використовуються як порівняльний матеріал для експертних досліджень рукописів, слідів рук, ніг, зубів, документів та інших об'єктів [6, с. 55].

Предметом судової експертизи є фактичні обставини, які можна встановити під час проведення експертного дослідження, а також дані, що визначаються на основі спеціальних знань експерта та аналізу матеріалів справи. Формулювання питань перед експертом, слідчим або судом регулюється ЗУ «Про судову експертизу», де вказано, що питання можуть стосуватися лише наукових, технічних або інших спеціалізованих питань.

Згідно зі ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України «Сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості

чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

У клопотанні зазначаються: короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання; експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи; вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом вибір професійних установ чи експертів базується на типі експертизи, об'єкті роботи та характері проблеми, яку необхідно вирішити. У випадку проведення судової експертизи поза судово-експертною установою у відповідному документі чітко вказується особа, яка має провести експертизу [12].

У мотиваційній частині коротко викладаються обставини справи та надається детальна інформація про досліджувані об'єкти (тобто обставини їх виявлення, вилучення, зберігання і т. д.). Мотиваційна частина завершується зазначенням підстав для призначення експертизи (з посиланням на відповідну статтю КПК, якою керувався слідчий або суд).

Резолютивна частина містить рішення про призначення експертизи, вид експертизи, прізвище експерта або найменування експертної установи, питання, на які експерт повинен дати висновок, а також перелік матеріалів, які необхідно надати експерту.

Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України, постановлення про призначення експертизи видається відповідно до статей 242 та 244 КПК України. При цьому необхідно враховувати обставини, що виключають можливість доручення проведення експертизи зацікавленим особам.

Проведення експертизи – це процес дослідження об'єкта, наданого на експертизу. Експерти використовують спеціальні методи дослідження для вирішення спеціалізованих завдань. У теорії судової експертизи існують різні класифікації цих методів, наприклад, їх можна поділити на загальні, спільні, окремі наукові та спеціальні (багатопрямі) [3, с. 61].

Експерти не мають права обмежувати обсяг запропонованого дослідження. У випадках,

коли є велика кількість однорідних об'єктів (наприклад, партії неякісної продукції), слідчий або суд повинен оцінити доцільність проведення вибіркового дослідження. Експерт має право розширити межі дослідження, вказавши у своєму висновку на обставини, що мають значення для справи і не були поставлені під час розслідування та не були з'ясовані під час проведення слідчих дій, згідно зі статтею 200 Кримінального процесуального кодексу України [10].

Після завершення експертизи необхідно забезпечити адекватний контроль за якістю та об'єктивністю її результатів. Це може включати ретельний аналіз висновків експертів, перевірку їхньої відповідності питанням, що були поставлені перед ними, а також можливість подання зауважень чи запитів на уточнення до експертів.

Згідно з п.6 ст.102 Кримінального процесуального кодексу України: «У висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав.

В початковій частині вказується назва (криміналістична, інженерно-технічна, психіатрична, тощо) експертизи, дата та місце складання висновку, дата ухвали про проведення експертизи, відомості про особу, яка проводить експертизу, перелік матеріалів, що були предметом дослідження, питання, поставлені перед експертом, інформація про участь експерта в розслідуванні та процесуальний статус учасників.

У дослідницькому розділі надається опис об'єкта дослідження, аналіз процесу його проведення, узагальнення отриманих результатів, надання розрахунків та довідкових даних, використаних експертом, а також перевірка його висновків.

Остання частина містить самі висновки експерта – відповіді на поставлені перед ним питання. Вони можуть бути позитивними, негативними або про неможливість вирішення поставлених завдань. До висновку можуть додаватися пояснювальні матеріали, такі як фотографії чи схеми, та він завжди підписується експертом.

Висновок експерта не переважає інші докази. Ідея, що знання експерта є «особливим» доказом, базується на теорії, що визнає експертів

науковими суддями. Л.Є. Владимиров відзначає: «Судді не можуть критикувати висновок експерта, який вимагає декілька років досліджень для зрозуміння його основ, але вони можуть користуватися авторитетними вказівками експерта. Суди є незалежними у виборі експертів, проте після їх обрання судді довіряють їм». [2, с. 79].

Той факт, що висновки експерта базуються на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, не виключає можливості та необхідності їх всебічної оцінки слідчим і судом. Характер досліджуваного доказу не може бути підставою для некритичного ставлення до нього або особливого оцінювання його доказової сили. Відповідно до п.10 ст.101 Кримінального процесуального кодексу України, «Висновок експерта не є обов'язковим для осіб, що проводять дізнання, слідчих, прокурорів і судів, проте незгода з таким висновком повинна бути обґрунтована у відповідному рішенні, ухвалі або постанові».[10].

Експериментальне обстеження підсудної особи, що включає вивчення пізнавальних процесів та індивідуально особливостей, є необхідним елементом експертного дослідження у судовій та комплексній експертизі.

Як приклад, питання використання психологічного дослідження як параклінічного методу у процесі судово-психіатричної експертизи вирішується індивідуально за участю суду та психіатра-експерта (чи комісії психіатрів-експертів). Слід підкреслити, що в різних видах судових експертиз психіатри не завжди зобов'язані залучати психологів для вирішення експертних питань у всіх випадках, але можуть це робити за необхідності та доцільності.

Як висновок маємо те, що основними самостійними завданнями експериментально-психологічного дослідження у рамках судово-психіатричної експертизи є:

- надання додаткових психологічних даних для диференційної діагностики;
- встановлення ступеня вираженості (глибини) наявних психічних розладів у випробуваної особи.

Додатковими завданнями щодо основних є:

- виявлення структури порушених та збережених аспектів психічної діяльності;
- визначення установок підсудних стосовно патопсихологічного обстеження та ситуації експертизи загалом.

Ці завдання обов'язково вирішуються як при розв'язанні першого, так і другого самостійного

завдання. Розглянемо зміст виділених завдань патопсихологічного дослідження у рамках судово-психіатричної експертизи докладніше.

Націленість експериментально-психологічного дослідження на вирішення експертних питань передбачає обов'язкове вирішення даного завдання як у диференційно-діагностичному напрямку патопсихологічного дослідження, так і при визначенні глибини психічної патології досліджуваного. Це пояснюється перш за все тим, що існує відмінність між клінічно-нозологічною діагностикою та вирішенням експертних питань: наприклад, деякі пацієнти зі шизофренією, які перебувають у ремісії, можуть бути визнані судом винними, тоді як інші, хворі на психопатію в стані декомпенсації, можуть бути визнані не винними – це залежить не тільки від діагнозу, але і від виявлення структури психічних порушень, співвідношення збережених та патологічних аспектів психіки, а також від психологічних факторів, що лежать в основі цих порушень психічної діяльності [11, с. 47].

Це особливо очевидно при використанні принципу системно-структурного аналізу психічної діяльності: виявлення якісних особливостей відбивних та регуляторних структур, співвідношення їх збережених та порушених компонентів має велике значення для експертного визначення здатності особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними. Важливо зазначити, що кількісні дані багатьох методик, таких як тест Векслера, часто не є інформативними для вирішення експертних питань – результати осіб, що перебувають у стані вини або невинності, можуть не значно відрізнятися за цими методиками [5, с. 39].

Визначення структури порушень психічних процесів, їх співвідношення зі збереженими аспектами психічної діяльності може виступати як самостійне завдання дослідження у певних видах судово-психіатричних експертиз. Наприклад, у рамках судово-психіатричної експертизи при визначенні обмеженої здатності обвинуваченого усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними внаслідок психічного розладу, експертне висновок доповнюється визначенням структури психічних порушень, співвідношенням між збереженими та порушеними аспектами психічної діяльності, а також врахуванням психологічних факторів, що лежать в основі цих порушень. Особливу увагу при цьому слід приділити збереженню критичності, ступеню опосередкова-

ності своїх дій, компенсаторним психологічним механізмам та іншим аспектам.

Різні смислові установки випробуваних щодо експертизи загалом і, зокрема, до ситуації патопсихологічного обстеження, широко представлені в судово-психологічних, судово-психіатричних та комплексних судових психолого-психіатричних експертизах.

Це передусім симуляція – свідоме та цілеспрямоване представлення неіснуючих ознак психічних розладів. Більш складні форми симуляції, що виникають на патологічному ґрунті, в осіб з існуючими психічними порушеннями, включають агравацію, метасимуляцію і сюрсимуляцію [6, с. 143].

Агравація – це свідоме перебільшення незначно виражених психічних змін, особливо помітне при експериментально-психологічному дослідженні, коли особи з невираженим інтелектуальним дефектом (наприклад, прикордонні випадки олігофренії, хворі на органічні ураження головного мозку тощо) демонструють виражене недоумство.

Метасимуляція полягає в свідомому представленні психопатологічної симптоматики, яка колись була присутня у підекспертного, але на момент дослідження вже відсутня.

Особливо складно розпізнати сюрсимуляцію – коли підекспертний дійсно страждає на психічне захворювання, але представляє картину іншого, нехарактерного для нього, порушеного психічного стану. Поведінка хворого у таких випадках визначається складним сплетінням смислових установок, спотвореного сприйняття дійсності і себе, психопатологічних мотивів і порушень мислення, характерних для його психічного захворювання.

Крім того, важливо врахувати активність підекспертних у контексті зворотної симуляції та дисимуляції. Дисимуляція полягає в намаганні приховати прояви свого психічного стану або психічних розладів.

Різноманітні смислові установки стосовно судової експертизи визначають потребу у їх виявленні під час експериментально-психологічних підекспертних досліджень. Це необхідно для досягнення основних цілей експертизи – встановлення патопсихологічного симптомокомплексу та оцінки рівня вираженості наявних психічних розладів. Для вирішення цих завдань важливо розробити ефективні методи виявлення смислових установок, такі як цілісний синдромальний аналіз патопсихологічних даних та застосування додаткових критеріїв.

Визначення характеру змістової установки має значення також для судово-психіатричного розпізнавання симуляції та її варіантів. Проте варто зауважити, що часто підекспертні дослідження, які намагаються представити неіснуючі у них психопатологічні симптоми перед лікарями-психіатрами, можуть переживати труднощі під час експериментальних досліджень. Особливо це стосується виконання завдань, пов'язаних з оцінкою інтелектуального рівня. Такі ситуації можуть провокувати певні форми симуляції, адаптовані до умов експерименту, що може виявитися складним завданням для визначення адекватної психічної реакції підекспертних [7, с. 402].

Результати експериментально-психологічного дослідження оформляються психологом у вигляді висновку, який заноситься до медичної документації, а його резюмуюча частина може бути включена до висновку (акту) судово-психіатричної експертизи в розділі «психічний статус» для обґрунтування експертних висновків. При укладанні такого висновку рекомендується врахувати наступні моменти:

- Загальне введення: характеристика поведінки досліджуваного під час експерименту та спілкування, розуміння мети експертизи, психологічні аспекти внутрішньої динаміки хвороби, актуальні установки, майбутні плани, скарги;
- Особливості діяльності досліджуваного в експериментальній ситуації: розуміння та виконання інструкцій, специфіка виконання завдань, реакція на успіх та невдачу, а також на корекційні зауваження та допомогу, крім того, можна відобразити особливості рівня когнітивних здібностей та уваги;
- Дані про рівень розвитку різних аспектів пам'яті, особливості та порушення мнестичних процесів;
- Інформація про особливості асоціативних процесів;
- Висвітлення рівня розвитку інтелекту, операційні, динамічні та мотиваційні порушення у процесі узагальнення та абстрагування, порушення логіки та інші аспекти розумової діяльності;
- Дані про особливості особистості, емоційно-вольову сферу, смислове сприйняття, самосвідомість тощо;
- Резюмуюча частина: узагальнення експериментальних даних про особливості та порушення пізнавальної діяльності та особистісної сфери, а також результатів спостереження.

Форма подання узагальнених психологічних даних повинна відповідати потребам експертів-психіатрів у вирішенні діагностичних та експертних питань, а також завданням, поставленим перед психологом.

Висновки. Судові експерти відіграють надзвичайно важливу роль у судових процесах, впливаючи на правосуддя та вирішення правових питань, пов'язаних з психічним станом осіб, що перебувають під судом. Їхні експертні висновки і думки часто визначають подальшу долю осіб, які перебувають у судовому процесі, і можуть мати серйозний вплив на їх майбутнє.

Аналіз судових рішень, де брали участь судові експерти, показує, що їхні експертні висновки часто визнаються судами як ключові елементи прийняття рішень. Це особливо стосується справ, пов'язаних з психічним станом обвинувачених або підозрюваних осіб, де експертні думки стосовно здатності розуміти суть справи або контролювати свої дії можуть вирішувати питання про їхню відповідальність за злочин.

Отже, судові експерти сприяють справедливому розгляду справ та прийняттю обґрунтованих рішень судами. Важливою умовою ефективності цієї діяльності є постійне вдосконалення методів діагностики, підвищення кваліфікації експертів та забезпечення міждисциплінарної співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : Навч. посіб. для студ.ВНЗ // МАУП; П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – Київ, 2007. – 510 с.
2. Білецька Г. А. Судова медицина та судова психіатрія: підручник / Г. А. Білецька. Харків: Право, 2018. 376 с.
3. Бойко С.О. Судово-медична експертиза визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: навч. посіб. Ужгород : СМП «Інватор», 2003. 225 с.

Кульчи́ковський М.І. ВЗАЄМОДІЯ ПРАВОВОЇ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ СФЕРИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: АНАЛІЗ РОБОТИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

У науковій статті досліджується взаємодія правової та судово-експертної сфер у кримінальному процесі, зокрема діяльність судово-психіатричних експертів. Робота підкреслює значення судової експертизи як інструменту, що забезпечує об'єктивність і справедливість судочинства. Особлива увага приділяється психологічним дослідженням як параклінічному методу в судово-психіатричній експертизі, що допомагає отримати точні дані про психічний стан підсудного.

Основні методологічні підходи, які застосовують судово-психіатричні експерти, детально розглянуті в статті. Встановлено, що професійна компетентність, досвід і постійне навчання експертів є вирішальними для забезпечення точності та об'єктивності їх висновків. Підкреслюється необхідність безперервного професійного розвитку експертів із впровадженням новітніх технологій і методів діагностики.

Ефективна робота судових експертів значно сприяє ухваленню обґрунтованих і справедливих судових рішень. Вдосконалення цієї сфери, зокрема підвищення кваліфікації експертів та поліпшення методів

4. Герасименко О. І. Словник-довідник термінів судової медицини / О. І. Герасименко. Київ : Ін Юре, 2002. 482 с.

5. Гора І.В. Криміналістика : Навч. посіб. // І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Колесник. – К. : Вид. Паливода А.В., 2007. – 233 с.

6. Завязкіна Н.В. Обмежена осудність та обмежена дієздатність: засади клініко-психологічної діагностики в судовій експертології : монографія. Київ : Компринт, 2018. 317 с.

7. Кікінчук В.В.: «Призначення судових експертів при розслідуванні вбивств»; вид. – «Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики»; м.Харків від 2022р.

8. Князев В.В : «Проблемні питання призначення судово-медичних експертних досліджень під час досудового розслідування»; вид. – «Національна Асоціація Адвокатів України»; м. Київ від 2019 р.

9. Когутич І.І. Криміналістика : Курс лекцій. – Київ : Атіка, 2008. – 887 с.

10. Концевич І.О., Михайличенко Б.В. Судова медицина. К.: МП «Леся», 1997. 655 с.

11. Криміналістика : підручник : у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярської ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 1. 384 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. 2012. № 90–91. 19 травня.

13. Левенець І.В. Судова психіатрія: підручник. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 328 с.

14. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. (ВВР, 1994, № 28, ст. 232 / Відомості Верховної Ради України. 1994, № 28, ст.232 2003 р, № 27, ст. 209.

15. Романенко Є.С. «Проблемні аспекти проведення судових експертиз під час розслідування кримінального провадження» УДК 343.98 від 15.10.2019 р.

16. Сенюта І.Я. «Актуальні проблеми судово-медичної експертизи в медичних справах»; збірник Міжнародної науково-практичної конференції; ХУУП, м. Хмельницький, вид. – ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» від 27 травня 2022 р.

17. Циганюк Ю.В. «Правове регулювання використання методик для проведення судової експертизи»; збірник Міжнародної науково-практичної конференції; ХУУП, м. Хмельницький, вид. – ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права» від 27 травня 2022 р.

діагностики, критично важливе для покращення якості судочинства. Це сприяє гуманізації правової системи та ефективному захисту прав і свобод людини.

Значення судово-психіатричної експертизи в кримінальному процесі важко переоцінити. Її результати впливають на долі людей, допомагаючи суду ухвалювати справедливі рішення на основі об'єктивних даних. Компетентність судово-психіатричних експертів стає ключовою ланкою у процесі правосуддя.

Психологічні методи, які використовуються в судово-психіатричній експертизі, дозволяють глибше зрозуміти психічний стан обвинуваченого або підсудного, що важливо для встановлення істини у кримінальних справах. Це надає суду можливість ухвалювати рішення, враховуючи всі обставини справи.

Професійний розвиток судово-психіатричних експертів має включати не тільки традиційні методи навчання, а й сучасні підходи, такі як використання новітніх технологій і методів діагностики. Це підвищить точність і об'єктивність експертиз, сприяючи довірі до судової системи.

Висновок статті наголошує на необхідності систематичного вдосконалення роботи судових експертів. Це включає постійне підвищення їхньої кваліфікації, впровадження нових методів і технологій у діяльність, а також створення умов для об'єктивного проведення експертиз. Такі заходи є критично важливими для забезпечення справедливості та гуманності правової системи.

Ключові слова: судовий процес, судово-експертна сфера, судово-психіатричні експерти, експертиза, експертиза як інструмент, експертні висновки.

Kulchykovskiy M.I. INTERACTION BETWEEN LEGAL AND FORENSIC SPHERE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ANALYSIS OF FORENSIC EXPERTS' WORK

This scientific article delves into the intricate interplay between the legal and forensic domains within the realm of criminal proceedings, particularly highlighting the role and activities of forensic psychiatric experts. The study underscores the pivotal role of forensic expertise as a vital instrument that guarantees objectivity and equity in the judicial process. For instance, the article illustrates the application of psychological research as a paraclinical method within forensic psychiatric evaluations.

In this context, the article meticulously examines the principal methodological approaches employed by forensic psychiatric experts during their evaluations. The findings reveal that the professional competence, accumulated experience, and ongoing education of these experts are indispensable for ensuring the precision and impartiality of their conclusions. The research concludes by affirming that the proficient performance of forensic experts significantly aids the judiciary in making well-substantiated and equitable decisions. Enhancing this domain, especially through the advancement of experts' qualifications and the refinement of diagnostic techniques, is deemed crucial for the enhancement of judicial quality. This improvement is not merely technical but also contributes to the overarching humanity of the legal system, thereby fostering more robust protection of human rights and freedoms.

Furthermore, the article expounds on the necessity of continuous professional development for forensic psychiatric experts. It suggests that traditional training methods should be complemented by contemporary approaches, incorporating the latest advancements in technology and diagnostic methodologies. Such integrative professional development ensures that forensic experts remain at the forefront of their field, capable of delivering highly accurate and unbiased evaluations. This commitment to professional excellence is fundamental to maintaining the integrity and reliability of forensic psychiatric assessments, which are critical to the judicial process.

The significance of forensic psychiatric expertise in criminal proceedings cannot be overstated. The outcomes of these expert evaluations have profound implications for the lives of individuals, aiding the courts in reaching just and balanced decisions based on comprehensive and objective data. The expertise of forensic psychiatric professionals thus becomes a cornerstone in the administration of justice, influencing the final judgments in complex cases.

Psychological methods utilized in forensic psychiatric evaluations allow for a deeper understanding of the mental state of defendants or accused persons. This depth of insight is essential for the accurate establishment of facts in criminal cases, providing the judiciary with a fuller picture of the circumstances. Such methods enable the court to consider all relevant factors, leading to more informed and just decisions.

The professional development of forensic psychiatric experts should not only focus on traditional educational pathways but also embrace modern technological and methodological advancements. This holistic approach to professional growth ensures that experts are well-equipped to handle the evolving challenges of their field, enhancing the accuracy and objectivity of their evaluations. This, in turn, fosters greater trust in the judicial system, as the reliability of forensic assessments is critical to the administration of justice.

In conclusion, the article emphasizes the ongoing need for systematic enhancement of the work conducted by forensic experts. This includes regular updates to their professional qualifications, the incorporation of innovative methods and technologies into their practices, and the establishment of conditions conducive to objective evaluations. Such measures are essential for ensuring justice and the humane treatment of individuals within the legal system. The proficient and ethical conduct of forensic psychiatric experts is fundamental to the credibility and effectiveness of the judicial process, ultimately safeguarding human rights and freedoms. The article calls for sustained efforts to support and advance the field of forensic psychiatry, recognizing its vital role in upholding justice and human dignity in criminal proceedings.

Key words: judicial process, forensic proceeding, forensic psychiatric experts, expertise, reliability of forensic assessments, psychological methods.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Боровик А.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи**Науково-дослідного інституту публічного права*

Ніц С.С.,

*здобувач освітньо-наукового рівня (доктор філософії)**Науково-дослідного інституту публічного права*

УДК 341.4

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.15

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Вступ. Слід зауважити, що на рівень злочинності в Україні в останні десятиріччя суттєво впливає діяльність т.з. транскордонних (міжнародних) злочинних угруповань, особливо в сфері легалізації доходів отриманих незаконним шляхом, нелегального переміщення зброї, торгівлі людьми, організації наркотрафіку, нелегальної міграції тощо. Важливе значення для протидії міжнародній злочинності має міжнародне співробітництво між державами та іншими учасниками міжнародних відносин у сфері боротьби із злочинністю. Зокрема, принцип співробітництва держав закріплено у Статуті ООН (1945 р.), Декларації про принципи міжнародного права (1970 р.), Конвенції про права міжнародних договорів (1969 р.), Заключеному акті наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.) та ін.

Дослідження ролі міжнародних неурядових організацій у боротьбі зі злочинністю є важливим, оскільки дані організації проводять незалежний аналіз злочинності, допомагають урядам та міжнародним організаціям краще зрозуміти складові аспекти злочинності, впроваджувати більш ефективні стратегії та політику боротьби і попередження злочинності, привертають увагу до певних проблем (зокрема, в сфері торгівлі людьми, корупції, наркотрафіку, інших міжнародних кримінальних правопорушень), сприяють впровадженню нових відповідних законодавчих ініціатив в цій сфері, допомагають жертвам злочинів, часто експериментують з новими підходами та інноваціями у боротьбі зі злочинністю, сприяють підвищенню обізнаності суспільства щодо проблем злочинності та способів її запобігання, стимулюють підвищенню прозорості та підзвітності

національних урядів і правоохоронних органів в сфері боротьби із злочинністю тощо.

У своїх працях питання ролі міжнародних неурядових організацій у боротьбі із злочинністю окремі аспекти досліджували такі науковці, як: А.В. Войціховський (значення міжнародних неурядових організацій у боротьбі зі злочинністю), У. Ільницька (особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій), В.В. Топчій та Т.В. Цуман (міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності). Слід зауважити, що в більшості випадків досліджується роль та значення міжнародних неурядових організацій, як учасниць міжнародних відносин, в окремих випадках досліджувалася аспекти їх участі у сфері боротьби зі злочинністю.

Метою статті є дослідження ролі міжнародних неурядових організацій у боротьбі із злочинністю.

Виклад основного матеріалу. На думку В.В. Топчій, Т.В. Цуман міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю – це «діяльність держав, їхніх компетентних органів, міжнародних організацій, що ґрунтується на нормах міжнародних договорів та національного законодавства й спрямована на розслідування, кримінальне переслідування, судовий розгляд та запобігання злочинам» [1, с. 67].

Основними напрямками міжнародного співробітництва у боротьбі із злочинністю є: укладання двосторонніх договорів в сфері боротьби зі злочинністю, надання правової допомоги та розробка міжнародних норм і стандартів ефективної боротьби зі злочинністю, регламентування питань міжнародної та національної юрисдикції в сфері боротьби і протидії злочинним

проявам, взаємодія у запобіганні, виявленні та розкритті злочинів.

Важливе значення для міжнародного співробітництва у боротьбі із злочинністю та діяльності кримінального правосуддя мають такі міжнародні організації як: ООН та його окремі структурні підрозділи (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Міжнародний суд, Секретаріат ООН, Економічна та соціальна рада ООН, Рада з опіки, United Nations Office on Drugs and Crime), Тихоокеанська група щодо боротьби з відмивання грошей, Міжнародна група з розробки фінансових заходів щодо боротьби з відмивання грошей, Міжнародна організація з питань міграції, Міжнародна організація кримінальної поліції, Рада Європи, Організація безпеки співробітництва в Європі, Європол, Інтерпол та ін.

Окремо слід зауважити щодо ролі неурядових міжнародних організацій у міжнародних відносинах, оскільки саме такі організації в межах власної міжнародно-правової суб'єктності впливають на світові політичні процеси на глобальному і регіональному рівні, представляють широкі суспільні інтереси, які виходять за межі окремих держав, здійснюють контроль за виконанням міжнародних конвенцій та угод, проводять тиск на суб'єктів міжнародних відносин, забезпечують оптимізацію міжнародного співробітництва, в т.ч. шляхом аналізу та експертної оцінки різноманітних економічних, соціальних, екологічних, політичних та інших проблем [2, с. 84]. В сфері міжнародної боротьби зі злочинністю міжнародні неурядові організації відіграють важливу роль, з огляду на те, що вони доповнюють зусилля держав та міжнародних урядових організацій в цій сфері та спрямовують свою діяльність на попередження злочинності, підвищення рівня правової освіти, сприяння реабілітації злочинців, захисту прав людини, дослідженню проблемних аспектів кримінального правосуддя, кримінального права та кримінального процесу.

Серед міжнародно-правових актів, які регулюють міжнародно-правовому суб'єктність міжнародних неурядових організацій можна відзначити наступні: Статут ООН, Статут ЮНЕСКО, резолюції ГА ООН, Економічної та соціальної ради ООН, Комітету міністрів Ради Європи, Європейська конвенція щодо визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій (1986 р.) та ін. Наприклад, Меморандум Ради Європи «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі»

(2002 р.) визначає, що міжнародними неурядовими органами є самоврядні організації, які підлягають управлінню з боку органів державної влади, до них відносяться «асоціації, благодійні заклади (charities), фонди (foundations, funds), некомерційні корпорації, товариства і довірчу власність в управлінні (trusts)» [3]. У Статуті ООН у ст. 71 закріплено повноваження Економічної і соціальної ради ООН, щодо консультування із неурядовими організаціями що входить до її повноважень [4].

В межах національних держав правовий статус міжнародні неурядові організації визначається внутрішнім законодавством країн. Наприклад, Конституція України містить декілька положень щодо міжнародних зобов'язань та співпрацю на міжнародному рівні, зокрема, ст. 9 визначає, що чинні міжнародні договори, згоду на які дала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України, а ст. 18 – передбачає, що зовнішня політика України спрямовується на забезпечення національних інтересів і безпеки держави шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства [5]. П.4 ст. 2 Закону України «Про громадські об'єднання» закріплює положення щодо правового статусу міжнародних неурядових організацій – «неурядові організації інших держав, міжнародні неурядові організації (далі – іноземні неурядові організації) діють на території України відповідно до цього та інших законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [6]. Кримінальний процесуальний кодекс України у Розділі IX визначає основні засади міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [7].

Міжнародна неурядова організація – це «об'єднання на постійній основі суб'єктів національного права декількох країн, що має правореалізуючу (функціональну) правосуб'єктність у межах, визначених міжнародним правом, не ставить за мету одержання прибутку та діє згідно з нормами міжнародного права» [8]. На думку У. Ільницької «неурядова міжнародна організація – це організаційно-оформлене, засноване на приватному погодженні некомерційне об'єднання національних організацій, союзів, груп і окремих осіб, що реалізує суспільно-корисні цілі у різних галузях (публічно-правовій, соціальній, політичній, культурній, економічній тощо) та ґрунтується на неурядових угодах» [2, с. 86]. Міжнародні неурядові організації

мають статус юридичних осіб, діють на основі принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, сприяють формуванню глобального міжнародного громадянського суспільства та не є суб'єктами міжнародного права, проте виступають учасниками міжнародних відносин.

Ознаками міжнародних неурядових організацій є: некомерційний характер, не використовують та не пропагують ненасильницькі методи, не беруть участь у політичних відносинах з метою досягнення влади, у більшості випадків виступають членськими організаціями, можуть мати неформальний статус або бути наділені правосуб'єктністю, діють на національному, регіональному, субрегіональному та/або міжнародному рівнях, створюються не на підставі міжнародної угоди. У своїй діяльності керуються такими принципами міжнародного права, як: добровільне створення, право на свободу вираження поглядів, обсяг прав та обов'язків відповідає рівню повноважень юридичних осіб, мають право на судовий захист [3].

Серед найбільш впливових міжнародних неурядових організацій які діють в сфері боротьби із злочинністю можна виділити наступні: Міжнародна асоціація кримінального права, Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд, Міжнародне криминологічне товариство, Міжнародний рух за реформу пенітенціарної системи, Amnesty International, Human Rights Watch, Transparency International, Міжнародна організація з міграції, International Centre for Missing & Exploited Children, Anti-Slavery International, International Organization for Migration, Penal Reform International та ін.

Основними аспектами ролі міжнародних неурядових організацій в у боротьбі зі злочинністю є:

- незалежне дослідження та аналітика злочинності, включаючи її причини, наслідки та методи боротьби, що сприяє формуванню національними урядами та міжнародними організаціями більш ефективної політики та стратегії боротьби із злочинністю (наприклад, Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН із питань злочинності та правосуддя здійснює дослідження щодо різних аспектів злочинності, включаючи організовану злочинність, тероризм та кіберзлочинність);

- моніторинг порушення прав людини під час вчинення правопорушень, які часто пов'язуються із злочинною діяльністю (Human Rights Watch та Amnesty International здійснюють моніторинг порушення прав людини, в т.ч. і пов'язаних із злочинністю, та публікують відповідні звіти);

- адвокація щодо змін в міжнародному та національному законодавстві і кримінальній політиці для підвищення рівня ефективної боротьби із злочинністю;

- організація компаній з підвищення обізнаності суспільства щодо проблем злочинності та способів їх запобігання, впровадження освітніх програм для підвищення рівня правосвідомості, правової освіти та правового виховання серед громадян (наприклад, Transparency International проводить антикорупційні кампанії та впроваджує освітні програми, які спрямовані на боротьбу з корупцією);

- права допомога, медичні послуги та психологічна підтримка, реабілітація та реінтеграція у суспільство жертв злочинності (наприклад, Міжнародна організація з міграції надає підтримку жертвам торгівлі людьми);

- співпраця з міжнародними та національними правоохоронними органами, зокрема надання експертної допомоги, інформаційних та інших ресурсів для боротьби зі злочинністю (наприклад, Інтерпол співпрацює з такими міжнародними неурядовими організаціями, як International Centre for Missing & Exploited Children, Anti-Slavery International, International Organization for Migration та ін);

- реабілітація та ресоціалізація злочинців шляхом формування та реалізації відповідних програм (наприклад, Penal Reform International впроваджує програми для створення справедливого та ефективного кримінального правосуддя) тощо.

В межах даного дослідження більш детально розглянемо діяльність в сфері міжнародної боротьби зі злочинністю окремих міжнародних неурядових організацій:

1. Міжнародна асоціація кримінального права/Association Internationale de droit penal, заснована у 1924 р (далі -Асоціація) – міжнародна неурядова організація з консультативним статусом при Раді Європи, метою якої є сприяння співробітництву фахівців в сфері кримінального права для розвитку єдиного універсального міжнародного кримінального права та уніфікації кримінального процесу різних країн, дотримання прав людини у кримінальному процесі, протидія міжнародній злочинності [10].

Діяльність Міжнародної асоціації кримінального права спрямована на:

- організацію наукових, конгресів, семінарів та конференцій (зокрема, за участі Вищого

міжнародного інституту кримінально-правових наук щорічно проводяться учбові семінари для науковців та практиків з різних країн);

- публікацію наукових праць (наприклад, щоквартального журналу журналу «Revue Internationale du Droit Maritime/Огляд міжнародного кримінального права»);

- проведення міжнародних курсів (наприклад, на тему «Методи та технічні прийоми, що використовуються судьями для винесення вироків у кримінальних справах» [9]);

- взаємодію з міжнародними організаціями (зокрема, з ООН, ЮНЕСКО, Інтерполом та ін.);

- надання консультативної та експертної допомоги у сфері кримінального права та кримінального процесу (наприклад, в межах діяльності Асоціації було сформована та розвинуто ідею створення міжнародної кримінальної юрисдикції та механізму розслідування міжнародних злочинів в сфері порушення прав людини та винесення судових рішень, на основі даної ідеї в подальшому було створено Міжнародний кримінальний суд [9, с. 7]);

- формуванню та реалізації програм технічної допомоги і співпраці щодо забезпечення і дотримання прав людини в рамках системи кримінального правосуддя в країнах Центральної і Східної Європи, Африки та арабських країнах та ін.

Асоціація має міжнародну структуру з відповідними регіональними відділеннями та національними комітетами, які представляють її інтереси в різних країнах, членами асоціації можуть бути приватні особи (зокрема науковці та професіонали в сфері кримінального права і процесу), а також, юридичні особи (наприклад, університети, дослідницькі центри, які займаються питаннями кримінального права та кримінального процесу).

2. Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд/International Penal and Penitentiary Foundation (далі – Фонд) – це міжнародна неурядова наукова організація, яка має спеціальний статус в галузі превенції при ООН, об'єднує спеціалістів в галузі кримінального і пенітенціарного права та має за мету дослідження в сфері запобігання злочинності та виправлення правопорушників, сприяння реформам у сфері кримінального правосуддя та пенітенціарної системи на міжнародному рівні, підтримки міжнародної співпраці та обміну знаннями між країнами в даній сфері, шляхом здійснення наукових досліджень, публікацій та навчання. Передісторія створення Фонду – у 1872 р. було створено

Міжнародну пенітенціарну комісію, метою діяльності якої став збір національної статистики пенітенціарних установ і надання рекомендацій щодо тюремної реформи в Європі. Подальша реорганізація відбулася у 1935 р. – в складі Ліги Націй функціонувала Міжнародна пенітенціарна комісія, у 1945 р. – в межах ООН здійснювалася діяльність щодо запобігання злочинності та стандартизації кримінального правосуддя, у 1951 р. було створено Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд [11].

Діяльність Міжнародного кримінального і пенітенціарного фонду спрямована на:

- проведення досліджень з питань запобігання злочинності та форм поведінки із засудженими;

- організацію конференцій, семінарів, конгресів, колоквиумів, зустрічей та інших заходів з метою обговорення та розробки найкращих практик в сфері здійснення кримінального правосуддя та діяльності пенітенціарних систем;

- публікація дослідницьких матеріалів звітів та рекомендацій для урядів і міжнародних організацій в даній сфері;

- співпраця з міжнародними організаціями, національними урядами та неурядовими організаціями в сфері діяльності кримінального правосуддя та пенітенціарних систем (наприклад, ООН, ЄС, Міжнародною асоціацією кримінального права, Європолом, Міжрегіональним науково-дослідним інститутом ООН з питань злочинності і правосуддя, Європейським комітетом з проблем злочинності ін.).

Висновки. Міжнародне співробітництво в сфері боротьби зі злочинністю полягає у співпраці учасників міжнародних відносин, що ґрунтується на нормах міжнародного права, двосторонніх договорів і національного законодавства та має на меті розслідування кримінальних правопорушень, кримінальне переслідування злочинців та боротьбу із злочинністю. В сфері міжнародної боротьби зі злочинністю міжнародні неурядові організації відіграють важливу роль, оскільки вони доповнюють зусилля держав та міжнародних урядових організацій в цій сфері та спрямовують свою діяльність на попередження злочинності, підвищення рівня правової освіти, сприяння реабілітації злочинців, захисту прав людини, дослідженню проблемних аспектів кримінального правосуддя, кримінального права та кримінального процесу. Діяльність міжнародних неурядових організацій в т.ч. і в сфері боротьби зі злочинністю, регулюється системою міжнародно-правових

актів та актами національного законодавства. Міжнародних неурядових організацій мають некомерційний характер, не використовують та не пропагують ненасильницькі методи, не беруть участь у політичних відносинах з метою досягнення влади, є членськими організаціями, можуть мати неформальний статус або бути наділені правосуб'єктністю, діють на національному, регіональному, субрегіональному та/або міжнародному рівнях, створюються не на підставі міжнародної угоди, у своїй діяльності керуються принципами міжнародного права. Найбільш впливовими міжнародними неурядовими організаціями які діють в сфері боротьби із злочинністю є: Міжнародна асоціація кримінального права, Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд, Міжнародне кримінологічне товариство, Міжнародний рух за реформу пенітенціарної системи, Amnesty International, Human Rights Watch, Transparency International, Міжнародна організація з міграції, International Centre for Missing & Exploited Children, Anti-Slavery International, International Organization for Migration, Penal Reform International та ін.

Основними аспектами ролі міжнародних неурядових організацій в у боротьбі зі злочинністю є: незалежне дослідження та аналітика злочинності, моніторинг порушення прав людини під час вчинення правопорушень, адвокація змін в даній сфері у міжнародному та національному законодавстві і кримінальній політиці, організація компаній з підвищення обізнаності суспільства щодо проблем злочинності та способів їх запобігання, реабілітація та реінтеграція у суспільство жертв злочинності, надання експертної допомоги, інформаційних та інших ресурсів для боротьби зі злочинністю, реабілітація та ресоціалізація злочинців та ін.

Актуальними напрямками подальших досліджень ролі міжнародних неурядових організацій в сфері боротьби із злочинністю вбачається у сфері запобігання воєнними злочинам та при-

тягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, які вчинили такі кримінальні правопорушення в ході російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Топчій В.В., Цуман Т.В. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 4–5 (8–9) 2017. С. 66-70.
2. Ільницька У. Особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Випуск 24, 2012. С. 84-91. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38126/15-Ilnytska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 18.04.2024)
3. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі: Меморандум Ради Європи, 2002 р. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id135022> (дата звернення: 11.04.2024)
4. Статут ООН від 25.06.1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 17.04.2024)
5. Конституція України від 26.06.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4194> (дата звернення: 07.04.2024)
6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17?find=1&text=%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD#Text> (дата звернення: 10.04.2024)
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n4210> (дата звернення: 18.04.2024)
8. Міжнародна неурядова організація. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1504/1/Tarasov_470_471.pdf (дата звернення: 15.04.2024)
9. Войціховський А.В. Міжнародні неурядові організації у боротьбі зі злочинністю. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f7d72a3-7b17-4aa7-83a2-99f7af56c1d1/content> (дата звернення: 12.04.2024)
10. Міжнародна асоціація кримінального права. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1182/58/1/14/> (дата звернення: 16.04.2024)
11. International Penal and Penitentiary Foundation. URL: <https://www.ipppf-fipp.org/> (дата звернення: 17.04.2024)

Боровик А.В., Ніц С.С. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У БОРОТБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

У статті здійснено дослідження ролі міжнародних неурядових організацій у боротьбі із злочинністю. Зауважено, що міжнародне співробітництво в сфері боротьби зі злочинністю полягає у співпраці учасників міжнародних відносин, що ґрунтується на нормах міжнародного права, двосторонніх договорів і національного законодавства та має на меті розслідування кримінальних правопорушень, кримінальне переслідування злочинців та боротьбу із злочинністю. Визначено, що в сфері міжнародної боротьби зі злочинністю міжнародні неурядові організації відіграють важливу роль, оскільки вони доповнюють зусилля держав та міжнародних урядових організацій в цій сфері та спрямовують свою діяльність на попередження злочинності, підвищення рівня правової освіти, сприяння реабілітації злочинців, захисту прав людини, дослідженню проблемних аспектів кримінального правосуддя, кримінального права та кримінального процесу. Обґрунтовано, що діяльність міжнародних неурядових організацій в т.ч. і в сфері боротьби зі

злочинністю, врегульовується системою міжнародно-правових актів та актами національного законодавства. Підкреслено, що міжнародні неурядові організації мають некомерційний характер, не використовують та не пропагують ненасильницькі методи, не беруть участь у політичних відносинах з метою досягнення влади, є членськими організаціями, можуть мати неформальний статус або бути наділені правосуб'єктністю, діють на національному, регіональному, субрегіональному та/або міжнародному рівнях, створюються не на підставі міжнародної угоди, у своїй діяльності керуються принципами міжнародного права. Визначено, що основними аспектами ролі міжнародних неурядових організацій в у боротьбі зі злочинністю є: незалежне дослідження та аналітика злочинності, моніторинг порушення прав людини під час вчинення правопорушень, адвокація змін в даній сфері у міжнародному та національному законодавстві і кримінальній політиці, організація компаній з підвищення обізнаності суспільства щодо проблем злочинності та способів їх запобігання, реабілітація та реінтеграція у суспільство жертв злочинності, надання експертної допомоги, інформаційних та інших ресурсів для боротьби зі злочинністю, реабілітація та ресоціалізація злочинців та ін.

Ключові слова: міжнародні неурядові організації, міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю, злочинність.

Borovyk A.V., Nits S.S. THE ROLE OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN FIGHTING CRIME

The article examines the role of international non-governmental organizations in the fight against crime. It is noted that international cooperation in the field of fighting crime consists in the cooperation of participants in international relations, which is based on the norms of international law, bilateral treaties and national legislation and aims to investigate criminal offenses, prosecute criminals and fight crime. It was determined that in the field of international crime fighting, international non-governmental organizations play an important role, as they complement the efforts of states and international governmental organizations in this area and direct their activities to crime prevention, raising the level of legal education, promoting the rehabilitation of criminals, protecting human rights, research problematic aspects of criminal justice, criminal law and criminal process. It is justified that the activities of international non-governmental organizations, including and in the field of fighting crime, is regulated by the system of international legal acts and acts of national legislation. It is emphasized that international non-governmental organizations have a non-commercial nature, do not use and promote non-violent methods, do not participate in political relations with the aim of gaining power, are membership organizations, may have an informal status or be endowed with legal personality, act at the national, regional, subregional and/or international levels, are not created on the basis of an international agreement, their activities are guided by the principles of international law. It was determined that the main aspects of the role of international non-governmental organizations in the fight against crime are: independent research and analysis of crime, monitoring of human rights violations during the commission of offenses, advocacy of changes in this area in international and national legislation and criminal policy, organization of awareness raising companies society regarding crime problems and ways to prevent them, rehabilitation and reintegration into society of victims of crime, provision of expert assistance, informational and other resources to fight crime, rehabilitation and resocialization of criminals, etc.

Key words: international non-governmental organizations, international cooperation in the fight against crime, crime.

УДК 341.49:341.4
DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.16

ПОПЕРЕДНІ МІРКУВАННЯ ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Вступ. Напевно зараз не віднайти більш актуальної та насущної у сучасних реаліях сьогодні настільки широко розповсюдженої нині фрази, чим «будь-яке зло має бути обов'язково неминуче покаране»; а в ідеальному світосприйнятті, дуже бажано, власне ще й за принципом «миттєвої карми». Проте, на превеликий жаль, подібне багато в чому зазвичай схоже поки що все ще залишається лише бажаним. Дійсним же у свою чергу в контексті «... неймовірних злодіянь, які глибоко вражають свідомість людства ...», є почесне доручення благої місії, – «... покладення краю безкарності осіб, які їх вчиняють ...», зокрема, і першочергово безпосередньо саме Міжнародному кримінальному суду [4], діяльність якого здавна досить символічно серед переважної більшості пересічних зацікавлених і спостерігачів прийнято ототожнювати із своєрідним т. зв. «мірилом спроможності та ефективності» міжнародного кримінального права. Тим часом як в межах останнього такі очікування фактично зводяться до того, що М. В. Буроменський у свій час іменував в якості «... встановленої в міжнародному кримінальному праві караності; того, що підлягає застосуванню до осіб, які вчинили діяння, що є злочинними ...» [1, с. 364-365], власне, – феномену «покарання». Втім, незважаючи на неабияке його подібне значення, як абсолютно справедливо зауважує Т. Л. Сироїд, доволі парадоксально, але міжнародне право й дотепер не містить розкриття його поняття, небагато-слівно вказуючи лише на окремі його ознаки [5, с. 47], а також й досі залишається одним з тих, що зумовлює низку надскладних питань, які потребують свого негайного та кардинального вирішення.

Так, наприклад, Р. Краєр починає свої роздуми щодо покарання ремаркою стосовно того, що чинні міжнародні договори практично не містять вказівок щодо застосовування покарань або інших питань винесення вироків; натомість окремі з них дипломатично обмежуються ви-

ключно положеннями про те, що покарання має бути «ефективним» та «належним», а також враховувати «тяжкий характер» міжнародних злочинів, що відтак призводить до стану широкої дискреції міжнародних трибуналів [11, с. 494].

У свою чергу Г. Біндер порушує питання про морально-політичну дилему теорії та виправданості покарання, які також помалу «підмивають» його фундамент [9, с. 321]. Водночас Р. Д. Слоан у своїх міркуваннях «заходить» значно далі й запитує про те, якою мірою релевантна аналогія з національним правом та наскільки зрештою обґрунтованим з таких позицій вбачається застосування ідентично однакових покарань до міжнародних і т. зв. «загальнокримінальних» злочинів [13, с. 40, 41]. Насамкінець, у власних епістемологічних рефлексіях Б. Л. Епт і взагалі ставить питання щодо того, «... чи знаємо ми загалом, як карати ...» [6, с. 437, 472].

З огляду на таку істотну важливість морально-етичних засад, окрема увага також звертається і на підхід, який має використовуватись в означеному ракурсі. Щодо цього О. В. Козаченко відзначає раціональність проведення досліджень крізь призму визнання необхідності міждисциплінарної інтеграції та підкреслює значення міждисциплінарних зв'язків для процесу визначення й аналізу змістовних і суттєвих властивостей та характеристик покарання [2, с. 121-122].

Тож на тлі стрімко зростаючої кількості міжнародних злочинів все це у своїй сукупності із низкою інших дотичних проблем неодмінно свідчить про доцільність та необхідність систематизації уявлень, поглядів та думок щодо цілісного комплексного сприйняття феномену покарання у міжнародному кримінальному праві.

Окремі аспекти означеної проблематики знаходять своє безпосереднє відображення у наукових працях низки як українських, так і зарубіжних фахівців, серед яких, на нашу думку, слід відзначити наукові публікації М. В. Буроменського, О. В. Козаченка, а також Т. Л. Си-

роїд, якими закладається певний фундамент для формування ідейної траєкторії подальшого самобутнього осмислення концепту караності, сутнісних параметрів покарання та його чіткої дефініції у міжнародному кримінальному праві.

У свою чергу наукові роботи Г. Біндера та Б. Л. Епта, зокрема слугують своєрідним індикатором доцільності осмислення відповідної тематики крізь призму філософсько-правових та політико-правових перцепцій.

Водночас, вбачається, що корені теоретичного підґрунтя представлені науковим доробком та напрацюваннями Ш. Бассіуні, Н. Берназ, Г. Верле, А. Кассезе, Р. Краєра, Р. Д. Слоана, К. Стана, Ф. Хассана, а також В. Шабаса.

Метою статті є прелімінарна спроба визначення загальних контурів концепції покарання у міжнародному кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Ймовірно доволі складно нині уявити сьогодні більш вдалу інтродукцію до роздумів щодо осягнення концепції розуміння сутності феномену покарання у міжнародному кримінальному праві, аніж вельми органічне поєднання таких лаконічних й водночас глибинних думок Г. Верле і К. Стана стосовно того, що «... елементарна справедливість вимагає покарання за злочини відповідно до міжнародного права ... [15, с. 37], заразом ... міжнародне кримінальне право потребує його голістичного пояснення ...» [14, с. 382].

Втім, першопоглядна відносна простота і невимушеність подібних тверджень й дійсно вражають своєю мистецькою майстерністю, оскільки, вже, з одного боку, вбачається те, що вони певною мірою являють собою, умовно кажучи, своєрідний конгломерат доволі специфічних симбіотичних відносин, – ідей, які, ніби «пронизують» наскрізь традиційну позицію й підхід, що існують здавна у теорії та практиці міжнародного кримінального права, та, відповідно, новітніх й модернових уявлень щодо нього [3, с. 74].

З іншого, – слугують тими т. зв. «світоглядними» засадами, вихідними та, ба більше, висхідними початками, які у свою чергу не тільки безумовно відображають неабияку нагальність та затребуваність в концептуалізації феномену покарання, зокрема безпосередньо у сучасному міжнародному кримінальному праві, обумовлюють її доцільність та необхідність, а також багато в чому сприймаються в якості того, на чому ґрунтується, як загальна уява стосовно відповідного поняття в цілому, так і те,

якою власне має бути й методологічна основа визначення його суті.

Примітно, що досить показово аналогічна логіка проглядається саме у міркуваннях Ш. Бассіуні, перші згадки про «покарання у міжнародному кримінальному праві» якого так чи інакше пов'язуються із проблематикою розмежування політики та цілей покарання в національних та міжнародних системах кримінального правосуддя [7, с. 917], а також необхідністю їх гармонізації [7, с. 919], у той час як першочергові кроки осмислення означеної тематики фактично починаються із застережень щодо філософії та політики покарань за міжнародні злочини *jus cogens* [7, с. 921], зокрема філософських роздумів стосовно покарання [7, с. 921], а також історичних його передумов [7, с. 927], надаючи у такий спосіб форми не тільки загальному контексту, власне «площині», в якій існує та має обдумуватись відповідний феномен, а й окреслюючи умовно «зовнішні» рами концепції, поволі розширюючи його сприйняття філософсько-історичними межами, формуючи разом з цим підвалини валідності попередніх тез, насамкінець закладаючи фундамент для майбутніх суджень.

Подібне «акцентування» й справді надалі знаходить своє чільне місце зокрема і в напрацюваннях А. Кассезе, де спостерігається ситуація, за якою певний філософський базис використовується як характерне обґрунтування процесу поступового переходу від доктрини «субстантивної справедливості», – сприйняття ідеї про «абсолютну необхідність» покарання за шкідливі дії, навіть якщо вони не були раніше криміналізовані, – до «суворої легальності», згідно з якою ніхто «буквально» не може бути покараний за будь-яку дію, яка не вважалась злочинною на момент її вчинення [10, с. 9]. З огляду на це, вбачається, що наріжним каменем фактично покладено принцип законності покарань [10, с. 36] та ціла низка зосереджених довкола суміжних питань, переважна більшість з яких, як правило, з часом зводиться до проблем пізнання тяжкості різних злочинів, ступеню вини за кожне кримінальне правопорушення та зрештою суворості покарання, як такого [10, с. 36].

У свою чергу згаданий вектор думок прослідковується і в помислах В. Шабаса та Н. Берназ, які, міркуючи про «справедливе покарання» та «справедливість у покаранні», і взагалі називають його «... екстраправовими роздумами, глибоко обумовленими культурними цінностями ...» [8, с. 298]. Більш того, дуже схожий

підхід в цій частині використовує згодом власне і сам К. Стан, недвозначно наголошуючи на тому, що «... сприйняття того, що становить собою «справедливе» або «несправедливе» покарання, суттєво відрізняється в різних суспільствах. Це ускладнює визначення цілей, яким має слугувати покарання [14, с. 386]. В той же час призначення покарання має керуватись двома основними принципами: принципом законності (*nulla poena sine lege*) та принципом пропорційності ...» [14, с. 386], окреслюючи коло тих ключових «моментів», які були зазначені до цього, немов резюмуючи їх.

Не обмежуючись виключно цим, фахівець також абсолютно влучно зазначає й про те, що міжнародне кримінальне право все ще також перебуває і в стані пошуку адекватних теорій покарання [14, с. 382], чим вказує на ще один не менш важливий напрямок, який, з-поміж інших, не тільки так само підданий значному філософсько-історичному та політичному впливу, а і є таким, який вже зараз за правом вважається обов'язковою невід'ємною складовою концепції покарання у міжнародному кримінальному праві.

Разом з тим, навряд чи подібне може сповна свідчити про цілковиту вичерпність уявлень щодо неї. І дійсно, достатньо слухним у цьому разі вважається висловлювання Ф. Хассана стосовно того, що поряд із усіма вищезазначеними елементами, у витоків випрацювання стійких теоретичних основ покарання, передбаченого міжнародним правом, а також для його застосування до осіб відповідно до міжнародного права має неодмінно знаходитись якомога чіткіші положення-алгоритми правозастосування, передусім, – застосування міжнародного кримінального права через судові трибунали [12, с. 39, 58, 45]. Думається, що крізь роки означена ідея знаходить свою солідну підтримку і трансформується в те, що дуже резонує із позицією Ш. Басіуні, стрижневим компонентом якої видається мета і «суто правозастосування», втілене через наочну демонстрацію складної моделі синергії усіх можливих трибуналів та способів притягнення до відповідальності [7, с. 939 і далі]. Як наслідок, – ще один напрям, який має підлягати обов'язковому урахуванню під час проектування концепції покарання у міжнародному кримінальному праві.

Водночас і він не позбавлений своїх складнощів, адже, як і раніше, ця сфера викристалізовується з окремих субскладових й помірно фокусується здебільшого на низці питань, які,

скоріше, виникають у практичній сфері. Відповідне у свою чергу перфектно ілюструється у подальшому Н. Берназ, яка абсолютно справедливо констатує поточну ситуацію, котра безсумнівно свідчить про те, що навіть із врахуванням факту, що покарання злочинців є однією з основних функцій міжнародного кримінального права, положення сучасних трибуналів про покарання вражають своєю короткістю та відсутністю деталей [8, с. 290]. Зі свого боку провідні дослідники уточнюють її, звертаючи особливу увагу на конкретні філософсько-правові проблеми, які й досі є відносно далекими від свого розв'язання: «значна свобода розсуду в процесі призначення покарання особам, визнаним винними у вчиненні міжнародних злочинів» [10, с. 36]; «широкий ступінь свободи дій під час винесення вироку» [8, с. 295]; «певна невизначеність щодо мети винесення вироку» [8, с. 299]; а також «традиційна ортодоксальність у питанні щодо переліку видів покарань, які забороняють міжнародні кримінальні суди та трибунали» [14, с. 388] та ін.

І можна лише уявити наскільки утруднюється і без цього непросте завдання пошуків відповідей на означені питання, з усвідомленням того, що всі вони перебувають в парадигмі гордійського вузла міжнародного кримінального права, – вибірковості, обмеженості правозастосування, складності відображення тяжкості і колективного характеру міжнародних злочинів [14, с. 382].

Висновки. Отже, з огляду на таку значну кількість питань, а також супутніх проблем, які й досі залишаються без вичерпних відповідей та потребують свого теоретико-практичного розв'язання, неозброєним оком можна побачити, що всеосяжне сприйняття феномену покарання у міжнародному кримінальному праві, розуміння тих єдиного визначального задуму та керівної ідеї, які закладаються у ньому, сьогодні практично немислимі без логічно вивіреного і органічно збалансованого вибудування його «внутрішньої системи». Оскільки процес пошуку все ще триває станом на зараз існує об'єктивна можливість скоріше вести мову про певні спроби «змальовування» обривів концепції, помічаючи штрихпунктирною лінією обриси її взаємопов'язаних структурних елементів. Водночас і в цій частині також поки що без жодної конкретики, – лише «окреслення» певних спрямувань через вельми символічні позначення, зокрема у формі низки своїх власних запитань.

Таким чином, системоутворюючим стрижнем вже зараз пропонується вважати безпосередньо «поняття покарання у міжнародному кримінальному праві», в якості домінуючого питання, – в чому саме власне полягає його визначення? Зі свого боку серед основних компонентів концепції виразно вбачаються такі структурні елементи, як його ознаки, теорії «походження», мета-цілі, види-система покарань, із відповідним запитанням щодо того, якими саме вони мають бути? В якості «контекстуального оточення» та ідеї, яка «пронизує» переважну більшість вищевказаних складових, – філософські засади та осягнення їх сутності крізь призму діяльності органів міжнародного кримінального правосуддя, – міжнародних кримінальних судів і трибуналів (включно із обов'язковим урахуванням історичної ретроспективи; більш того, процесуальних та процедурних питань, як стосовно призначення, так і щодо звільнення від покарання та його відбування).

У зв'язку з тим, що кожен із зазначених напрямів наразі здебільшого слугує своєрідним «дороговказом», перспективність подальших досліджень полягає в уточненні їх «змістовного наповнення» разом застосовуючи «всеохоплюючий і взаємодіючий» підхід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буроменський М. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2-3. С. 359-370.
2. Козаченко О. В. Змістовні та суттєві властивості покарання. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9-10 жовт. 2014 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2014. С. 121-126.

Кузьмін Е.Е. ПОПЕРЕДНІ МІРКУВАННЯ ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття являє собою квінтесенцію початкових роздумів щодо концепції покарання у міжнародному кримінальному праві, як наслідок, – органічне поєднання узагальнення думок провідних фахівців у відповідній сфері та особисті її рефлексії.

Наголошено на фактичній відсутності чіткого визначення поняття покарання у міжнародному кримінальному праві попри його принципове значення для процесу покладення краю безкарності осіб, які вчиняють міжнародні злочини.

Зауважено, що характерними ознаками покарання у міжнародному кримінальному праві вважаються, закріплені у спорадичних міжнародно-правових договорах, т. зв. «вимоги» щодо його ефективності та належності, а також обов'язковості врахування тяжкості характеру міжнародних злочинів.

Встановлено суттєву роль філософських, політичних та історичних знань для цілей побудови концепції покарання у міжнародному кримінальному праві, зокрема з'ясовано неможливість випрацювання надійного її фундаменту за відсутності належного розв'язання низки проблем філософсько-, політико- та історико-правового спрямування, які одночасно спостерігаються не тільки у теоретичному підґрунті концепції, а й пронизують переважну більшість її структурних елементів.

3. Кузьмін Е. Е. Міжнародне кримінальне право: від злочину до покарання? *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція* : зб. наук. пр. / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 67. С. 74-77.

4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 21.05.2024).

5. Сироїд Т. Л. Міжнародне кримінальне право : підруч. Харків : Право, 2023. 512 с.

6. Apt B. L. Do We Know How to Punish? *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*. 2016. Vol. 19, No. 3. pp. 437-472.

7. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.

8. Bernaz N. Sentencing and Penalties. *Routledge Handbook of International Criminal Law* / ed. by W. A. Schabas, N. Bernaz. New York : Routledge, 2011. 461 pp.

9. Binder G. Punishment Theory: Moral or Political? *Buffalo Criminal Law Review*. 2002. Vol. 5, No. 2. pp. 321-372.

10. Cassese's International Criminal Law / rev. by A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, C. Gosnell, A. Whiting. 3rd ed. Gosport : Oxford University Press, 2013. 414 pp.

11. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmschurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 2nd ed. New York : Cambridge University Press, 2010. 618 pp.

12. Hassan F. The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 39-60.

13. Sloane R. D. The Expressive Capacity of International Punishment: The Limits of the National Law Analogy and the Potential of International Criminal Law. *Stanford Journal of International Law*. 2007. Vol. 43. pp. 39-94.

14. Stahn C. A Critical Introduction to International Criminal Law. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2019. 448 pp.

15. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 2014. 676 pp.

Підкреслено раціональність використання голістичного підходу щодо конструювання теоретичних основ концепції покарання у міжнародному кримінальному праві, який полягає у монолітному (комплексному, цілісному та всеосяжному) характері сприйняття її структурних складових.

Запропоновано попередню авторську структуру концептуальної моделі покарання у міжнародному кримінальному праві, існування складових компонентів якої вбачається у парадигмі взаємодії двоїстості категорій «поняття – ознаки; теорія – цілі; система – види; призначення – звільнення».

Акцентовано особливу увагу на доцільності та необхідності подальшого дослідження означеної проблематики через її неабияку нагальність, зокрема у сучасних реаліях сьогодення; окреслено перспективи майбутніх наукових розвідок шляхом уточнення кожного із потенційних структурних елементів (напрямів) пропонованої концепції покарання.

Ключові слова: покарання, концепція покарання, міжнародне кримінальне право, відповідальність за міжнародні злочини, боротьба з безкарністю.

Kuzmin E.E. PRELIMINARY CONSIDERATIONS ON THE CONCEPT OF PUNISHMENT IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

The article represents the quintessence of initial reflections on the concept of punishment in international criminal law, and as a result, it organically combines the synthesis of opinions of leading experts in the relevant field with the author's own reflections.

The actual absence of a clear definition of the notion of punishment in international criminal law is emphasized, despite its fundamental importance for the process of ending the impunity of perpetrators of international crimes.

The lack of precise conventional provisions regarding the imposition of punishment by international criminal justice bodies, – international criminal courts and tribunals is also highlighted.

It is noted that the characteristic features of punishment in international criminal law are the so-called “requirements” for its effectiveness and appropriateness, as well as the obligation to take into account the gravity of international crimes, which are enshrined in sporadic international legal treaties.

Given the complex model of synergy of all possible tribunals and means of prosecution that currently exist, both at the international and national levels, it is questioned whether it is appropriate and permissible to use analogy with national criminal law for the purposes of determining punishment in international criminal law, and if so, if there should be limits to such an approach.

The essential role of philosophical, political and historical knowledge for the purposes of structuring the concept of punishment in international criminal law is established, in particular, the impossibility to develop its reliable foundation in the absence of proper addressing of a number of philosophical, political, historical legally oriented issues which are simultaneously observed not only in the theoretical basis of the concept, but also permeate the vast majority of its structural elements, is revealed.

It is also identified that the need to address philosophical problems can be traced back to the doctrine of strict legality, perception of the gravity of various crimes, the degree of guilt for each criminal offence and, ultimately, the severity of punishment as such, as well as the matters of fairness of punishment and justice in punishment.

The rationality of using the holistic approach to constructing the theoretical foundations of the concept of punishment in international criminal law, which is based on the monolithic (complex, comprehensive and all-encompassing) nature of the perception of its structural components is underlined.

Preliminary structure of the conceptual model of punishment in international criminal law is proposed, where the existence of its components is seen in the paradigm of interaction of the duality of the categories “notion – signs”; theory – goals; system – types; imposition – release”.

Particular attention is paid to the expediency and necessity of further research of this issue due to its great urgency, in particular, in the present-day realities; the prospects for the future scientific research by specifying each of the potential structural elements (directions) of the proposed concept of punishment is outlined.

Key words: punishment, concept of punishment, international criminal law, responsibility for international crimes, fight against impunity.

Риженко І.М.,
кандидат технічних наук, доцент
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

Біланчук А.В.,
здобувач освітньо-наукового рівня (доктор філософії)
Науково-дослідного інституту публічного права

УДК 341.218.2

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.17

НЕВИЗНАНІ ТА ЧАСТКОВО ВИЗНАНІ ДЕРЖАВИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Вступ. Криза створеної після Другої світової війни системи міжнародної безпеки, розвитку сепаратистських рухів у окремих державах, реалізації права народів на самовизначення, відсутності єдиного механізму та принципів визнання новостворених держав призводить до того, що невизнанні та частково визнанні держави є невід'ємною частиною геополітичних змін у світі. Розуміння правового статусу невизначених та частково визнаних держав є важливим для формулювання зовнішньої політики держав, розробки стратегій взаємодії з іншими країнами, адже допомагає прогнозуванню можливих правових та політичних наслідків існування невизнаних та частково визнаних держав, умов їх подальшого розвитку та сприяє розробці стратегій вирішення питання їх правового статусу. Дослідження такого складного та актуального питання сприяє розвитку української правової науки та формуванню нових методик та підходів до вивчення правових проблем міжнародно-правового інституту визнання держав. Дослідженню проблем невизнаних та частково визнаних держав у міжнародному праві присвятили свої праці такі науковці, як: А.В. Войціховський [1], Я. Горова [2] В.В. Дівак [3], В.В. Іщенко [4], Є.С. Логиненко [1], М.І. Марчук [1] та ін.

Мета статті полягає у дослідженні окремих аспектів становища невизнаних та частково визнаних держав у міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правовий механізм визнання держав не має кодифікованих міжнародно-правових актів які би визначали критерії та порядок такого визнання, а практика визнання новоутворених держав державами-суб'єктами міжнародних відносин дуже різноманітна та в основному ґрунтується на формулі схвалення більшістю держав-членів ООН. Слід зауважити, що міжнародне визнання

держави є складним і багатограним процесом, що ґрунтується на дипломатичних, політичних, економічних та інших факторах, тому важливим є наукове обґрунтування критеріїв визнання держави з урахуванням двох суперечливих принципів міжнародного права – права народів на самовизначення та принципу територіальної цілісності держав.

Міжнародний механізм визнання наділяє правом визнавати держави виключно державами, оскільки інші учасники міжнародних відносин не відносяться до інституційної складової даного міжнародно-правового інституту. Зокрема, міжнародні організації не здійснюють визнання держав (так Статут ООН містить положення, яке визначає, що організація не визнає держави, оскільки «не є урядом держави чи державою» [5]), а Статут Організації Американських держав взагалі закріплює норму у відповідності до якої політична діяльність новостворених держав не потребує визнання [6].

Слід зауважити, що у міжнародному праві відсутні норми які б обмежували право будь-якої держави щодо визнання новоствореної держави, в т.ч. де факто – шляхом укладання із нею торгівельних угод, надання гуманітарної допомоги тощо.

За загальним правилом визнання держав полягає у тому, що «держава визнає тільки одну державу і одну владу на одній території», на практиці це означає, що якщо держава визнала державу на певній території, то новоутворенні держави на цій території нею не визнаються. Прикладом порушення даного принципу є те, що у 2008 р. після російсько-грузинської війни РФ разом із Науру, Сирією, Нікарагуа, Венесуелою, визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії (квазідержав на території Грузії) та розмістила на їх території власні війська, хоча у 1991 р. росія визнала незалежність Грузії.

Ст. 6 Конвенція про права та обов'язки держав (Конвенція Монтевідео, 1933 р.) визначає, що визнання держави є безумовним і безвідкличним актом та означає прийняття державою, що визнає «особи іншої держави з усіма правами та обов'язками, які визначені міжнародним правом» [7]. Практика міжнародного визнання знає випадки «відкликання» визнання державою новоствореної держави. Зокрема, серед таких прикладів можна відмітити наступні:

– США відкликало визнання Республіки Китаю у 1918 р.;

– Франція відкликала визнання Фінляндії у 1918 р.;

– більше 2-х десятків держав відкликали визнання Арабської Демократичної республіки, зокрема США, Франція, Іспанія, Італія, Німеччина та ін.;

– Греція, Словаччина, Румунія та ряд інших країни відкликали визнання Косово у 2018 р.

З точки зору міжнародного права міжнародні організації не мають повноваження щодо визнання/ не визнання держави незалежною, проте, фактичне невизнання держави зі сторони міжнародних організацій полягає у неприйнятті її до складу такої організації. Наприклад, для того, щоб держава стала членом ООН необхідно щоб «за» проголосувало 2/3 складу Генеральної Асамблеї ООН та 9 із 15 членів Ради Безпеки ООН, окрім того постійні члени Ради Безпеки ООН можуть накласти вето на рішення Генеральної Асамблеї ООН. Рішення Генеральної Асамблеї ООН щодо визнання держав носить рекомендаційний характер щодо питань міжнародного визнання та не мають прямого впливу на статус держави в міжнародних відносинах. Хоча рішення Генеральної Асамблеї може вплинути на загальний міжнародний образ держави та сприяти її міжнародному визнанню, вирішальними факторами залишаються дії та політика самої держави, стабільність її уряду, дотримання міжнародного права та інші аспекти, які впливають на її статус у міжнародному співтоваристві.

Частково визнанні держави, які не ж членами ООН, можуть брати участь у діяльності

міжнародних організацій під егідою ООН та отримати статус держави-спостерігача (для цього достатньо, щоб «за» проголосувала проста більшість Генеральної Асамблеї ООН). Наприклад, статус держави-спостерігача мала Швейцарія до 2000 р., наразі такий статус залишається у Ватикану.

Визнання держави частиною держав-членів ООН не зумовлює її обов'язкове визнання іншими членами ООН (наприклад, Пакистан не визнає Вірменію, Південна та Північна Корея не визнають одна одну, Косово визнають тільки 89 країн-членів ООН та ін.). При цьому невизнання держави окремими членами ООН новоствореної держави не є підставою віднесення їх до категорії невизнаних, оскільки таке невизнання може бути зумовлено політичними факторами та не носити масовий характер. У табл. 1 ми навели приклад визнання/не визнання окремих країн такими політичними супротивниками, як США та росія.

Отже, поряд із визнання держави існує протилежне йому явище у міжнародних відносинах – не визнання новостворених держав, які у процесі виникнення порушили керівні принципи міжнародного права, а право на самовизначення народів використовують ними і державами-protectors для дестабілізації ситуації в країні та регіоні, порушення територіальної цілісності та суверенітету держави на території якої утворюються. Зокрема, передумовами виникнення невизнаних держав можуть бути військові дії, внутрішньополітичні конфлікти, революції, національно-визвольна боротьба та ін. Так, в ході конфлікту у Молдові у 1990-1992 рр. проголосила про свою незалежність невизнана Придністровська Молдавська Республіка, а Луганська Народна Республіка та Донецька Народна Республіка (ДНР) проголосили незалежність в квітні 2014 р. в ході збройного протистояння між проросійськими незаконними збройними формуваннями (в.ч. і російськими військовими) та урядовими військами України.

Слід зауважити, що Європейська комісія «За демократію через право» здійснила досліджен-

Таблиця 1

Визнання/невизнання окремих країн США та рф

Країни	Сполученні Штати Америки	російська федерація
Південна Осетія	не визнали	визнала
Абхазія	не визнали	визнала
Косово	визнали	не визнала
Тайвань	визнали	не визнала

ня права народів на самовизначення через аналіз конституційного права окремих країн та дійшла висновку, що конституції не передбачають можливості територіального відокремлення, а в більшості випадків прямо забороняють таке виділення як таке, що порушує територіальну цілісність, національну єдність та неподільність держави. Так, ст. 17 Конституції України визначає, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [8].

Невизнання новоствореної держави з боку держав-учасників міжнародних відносин має на меті:

- збереження територіальної цілісності держави на території якої створено нову державу;
- політичний тиск та вплив на неї та держав у регіоні;
- ізоляцію невизнаної держави для досягнення певних політико-економічних та військових цілей;
- запобігання загострення міжнародних відносин та конфліктів;
- вимогу дотримуватися принципів та норм міжнародного права та ін.

Серед термінів, які позначають невизнанні держави використовують наступні: квазідержави, спірні держави, фейкові держави, самопроголошенні держави, *de facto country* та ін. Всі вони характеризують загальну назву частини території однієї держави (наприклад, Сомаліленд знаходиться на території Сомалі) або декількох суверенних держав-членів ООН (наприклад, Ісламська Держава знаходиться на території Іраку та Сирії), яка має ознаками державності та проголосила себе незалежною державою, але при цьому її дипломатично не визнано з боку інших держав.

На думку А.В. Войціховського та його співавторів невизнана держава – це «організація незалежної публічної влади на території, що є з формально-правових підстав територією іншої держави з якою існує внутрішньополітичний конфлікт» [1, с. 121]. У своїх працях В.В. Дівак до невизнаних та частково визнаних держав відносить «політико-територіальні утворення, які мають певні необхідні атрибути державності, але в той же час не мають повного або часткового визнання міжнародною спільнотою, а отже й не мають можливості виступати повноцінним суб'єктом міжнародного права» [3, с. 581].

Серед невизнаних або частково визнаних держав у світі можна визначити наступні: Держава Ва, 1989 р.; Нагірно-Карабаська Республіка, 1991 р.; Придніпровська Молдавська Республіка, 1991 р.; Держава Ша, 1996 р.; Ісламська держава Вазірістан, 2006 р.; Луганська Народна Республіка, 2014 р., Донецька Народна Республіка, 2014 р., Ісламська держава, 2014 р., Північний Кіпр, 1983 р., Тайвань, 1949 р., Західна Сахара, 1976 р., Палестина, 1988 р., Косово, 2008 р., Самаліленд, Пунтленд, 1998 р., Галмудуг, 2006 р., Маахір, 2007 р., Нортланд, 2008 р. (окремо відносять до даної категорії держав Кашмір та Курдистан).

Зауважимо, що у міжнародній практиці відмічаються випадки, коли невизнанні держави визнають одна одну, наприклад, Південна Осетія визнала ДНР та ЛНР, Придніпровську Молдавську Республіку та встановила з ними дипломатичні відносини. Переважна більшість держав сприймають невизнанні або частково визнанні держави як частину суверенних, незалежних держав, на території яких вони розташовані. Також, невизнанні держави можуть створювати об'єднання для співпраці (наприклад, Співдружність невизнаних держав, до якої входять Абхазія, Придністровська Молдавська Республіка, Південна Осетія, раніше входили Республіка Сербська, Республіка Сербська Країна, Нагірно-Карабаська Республіка).

Визнання держави відбувається на основі прийняття відповідного акту держави, яка її визнає (наприклад, США визнали Косово на основі акту Президента США Дж.Буша від 18.02.2008 р.; росія визнала ЛНР на основі указу президента російської федерації від 21.02.22 р.). Невизнанні держави проголошують свою незалежність внутрішнім актом (наприклад, Південна Осетія прийняла Декларацію про державний суверенітет Республіку Південної Осетії) де закріплюють свою незалежність шляхом включення відповідного положення до конституції. Так, у конституції ЛНР автори посилаються на загальновизнані принципи рівноправ'я і самовизначення народів і проголошують ЛНР як «демократичну, правову, соціальну державу»; а в ст.1 Конституції Республіки Абхазії закріплено, що «Республіка Абхазія – суверена, демократична, правова держава, яка історично ствердилася за правом народу на вільне самовизначення» [9].

На думку В.В. Дівак невизнані та частково визнані держави можна класифікувати наступним чином:

1) невизнані/частково визнані держави, які повністю контролюють власну територію (Північний Кіпр, Придністровська Молдавська Республіка та ін.);

2) невизнані/частково визнані держави, яку не в повній мірі контролюють власну територію (Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія);

3) державні утворення які контролюю територію компактного проживання етносу (Курдистан);

4) частково визнані держави, які знаходяться під контролем міжнародних організацій (Косово) [3, с. 581].

Правові наслідки невизнання або часткове визнання держави:

- обмеження економічних та політичних відносин з невизнаними державами;

- відсутність дипломатичної комунікації;

- паспорти громадян невизнаних держав не дають можливість особам відвідувати країни-члени ООН;

- якщо під час оголошення своєї незалежності невизнана держава порушила Статут ООН та внутрішнє національне законодавство, то це може потягнути застосування до неї санкцій та військової сили [1, с. 118];

Вирішення проблеми конкретної невизнаної або частково визнаної держави ґрунтується на детальному аналізі наступних аспектів:

1) історія конфесійного та/або етнічного конфлікту;

2) досвід переговорних процесів, мирного врегулювання спорів, посередництва;

3) особливостей формування державного апарату, економіки та господарського комплексу невизнаної або частково визнаної держави, в т.ч. самодостатність держави в цих сферах;

4) ступінь демократизації політичного режиму;

5) перспективи існування невизнаної або частково визнаної держави як незалежної та суверенної держави;

6) інтереси учасників геополітичних процесів в існуванні чи припиненні існування невизнаної або частково визнаної держави;

7) рівень міжнародного визнання невизнаної або частково визнаної держави;

8) наявність стабільного політичного уряду, відсутність збройних конфліктів і військових загроз;

9) інтенсивність дипломатичних зусиль для збільшення міжнародного визнання;

10) геополітична ситуація у світі та регіоні, взаємовідносини із сусідніми державами;

11) дотримання невизнаної або частково визнаної держави принципів міжнародного права, прав та свобод людини та ін.

Висновки. Визнання держав, як міжнародно-правовий інститут не має кодифікованих міжнародно-правових актів які би визначали критерії та порядок такого визнання, а практика визнання новоутворених держав державами-суб'єктами міжнародних відносин дуже різноманітна та в основному ґрунтується на формулі схвалення більшістю держав-членів ООН. Міжнародний механізм визнання бере за основу право визнавати державу виключно іншими державами, не містить обмежень щодо його реалізації окрім загального правила «якщо держава визнала державу на певній території, то новоутворенні держави на цій території нею не визнаються». Міжнародні організації не мають повноваження щодо визнання/ невизнання держави суверенною, проте, фактичне невизнання держави зі сторони міжнародних організацій полягає у неприйнятті її до складу такої організації та може вплинути на загальний міжнародний образ держави і сприяти її міжнародному визнанню. Невизнання новостворених держав можливе у випадку, якщо у процесі виникнення такі держави порушили керівні принципи міжнародного права, а право на самовизначення народів використовують ними і державами-protectors для дестабілізації ситуації в країні і регіоні, порушення територіальної цілісності та суверенітету держави на території якої утворюються.

Невизнані або частково визнані держави – це частини території однієї держави або декількох суверенних держав-членів ООН, яка має ознаками державності та проголосила себе незалежною державою, але при цьому її дипломатично не визнано або частково визнано з боку інших держав. Переважна більшість держав сприймають невизнанні або частково визнанні держави як частину суверенних, незалежних держав, на території яких вони розташовані. Невизнанні та частково визнанні держави проголошують свою незалежність у внутрішніх актах, можуть визнавати інші квазідержави, створювати об'єднання для співпраці. Невизнання або часткове визнання держави тягне за собою ряд політичних та правових наслідків, а вирішення конкретної невизнаної або частково визнаної держави ґрунтується на детальному аналізі різноманітних аспектів створення та існування невизнаної та частково визнаної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Войціховський А.В., Марчук М.І., Логиненко Є.С. Міжнародно-правовий статус «невизнаних держав» як особливих політико-територіальних утворень. *Право і безпека*. 2022. № 1(84). С. 115-123. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ed7f350a-e51a-4dc5-86a6-8b999f074df9/content> (дата звернення: 11.02.24)
2. Горова Я. Невизнані держави: сутність поняття та проблеми міжнародно-правового визнання. *Підприємництво, господарство і право*. № 11/2017. С. 238-240.
3. Дівак В.В. Деякі проблеми міжнародного-правового визнання невизнаних держав. *Держава і право*. Випуск 52. С. 579-587. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34015/96-Divak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.02.24)
4. Іщенко В.В. Невизнані та частково визнані держави в сучасному міжнародному праві. *Вісник НТМУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3/ 4 (31-32) 2016. С. 209-215.
5. Статут ООН від 25.06.1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 04.02.24)
6. Організація Американських держав. *Місія України при НАТО*. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/pro-ukrayinu/mizhnarodna-spivpracya/organizaciya-amerikanskih-derzhav> (дата звернення: 01.02.24)
7. Конвенція про права та обов'язки держав (Конвенція Монтевідео, 1933 р.) URL: <https://wa.nt.am/ru/archives/1719> (дата звернення: 16.02.2024 р.)
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD#w1_1 (дата звернення: 11.02.24)
9. Конституція Республік Абхазія від 26.11.1994 р. URL: <http://presidentofabkhazia.org/upload/iblock/472/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%A0%D0%90%20%D0%B2%20%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8%202017%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B0.pdf> (дата звернення: 15.02.24)

Риженко І.М., Біланчук А.В. НЕВИЗНАНІ ТА ЧАСТКОВО ВИЗНАНІ ДЕРЖАВИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено окремі аспекти становища невизнаних та частково визнаних держав у міжнародному праві. Зауважено, що визнання держав, як міжнародно-правовий інститут не має кодифікованих міжнародно-правових актів які би визначали критерії та порядок такого визнання, а практика визнання новоутворених держав державами-суб'єктами міжнародних відносин дуже різноманітна та в основному ґрунтується на формулі схвалення більшістю держав-членів ООН. Підкреслено, що міжнародний механізм визнання бере за основу право визнавати державу виключно іншими державами, не містить обмежень щодо його реалізації окрім загального правила «якщо держава визнала державу на певній території, то новоутворенні держави на цій території нею не визнаються». Встановлено, що міжнародні організації не мають повноваження щодо визнання/ не визнання держави суверенною, проте, фактичне невизнання держави зі сторони міжнародних організацій полягає у неприйнятті її до складу такої організації та може вплинути на загальний міжнародний образ держави і сприяти її міжнародному визнанню. Уточнено, що не визнання новостворених держав можливе у випадку, якщо у процесі виникнення такі держави порушили керівні принципи міжнародного права, а право на самовизначення народів використовують ними і державами-protectors для дестабілізації ситуації в країні і регіоні, порушення територіальної цілісності та суверенітету держави на території якої утворюються.

Визначено, що невизнані або частково визнані держави – це частини території однієї держави або декількох суверенних держав-членів ООН, яка має ознаками державності та проголосила себе незалежною державою, але при цьому її дипломатично не визнано або частково визнано з боку інших держав. Зауважено, що переважна більшість держав сприймають невизнанні або частково визнанні держави як частину суверенних, незалежних держав, на території яких вони розташовані, а невизнанні та частково визнані держави проголошують свою незалежність у внутрішніх актах, можуть визнавати інші квазідержави, створювати об'єднання для співпраці. Обґрунтовано, що невизнання або часткове визнання держави тягне за собою ряд політичних та правових наслідків, а вирішення конкретної невизнаної або частково визнаної держави ґрунтується на детальному аналізі різноманітних аспектів створення та існування невизнаної та частково визнаної держави.

Ключові слова: міжнародно-правовий інститут визнання держав, невизнанні держави, частково визнані держави.

Ryzhenko I.M., Bilanchuk A.V. UNRECOGNIZED AND PARTIALLY RECOGNIZED STATES IN INTERNATIONAL LAW

The article examines certain aspects of the position of unrecognized and partially recognized states in international law. It was noted that the recognition of states as an international legal institution does not have codified international legal acts that would determine the criteria and procedure for such recognition, and the practice of recognizing newly formed states as states-subjects of international relations is very diverse and is mainly based on the formula of approval by the majority of states – members of the UN. It is emphasized that the international mechanism of

recognition is based on the right to recognize a state exclusively by other states, it does not contain restrictions on its implementation except for the general rule «if a state has recognized a state in a certain territory, then newly formed states in this territory are not recognized by it.» It has been established that international organizations do not have the authority to recognize/not recognize a state as sovereign, however, the actual non-recognition of a state by international organizations consists in not accepting it as part of such an organization and can affect the general international image of the state and contribute to its international recognition. It is specified that non-recognition of newly created states is possible if, in the process of their emergence, such states violated the guiding principles of international law, and the right to self-determination of peoples is used by them and by the protector states to destabilize the situation in the country and region, violate the territorial integrity and sovereignty of the state on the territory which are formed. It is determined that unrecognized or partially recognized states are parts of the territory of one state or several sovereign member states of the UN, which has signs of statehood and has declared itself an independent state, but at the same time it is not diplomatically recognized or partially recognized by other states. It is noted that the vast majority of states perceive unrecognized or partially recognized states as part of the sovereign, independent states on whose territory they are located, and unrecognized and partially recognized states declare their independence in internal acts, can recognize other quasi-states, create associations for cooperation. It is substantiated that non-recognition or partial recognition of a state entails a number of political and legal consequences, and the decision of a specific unrecognized or partially recognized state is based on a detailed analysis of various aspects of the creation and existence of an unrecognized and partially recognized state.

Key words: international legal institution of state recognition, unrecognized states, partially recognized states.

Тицька Я.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 341.29

DOI 10.32782/2663-5666.2024.2.18

РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОГОВОРАХ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Вступ. Ключові феномени та виклики у сфері міжнародно-правового співробітництва та відповідної наднаціональної співпраці стосовно наукових досліджень, як на універсальному, так й на регіональному рівнях досі не стали окремим предметом системного та всебічного наукового пошуку у вимірі модерної доктрини міжнародного права, та не отримали відображення у комплексі релевантних вітчизняних та зарубіжних наукових публікацій.

Серед українських авторів відповідної проблематики торкалися у своїх працях Т.В. Анцупова, Б.В. Бабін, О.О. Гріненко, К.В. Громенко, А.О. Задорожній, С.В. Ківалов, проте наразі комплексних монографічних досліджень відповідних питань у відкритих джерелах не виявлене.

У відповідному вимірі особливої значущості набувають питання європейських стандартів щодо наукового пошуку та у цьому форматі безсумнівну актуальність набуває конвенційна система на нормативна практика Ради Європи, серед іншого у контексті культурної та археологічної спадщини.

Адже за умов відсутності окремого європейського договору саме щодо наукової діяльності питання вимог до наукової роботи у контексті культури та археології мають неабияку роль для формування європейських правових стандартів наукового пошуку у цілому.

В такому дискурсі **метою** цієї статті слід визначити аналіз генези, поточного стану та перспектив еволюції регулювання наукових досліджень у нормах та механізмах договорів, що діють під егідою Ради Європи у сфері культурної спадщини та археологічної діяльності.

Завданнями для реалізації такої мети слід вважати порівняння норм відповідних договорів та глобальних правових стандартів щодо цієї діяльності; окреслити співвідношення механізмів відповідних договорів між собою та відповідно у контексті подальшого розвитку європейських стандартів у сфері наукового пошуку.

Спочатку варто нагадати про Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року, схвалену під егідою ЮНЕСКО [1], відповідно до якої ефективна система колективної охорони пам'яток видатного універсального, культурного та природного значення, має бути організованою «на постійній основі відповідно до сучасних наукових методів».

Цей договір констатує потребу у відповідних «наукових та технічних відносинах» у статті 4, та водночас приписує державам, серед іншого, «розвивати наукові та технічні розробки та дослідження та вдосконалювати методи роботи, що дозволяють державі усувати небезпеки, які загрожують її культурній та природній спадщині», і вживати відповідні наукові заходи для виявлення, охорони, збереження, популяризації та відновлення цієї спадщини, заохочувати наукові дослідження в цій галузі.

Питання «дослідження художніх, наукових та технічних проблем, які ставлять охорону, збереження, відновлення та популяризацію культурної та природної спадщини» стаття 22 цієї Конвенції ЮНЕСКО віднесла до мандату утвореного цим договором Комітету всесвітньої спадщини, та при цьому у її статті 24 додатково окреслюється формат відповідних досліджень, що мають передувати «наданню значної допомоги» у сфері збереження спадщини [1].

У цих дослідженнях, додає Конвенція 1972 року, «слід використовувати найперевіреніші методи охорони, збереження, відновлення та популяризації культурної та природної спадщини» відповідно до цілей цього договору; у дослідженнях «повинні також визначатися шляхи, що дозволяють раціонально використовувати наявні ресурси заінтересованої держави».

Але у вимірі європейського правового простору договірні акти у відповідному секторі з'явилися дещо раніше та з самого початку вони мали відчутно іншу спрямованість. Цими документами стали такі договірні документи Ради

Європи, як Лондонська конвенція про охорону археологічної спадщини від 6 травня 1969 року [4], та Валлеттська конвенція про охорону археологічної спадщини від 16 січня 1992 року [2], яка мала метою замінити Лондонську.

Лондонська конвенція у преамбулі констатувала першочерговість потреби «застосування найсуворіших наукових методів щодо археологічних досліджень або відкриттів, щоб зберегти повноту їхнього історичного значення та запобігти непоправній втраті наукової інформації, яку можуть спричинити незаконні розкопки» та необхідність заборони таємних розкопок та встановлення наукового контролю над археологічними об'єктами, а також потребу прагнення «до того, щоб на основі освіти надати археологічним розкопкам повного наукового значення».

У ст. 3 Лондонської конвенції вимагалось, щоб держави Ради Європи, з «метою надання повного наукового значення археологічним розкопкам», мають забороняти та запобігати таємним розкопкам, дозволяти розкопки «лише кваліфікованим особам, які мають спеціальний дозвіл» та забезпечувати контроль та збереження отриманих результатів [4].

Крім цього у ст. 5 Лондонська конвенція приписувала європейським країнам, з «урахуванням наукових, культурних та освітніх цілей», сприяти обміну археологічними об'єктами, та саме «у наукових, культурних та освітніх цілях», та й сприяти обміну інформацією щодо: археологічних об'єктів, законних та незаконних розкопок між науковими установами, музеями та компетентними національними службами [4].

Валлеттська конвенція від 16 січня 1992 року містить у цілому подібне ставлення щодо безперечного пріоритету наукового інтересу в археології; преамбула цього договору визнає, що «європейській археологічній спадщині, яка дає свідчення стародавньої історії, серйозно загрожують збитки, серед іншого, внаслідок «таємних чи ненаукових розкопок» та «недостатнє усвідомлення цих проблем громадськістю»; крім того преамбула цього акту констатує, що дуже важливо запровадити там, де їх ще немає, відповідні процедури адміністративного та наукового контролю [2].

При цьому у ст. 1 Валлеттська конвенція визначає археологічну спадщину як «джерело Європейської колективної пам'яті та інструмент історичних та наукових досліджень». У ст. 3 цей

договір розвиває приписи Лондонської конвенції та констатує, що для «гарантування наукової значущості археологічних досліджень» археологічні розкопки та дослідження мають здійснюватися на науковій основі та, відповідно, лише кваліфікованими фахівцями, за конкретним попереднім дозволом та за умов переваги «неруйнівних методів дослідження»; це договір ув'язує з потребою додаткового регулювання використання металошукачів [2].

Крім того, Валлеттська конвенція у ст. 7 приписує державам Ради Європи, «з метою сприяння вивченню археологічних відкриттів та поширенню знань про них», вживати «всіх практичних заходів щодо забезпечення складання після проведення археологічних операцій наукового резюме, що підлягає опублікуванню до необхідної всеосяжної публікації результатів спеціалізованих досліджень» [2].

Цей договір у ст. 8 приписує й потребу сприяння європейськими країнами «національному та міжнародному обміну елементами археологічної спадщини у професійних наукових цілях, здійснюючи відповідні кроки для забезпечення того, щоб таке поширення жодним чином не завдавало шкоди культурній та науковій цінності цих елементів». Як й Лондонська, Валлеттська конвенція приписує щоб «відповідні державні органи та наукові установи обмінювалися інформацією про будь-які виявлені незаконні розкопки» й покладає контроль за виконанням цього документу на спеціальний Комітет експертів [2].

Питання наукового виміру Валлеттської конвенції серед іншого досліджене у роботах Європейського археологічного комітету. Цей орган констатував у 2024 році що попре «існування цих міжнародних конвенцій і необхідність обміну досвідом і підвищення якості даних і сховищ, розвиток цифрових технологій в археології не знайшов належного відображення на організаційному, законодавчому та політичному рівнях окремих країн. Це призводить до дисбалансу, який обмежує вплив нових цифрових технологій на археологію в цілому» [5].

Цей експертний коментар додає, що «у той час як деякі частини археології та інституції, зосереджені на науковій досконалості, не відстають від розвитку, основна увага археології все ще полягає в управлінні та дослідженні археологічної спадщини на місцевому рівні, якою керують регіональні установи або комерційні компанії» [5]; [6].

При цьому відповідні експертні документи вказують на потребу відповідного архівування для «сприяння ефективної наукової діяльності; вони констатують, що не повинно обмежуватися остаточними звітами та включати всю первинну документацію у формі, яка придатна для збереження та повторного використання»; ці дослідники Європейського археологічного комітету підкреслюють що «стандарти, визнані в законодавстві, повинні використовуватися для визначення типів документів, які повинні бути створені, і методів збереження, які повинні використовуватися. На всіх етапах обробки та депонування використання відповідних методів зберігання та управління для захисту документації від втрати чи погіршення та для підтримки її автентичності слід вважати обов'язковим» [5].

При цьому експертами Комітету додається, що відповідні національні нормативні «положення мають підтримувати лише стратегії відбору, засновані на рамках археологічних досліджень і спрямовані на збереження цінності, мети та значущості отриманого архіву. Дотримання стандартів має контролюватися та забезпечуватися, тоді як первинні документальні архіви мають підлягати незалежній перевірці та механізмам контролю, щоб забезпечити точність і відсутність помилок і упущень» [5].

Варто додати що, на відміну від Лондонської та Валлеттської конвенцій, аспекти наукової співпраці майже не підіймаються у Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи, підписаній у Гранаді 3 жовтня 1985 року; цей договір згадує про науку тільки у визначенні «архітектурної спадщини», до якої відносить «пам'ятники, всі будівлі та конструкції, що представляють явний історичний, археологічний, художній, науковий, соціальний чи технічний інтерес» [3].

Висновки. Таким чином, слід прийти до висновку, що питання наукової діяльності на європейському рівні стали пріоритетизованими у вимогах Лондонської та Валлеттської конвенцій про охорону архітектурної спадщини. При цьому ці договори Ради Європи не тільки констатують роль наукових установ у відповідному обміні інформацією, але й встановлюють доволі ретельні вимоги до європейських країн щодо протидії «ненауковим» розкопкам.

Втім, основними критеріями відсутності науковості у археологічних операціях конвенції визначають їх незаконність чи таємність, презюмуючи практично повну еквівалентність легальності та науковості у вимірі археології. Імплементация відповідних приписів Валлеттської конвенції на національному рівні здійснюється під істотним впливом відповідних рекомендацій Європейського археологічного комітету.

При цьому такий підхід певною мірою контрастує з вимогами та приписами Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року, та він не отримав своє відображення у регіональному договорі подібного формату а саме Гранадської конвенції 1985 року

Аналіз еволюції конвенційних норм у цьому контексті свідчить, що у подальшому вони можуть трансформуватися у вимірі додаткових системних регуляторів відповідної наукової діяльності; це має стати предметом додаткових наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage adopted on 23 November 1972. *UNESCO*. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
2. Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (revised) (ETS No. 143) adopted on 16 January 1992. *CoE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=143>
3. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe ETS No. 121, adopted on 3 October 1985. *CoE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=121>
4. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (ETS No. 066), adopted on 6 May 1969. *CoE*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=066>
5. Revisiting the Valletta Convention for the Digital Age: Position statement on archiving primary archaeological data (EAC Guidelines 6). *European Archaeological Council*. Bruxelles, 2024. URL: <https://zenodo.org/records/10695890>
6. When Valletta meets Faro. The reality of European archaeology in the 21st century. Ed. by Paulina Florjanowicz. EAC Occasional Paper No. 11. *European Archaeological Council*. Budapest, 2016. URL: https://www.europae-archaeologiae-consilium.org/_files/ugd/881a59_e7460ccfb36a403eb7ec21c1566c8eb.pdf

Тицька Я.О. РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОГОВОРАХ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

В форматі наукової статті проаналізоване генезис, поточний стан та перспективи еволюції регулювання наукових досліджень у нормах та механізмах договорів, що діють під егідою Ради Європи у сфері культурної спадщини та археологічної діяльності.

У статті доведено висновок, що питання наукової діяльності на європейському рівні стали пріоретизованими у вимогах Лондонської та Валлеттської конвенцій про охорону архітектурної спадщини. При цьому ці договори Ради Європи не тільки констатують роль наукових установ у відповідному обміні інформацією, але й встановлюють доволі ретельні вимоги до європейських країн щодо протидії «ненауковим» розкопкам.

Втім, констатує автор наукового дослідження, основними критеріями відсутності науковості у археологічних операціях конвенції визначають їх незаконність чи таємність, презюмуючи практично повну еквівалентність легальності та науковості у вимірі археології. При цьому імплементація відповідних приписів щонайменш Валлеттської конвенції на національному рівні здійснюється під істотним впливом відповідних рекомендацій Європейського археологічного комітету.

При цьому, відзначене у цій науковій роботі, такий підхід певною мірою контрастує з вимогами та приписами Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року, та він не отримав своє відображення у регіональному договорі подібного формату а саме Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 року.

У статті підкреслене, що аналіз еволюції конвенційних норм у цьому контексті свідчить, що у подальшому вони можуть трансформуватися у вимірі додаткових системних регуляторів відповідної наукової діяльності; це має стати предметом додаткових наукових досліджень.

Ключові слова: археологічна спадщина, Валеттська конвенція, культурна спадщина, Лондонська конвенція, Рада Європи, наукова етика, наукові дослідження.

Titska Ya.O. REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE COUNCIL OF EUROPE TREATIES REGARDING CULTURAL HERITAGE

In the format of a scientific article, the genesis, current state and prospects for the evolution of the regulation of scientific research in the norms and mechanisms of treaties operating under the auspices of the Council of Europe in the field of cultural heritage and archaeological activity are analyzed.

The article proves the conclusion that issues of scientific activity at the European level have become prioritized in the requirements of the London and Valletta Conventions on the Protection of the Archaeological Heritage. At the same time, these treaties of the Council of Europe not only state the role of scientific institutions in the relevant exchange of information, but they also establish rather thorough requirements for European countries to oppose “non-scientific” excavations.

However, the author of the scientific study states, the main criteria for the lack of scientificity in archaeological operations are the conventions that determine their illegality or secrecy, presuming almost complete equivalence of legality and scientificity in the dimension of archaeology. At the same time, the implementation of the relevant provisions of at least the Valletta Convention at the national level is carried out under the significant influence of the corresponding recommendation of the European Archaeological Committee.

At the same time, as noted in this scientific work, this approach to some extent contrasts with the requirements and prescriptions of the Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage of 1972, and it was not reflected in the regional agreement of a similar format, namely the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe of 1985.

The article emphasizes that the analysis of the evolution of conventional norms in this context shows that in the future they can be transformed in the dimension of additional systemic regulators of the relevant scientific activity; this should become the subject of additional scientific research.

Key words: archaeological heritage, Council of Europe, cultural heritage, London Convention, scientific ethics, scientific research, Valetta Convention.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**Кузнєцов А.С.**

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ..... 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО**Тюра Ю.І.**

ПЕРЕВАГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОЛАБОРАТИВНОГО ПРАВА У СІМЕЙНИХ СПОРАХ..... 9

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**Пунтус Д.А.**

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ..... 15

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО****Красіліч Н.Д.**

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ, ЩО УТВОРИЛИСЯ ВНАСЛІДОК РУЙНУВАНЬ, СПРИЧИНЕНИХ ВОЄННИМИ ДІЯМИ..... 20

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Андрєв Д.О.**

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ГРОМАДЯН..... 27

Бригінець О.О., Василюк Д.В.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ У КРАЇНАХ – ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 33

Деменко О.Є.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ СИСТЕМНОСТІ В ПОДАТКОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ..... 39

Івасюк І.Г.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ..... 44

Кропивницький М.О.

ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПОРУШУВАНИХ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОГЛЯДУ..... 49

Тимків І.В.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ..... 56

Чайка В.В.

ВИДАТКИ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ В СИСТЕМІ
БЮДЖЕТНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....61

Шумейко І.П.

НЕДОПУЩЕННЯ ПОДВІЙНОГО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ОДНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... 66

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Плотніков О.В., Бабін Б.В.

ЕКОЦИД: АГРЕСІЯ, ОКУПОВАНІ ТЕРИТОРІЇ, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАКТИКА
РОЗСЛІДУВАНЬ.....73

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кульчиківський М.І.

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВОВОЇ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ СФЕРИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
АНАЛІЗ РОБОТИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ..... 84

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Боровик А.В., Ніц С.С.

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ.....90

Кузьмін Е.Е.

ПОПЕРЕДНІ МІРКУВАННЯ ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ..... 96

Риженко І.М., Біланчук А.В.

НЕВИЗНАНІ ТА ЧАСТКОВО ВИЗНАНІ ДЕРЖАВИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ..... 101

Тицька Я.О.

РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОГОВОРАХ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ107

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kuznetsov A.S.ANALYSIS OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE SPHERE OF ENSURING
THE LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF MUNICIPAL LEGISLATURE.....3

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW

Tiuria Yu.I.

ADVANTAGES AND FEATURES OF COLLABORATIVE LAW IN FAMILY DISPUTES..... 9

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Puntus D.A.SOME ISSUES OF HISTORICAL FORMATION OF SOCIAL SECURITY
IN FOREIGN COUNTRIES..... 15LAND LAW; AGRICULTURAL LAW;
ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW**Krasilich N.D.**ENVIRONMENTAL AND LEGAL ASPECTS OF WASTE MANAGEMENT FORMED
AS A RESULT OF THE DESTRUCTION CAUSED BY MILITARY ACTIONS.....20ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW**Andreiev D.O.**ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF REGULATION OF LEGAL AID PROCEDURES
IN THE CONTEXT OF LEGAL PROTECTION OF CITIZENS..... 27**Bryginets O.O., Vasylyuk D.V.**LEGAL PRINCIPLES OF CREATION AND ACTIVITY OF CENTRAL BANKS
IN THE MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION..... 33**Demenko O.Ye.**ON THE QUESTION REGARDING THE CONTENT OF THE SYSTEMICITY CATEGORY
IN TAX REGULATION..... 39**Ivasiuk I.H.**ACTUAL PROBLEMS OF NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF PERSONNEL
MANAGEMENT IN THE PUBLIC SERVICE IN UKRAINE..... 44**Kropyvnytskyi M.O.**TO THE QUESTION OF PROTECTION OF VIOLATED RIGHTS IN SOCIAL SECURITY SPHERE
IN ADMINISTRATIVE JUSTICE: AN ATTEMPT OF A CONCEPTUAL REVIEW..... 49**Tymkiv I.V.**PUBLIC ADMINISTRATION OF ARCHITECTURAL AND CONSTRUCTION CONTROL
AND SUPERVISION IN UKRAINE.....56**Chaika V.V.**EXPENDITURES ON NATIONAL SECURITY AND DEFENSE IN THE SYSTEM
OF BUDGETARY LEGAL RELATIONS.....61

Shumeiko I.P.

PREVENTION OF VIOLATION OF THE PRINCIPLE “NON BIS IN IDEM”, IN THE CONTEXT OF FINANCIAL RESPONSIBILITY.....66

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Plotnikov O.V., Babin B.V.

ECOCIDE: AGGRESSION, OCCUPIED TERRITORIES, INTERNATIONAL LAW AND INVESTIGATIVE PRACTICE.....73

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Kulchykovskiy M.I.

INTERACTION BETWEEN LEGAL AND FORENSIC SPHERE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ANALYSIS OF FORENSIC EXPERTS’ WORK..... 84

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Borovyk A.V., Nits S.S.

THE ROLE OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN FIGHTING CRIME..... 90

Kuzmin E.E.

PRELIMINARY CONSIDERATIONS ON THE CONCEPT OF PUNISHMENT IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW.....96

Ryzenko I.M., Bilanchuk A.V.

UNRECOGNIZED AND PARTIALLY RECOGNIZED STATES IN INTERNATIONAL LAW.....101

Titska Ya.O.

REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE COUNCIL OF EUROPE TREATIES REGARDING CULTURAL HERITAGE.....107

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 2/2024

Виходить чотири рази на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – А.О. Філатов

Підписано до друку 27.06.2024 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 12,16, ум. друк. арк. 13,48.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0724/534.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.